

**У ГРІ**

*Р. В. Шероцький*

**ТА**

**ПОЗА**

**ГРОЮ**

**К. В. Шегоцький**

**У Г Р І  
Т А  
П О З А  
Г Р О Ю**

**СПОГАДИ ФУТБОЛІСТА**

**„Здоров'я“, Київ—1972**

Люди, які в довоєнні роки цікавилися футболом, ще й дотепер добре пам'ятають ім'я Костянтина Шегоцького — відомого форварда і капітана київського «Динамо», гравця збірної команди Радянського Союзу. Високотехнічний, обдарований футболіст, він був одним з тих, хто творив славу київської футбольної школи.

У цій книзі Костянтин Васильович Шегоцький розповідає про своє життя у спорті, про довоєнне покоління визначних майстрів шкіряного м'яча.

Маючи і великий досвід тренерської роботи, автор ділиться також своїми роздумами про шляхи дальшого розвитку футболу.

Літературний запис  
К. МИХАЙЛЕНКА

ЖИВИМ І МЕРТВИМ ДРУЗЬЯМ — КОЛИШ-  
НИМ ГРАВЦЯМ ФУТБОЛЬНОЇ КОМАНДИ  
«ДИНАМО» І ТИМ, ХТО Є ТВОРЦЕМ  
ЇЇ СЬОГОДНІШНЬОЇ СЛАВИ.

## ВІД АВТОРА

Я часто буваю свідком, а то й учасником футбольних дискусій. Болільники-ветерани сягають думками в далеке минуле і, пригадуючи найцікавіші епізоди й віртуозні голи уславлених бомбардирів, прагнуть довести, що колись і футбол був привабливіший, і «зірки» сяяли яскравіше. Нинішні болільники хоча й визнають, що футбол і справді став раціональніший ніж колись, проте й вони нагадують про не менш захоплюючі перипетії недавніх баталій, називають імена видатних віртуозів шкіряного м'яча.

На чісму боці правда? Чи можна примирити сперечальників, знайти якусь «золоту середину?»

Брати участь у таких дискусіях мені нелегко. Кожна моя спроба стати на захист «колишніх» може видатися декому необ'єктивною: адже я сам належу до них. Однак я й не збираюся вихваляти минуле і по-старечому нарікати на недоліки сучасного футболу. Навпаки, при нагоді ніколи не забуваю нагадувати своїм вихованцям і колегам-тренерам про футбольні традиції, про їх збереження і примноження, про те, що вічно існуватиме потреба в гармонійному поєднанні на зелених полях атаки і захисту, техніки і тактики, атлетизму і волі до перемоги.

Мені стає прикро, коли який-небудь «знавець» протиставляє сучасне минулому. Мовляв, і голи колись легше було забивати, бо нам, нападаючим, не доводилося долати масовану оборону, та й

швидкості нині набагато зросли. Завжди хочеться відповісти на це так: поршневі літаки не порівняєш з космічними ракетами, але без Громова, Чкалова, Коккінакі не було б наших льотчиків-космонавтів.

Така наступність існує в усьому, в тому числі й у футболі. В дні тріумфів київського «Динамо» причетними до успіхів команди відчують себе й ветерани, ті, хто виходив у її складі на перший матч першого чемпіонату країни.

Коли мої юні друзі після напруженого тренування неохоче складають м'ячі в сітку і опускаються, зморені, на траву, я мимоволі пригадую, як колись сам ладен був годинами ганяти м'яч, забуваючи про все на світі. Що ж мені, тренерові, сказати зараз хлопцям, які, безперечно, мріють і про найвищу лігу, і навіть про збірну країни?

Навряд чи можна обмежитись тут словами «добре» чи «погано». Я зобов'язаний пояснити, чому саме «добре», чому «погано». Оперую прикладами з власного досвіду. І відразу шкодую, бо на мене сиплеться град запитань.

— Костянтин Васильовичу, ви багато років були капітаном київського «Динамо». Чимало голів забивали. Як це вам щастило?

— Намагався грати так, щоб щастило...

— А як тоді грали?

Хіба розповіси про це в кількох словах? Та й години тренування— не для розмов і спогадів. А запитань за двадцять років тренерської роботи набралось безліч. Отож і відчуваєш, що став боржником своїх учнів.

Нас, футболістів, які починали, лишилося небагато. Не дивно, що колишні партнери, нинішні вихованці, шанувальники футболу, його історики і статистики нерідко закидають мені: «Чому б вам, одному з ветеранів-динамівців, гравцеві довоєнних збірних України і Радянського Союзу, не розповісти про те, як грали колись у футбол».

Усе це й спонукало мене взятися за перо. Спогади мої не претендують на хронологічну послідовність та історичну повноту викладу. Я хочу спробувати розповісти про те, що пережив сам, про події, в яких брав безпосередню участь як футболіст і тренер київського «Динамо».

## ЛПЧМ І «ПОЛЯНСЬКІ»

Понад сорок років — такий мій «офіційний» футбольний стаж. Втім, його можна вважати значно більшим, коли врахувати роки галасливих дитячих баталій на імпровізованих полях Замоскворіччя, де минули мої дитинство і юність.

Був я в сім'ї четвертою дитиною. Батько помер рано, і в матері, крім нас чотирьох, залишилася на руках ще й бабуся. Мати справлялася за всіх, хоч і нелегко було їй, неписьменній, утримувати таку родину. Вона частенько повторювала мені, Миколі, Ользі й Олександрі:

— Від усього відмовлюсь, спати не буду, аби вивчилися ви і справжніми людьми стали.

А час був нелегкий — 1918 рік. Громадянська війна, розруха. Перебивалися так-сяк — бракувало їжі, одягу, палива. Не раз спокушали нас безпритульні, що вешталися по дворах Великої Полянки. Та від тодішньої романтики жебрацтва врятувала багатьох полянських хлопців загальна пристрасть — футбол. Любов до м'яча гуртувала юних футболістів у дружний, дисциплінований колектив.

Увесь вільний від навчання і домашніх обов'язків час проводили ми на пустирях, ганяючи все, що хоч трохи нагадувало м'яч, — ганчіряні кулі, картузи, панчохи, набиті папером. Про справжній, шкіряний м'яч ми тільки мріяли. Та все одно грали, бо футбол був для нас єдиною втіхою. Він владно прийшов на зміну колишнім розвагам, на зміну популярній раніше грі в сищиків і розбійників. Це була колективна гра, де кожен міг виявити свою силу, спритність, взаємовиручку, самовідданість. Футбол робив нас витривалими й дужими.

Був я кволий, щупленький, низькорослий. Часто хворів. Дивлячись на мене, бабуся засмучено хитала головою. Побачить, як я, захеканий, ганяю за м'ячем на подвір'ї, почне бідкатися:

— Господи! І в кого воно вродилося? Сама шкура та кості. Аж світяться. Не жилець він на білому світі. Відпочинь трішечки...

Опікали мене й друзі. В нашому будинку на вулиці Велика Полянка мою матір поважали. Була вона вродлива жінка, горда й незалежна. Могла б удруге вийти заміж, та не схотіла, присвятила себе дітям. Сусіди бачили її скруту, підтримували добрим словом, допомагали.

Повага дорослих сусідів до нашої родини передалася їхнім дітям, а вони звернули її на мене, слабенького й хворобливого, найменшого в сім'ї Шегоцьких. Оберігали під час гри, не дозволяли втручатися в стихійні дитячі бійки.

Та саме футбол, ота нескінченна біганина з м'ячем поміж дерев церковного саду біля нашого будинку; гартувала моє тіло, мій дух.

Спочатку ми, малюки, грали так: полічимо «ати-бати, йшли солдати», розподілимося на дві «команди» і ганяємо якусь кульку, обводячи не лише суперників, а й дерева. Згодом створили збірну команду вулиці. Назвали її жартома ЛПЧМ — «Любителі поганяти чужий м'яч». Власного ж не було. Та створити команду замало: потрібні були суперники. От ми й викликали на змагання всіх футболістів Замоскворіччя. Вік суперників не мав значення — аби в них був м'яч.

Згодом обладнали власне футбольне поле на місці колишнього вугільного складу, неподалік від Полянського базару, і м'яч — справжній, шкіряний — придбали у складчину. Того ж щасливого вечора викликали на матч команду вулиці Ординки. Мені випало частя зробити перший удар. Так ми перестали бути любителями чужого м'яча. Віднині нас стали називати «Полянськими», як хлопців з Ординки — «Ординськими», з П'ятницької — «П'ятницькими».

Наша команда досить успішно відстоювала честь вулиці, і незбаром ми вже мали своїх юних і дорослих прихильників, які дружно підтримували нас під час «міжнародних» зустрічей.

Поле наше було жорстке, без трави, грали ми багато, і скоро від м'яча нічого не лишилося. Коли «Ординські» прийшли до нас, щоб відігратися за поразку, я, капітан команди «Полянських», заявив, що м'яча в нас більше немає. Вирішивши, що ми їх злякалися, суперники почали кепкувати з нас. Виручили болільники, для яких ми, їхні сини, брати, приятелі, сусіди, були тоді справжніми героями вулиці, людьми, які прославляли нашу Велику Полянку в Замоскворіччі. Хтось із дорослих глядачів, ображений уїдлихими нападами ординців, рішуче запропонував:

— Давайте скинемося!

Ми тут же надали цій пропозиції вигляду законності: написали на аркуші паперу «Каса», прикріпили до стовпа і посадили коло нього на ящику свого представника. Глядачі, в яких знайшлися дрібні гроші, підходили до «каси» і платили за право бути присутніми на матчі.

Робили так і надалі. На зібрані кошти купували м'ячі, гетри, футболки. От тільки бутси не мали змоги придбати, тому грали здебільшого в черевиках або тапочках. Коли ставало скрутно, вигадували й інші засоби для поліпшення матеріального становища вуличних команд.

Замоскворіччя на той час буквально охопила епідемія циганочки — чечітки. Віртуозів циганського танцю можна було побачити в коридорах, парадних, просто на тротуарах. У кожному районі були свої «королі» циганочки. Танцювали також усі наші футболісти, намагаючись продемонструвати щось новеньке, вигадуючи різні варіації. Неперевершеним майстром чечітки на Великій Полянці всі одностайно вважали мешканця нашого будинку Сергія. Прізвища його не пригадую, та, мабуть, його ніхто й не знав. Звали всі цього хлопця Кукунею, бо заїкався. Але як він танцював! Кукуню знала і поважала мало не вся Москва. Його запрошували виступати в клубах, у численних концертах.

Коли «Полянські» потрапили в скрутне становище, хтось із хлопців запропонував організувати футбольний матч з концертом. Ми вирушили цілою делегацією до Кукуні з проханням виступити після нашої гри, сподіваючись таким способом поповнити свою касу.



Кукуня був патріотом нашої команди і відразу ж погодився. Але він заявив, що танцюватиме рівно сорок п'ять хвилин, тобто весь «третій тайм», і попросив оголосити про це глядачам. За свій виступ він зажадав дві третини зібраних коштів. Ми охоче пристали на це, бо зовсім не мали грошей, а нам потрібен був новий м'яч, та й форму треба було поновити.

Кинулися діставати Кукуні костюм — червоні шаровари, сорочку, чоботи. Насилу умовили адміністрацію театру дати цей одяг напрокат. Дійшло до того, що запропонували навіть залишити в театрі на весь час виступу одного з гравців. Зрештою нам повірили й так. Роздобули також поміст, умовили доброго гармоніста і двох гітаристів акомпанувати Сергієві. Вони погодилися, коли дізналися, що танцюватиме «сам» Кукуня. Одне слово, чимало сил і енергії довелося витратити на організацію цього незвичайного матчу між збірними Полянки та Ординки з третім таймом — танцями Кукуні.

Гру-концерт було призначено на неділю. Глядачі заповнили «стадіон», стояли у кілька рядів навколо поля. Були серед них мешканці інших районів Москви, яких привабила сюди циганочка.

Хвилин за п'ятнадцять до кінця матчу глядачі почали скандувати «Кукуня-Кукуня», і ми змушені були достроково припинити гру. У центрі поля встановили поміст, і ми стали свідками рідкісного видовища. Протягом сорока п'яти хвилин не вщухав дріб циганочки в різноманітних неповторних варіаціях. Передати словами враження неможливо. Глядачі мліли від задоволення, притупували, пританцюювали, не зводячи очей з свого кумира.

А Кукуня перевершив самого себе. Легкість, невимушеність, чуда координатія рухів, бездоганне володіння своїм тілом, почуття ритму — такому виконанню могли б позаздрити професійні танцюристи. Це було щось натхненне, артистичне, чарівне. Останні десять хвилин темп чечітки був просто шалений, та виконавець не пропускав жодного такту. Стомлені глядачі вже не встигали за Сергієм і плескали в долоні, вигукуючи: «Да-вай! Да-вай!»

Коли стихли останні акорди, глядачі кинулися до помосту, підхопили Кукуню на руки і почали підкидати вгору. Качали так, що він

втомився, мабуть, більше, ніж від танцю. Потім його обережно опустили на землю, і він хвилини десять лежав із заплющеними очима.

Дізнавшись, скільки зібрано грошей (а їх виявилось чимало), Кукуня всміхаючись заявив: «Мені гроші не потрібні. Вам вони більше згодяться. Грайте і перемагайте. Ми з вами полянські».

Ми були щасливі. Безмежно вдячні, усією командою проводжали Кукуню до самого дому.

## **КУМИРИ І ПАРТНЕРИ**

Матчі вуличних команд відбувалися мало не щодня. Вони забирали багато часу. Проте уроки я не прогулював, учився добре, обирали мене й до класкому, а на останньому році школи — головою учнівського комітету. Щоправда, часом на мене чекали й прикрі несподіванки. Хотів якось після матчу похизуватися перед друзями і, перепливаючи Москву-ріку, мало не потонув. Добре, що поруч були товариші по команді — брати Сергій і Микола Грибови. Іншим разом, стрибаючи під час шкільної перерви через «козла», впав, а на мене звалилися кілька хлопців, що стридали слідом за мною. Щось хруснуло в грудях, я знепритомнів. Майже місяць довелося провалятися в ліжку. Пізніше сталася інша неприємність. Я дуже любив книжки. Читав вечорами при поганому світлі. Заболіли очі. Лікарі заборонили читати, на два місяці звільнили від школи.

Та всі прикрасці забувалися на футбольному полі. Хоч я й поступався перед партнерами й суперниками силою, зате переважав багатьох спритністю, технікою, влучними ударами по воротах.

Звісно, тренувалися ми самотужки, а в грі нам правили за приклад футболісти двох найпопулярніших тоді московських команд — ЗКС (Замоскворіцький клуб спорту) і СКЗ (Спортивний клуб Замоскворіччя). Наші симпатії були на боці ЗКС. За цю команду грали справді видатні на той час майстри: воротар Баклашов, захисники Сисоєв, Липарський, Лавров, нападаючі Перницький, брати Блинкови, Романови та Ісаков, талановитий центрфорвард, наш кумир і за-

гальний улюбленець. Не менш імениті гравці були в СКЗ: воротар Соколов, «король повітря» Селін, Рущинський, Малахов та інші.

Матчі за участю цих команд ми не пропускали. За дві-три години до початку гри пробиралися відомими нам лазівками на поле ЗКС, розташоване поруч із заводом «Червоний пролетар», або на майданчик СКЗ біля Кримського мосту.

Для мене завжди взірцем був Петро Ісаков, якого ми називали «професором». Грав він легко, невимушено, напрочуд коректно, бо володів багатьма технічними прийомами, вмів спритно обвести кількох суперників і несподівано пробити по воротах. Індивідуальною грою Ісаков не зловживав, причому давав партнерові такий точний пас, що тому й секунди не треба було витратити на обробку м'яча і можна було з ходу продовжувати атаку. Я прагнув діяти «в стилі Ісакова», компенсуючи недостатній фізичний розвиток умілим прибиранням м'яча. Матчі обох замоскворіцьких команд були для мене справжньою школою технічного й тактичного вдосконалення. Намагався запам'ятати кожен фінт Ісакова, кожен ефективний пас чи удар. Повернувшись додому, я став з м'ячем проти свого постійного «партнера» — кам'яного муру і годинами відшліфовував побачені прийоми.

Один з улюблених прийомів Ісакова став згодом і моїм козирем. Коли мені кидали з аути м'яч і в цей час поруч стояв «опікун», я підшовою проштовхував м'яч під собою, повертався на 180 градусів і робив ривок у середину поля, лишаючи «сторожа» збоку. Три тижні по кілька годин на день опановував я цей технічний викрут. Згодом завдяки йому я позбавлявся опіки досвідченіших гравців оборони і виходив сам на сам з воротарем.

Завжди, коли випадала вільна хвилинка, я приходив до свого муру і опрацьовував удари, техніку приймання, зупинки м'яча. Всі ці елементи «визубрив» так, що й зараз можу безпомилково їх повторити, як кажуть, із заплуценими очима.

Згодом так само, біля стінки, навчився виконувати численні технічні прийоми без зорового контролю м'яча. Саме таке володіння м'ячем дає змогу добре бачити поле і партнерів, готових продовжи-

ти атаку. Я певен, що без повсякденної копіткої роботи з м'ячем технічним гравцем не станеш, спортивних висот не досягнеш. Ідеться про самостійні, індивідуальні заняття. Не пошкодуєш ні сил, ні часу — навчишся «прив'язувати» м'яч до ноги, навіть не дивлячись на нього.

Так, єдиний шлях до висот майстерності — одержимість, працьовитість, наполегливість. Навіщо й виходити на поле, якщо не маєш на озброєнні десятків опрацьованих до автоматизму прийомів Наголошую — до автоматизму. Саме тоді форвард стає «гіпнотизером», якому підкоряється воля суперника. Коли ти в момент дуелі дивишся не на м'яч, а в очі опікуна, він мимоволі, мов загіпнотизований, відриває погляд від твоїх ніг. І ось тут вирішальне слово — за технікою. Фінт, ще один, захисник залишається за спиною, а ти атакуєш далі. Така ефектна гра дає насолоду всім — тобі, команді, глядачам.

## НАЙДОРОЖЧІ БУТСИ

Мої футбольні університети принесли мені визнання, а кам'яна стінка стала своєрідною прохідною до великого футболу.

Вересневого дня 1927 року, під час чергового мого тренування біля муру, до мене підійшов молодий парубок, як виявилось потім — студент гірничого інституту Гаршин. Познайомились.

— Скільки ж тобі років, Костю?

— Шістнадцять.

— Майже щодня спостерігаю з вікна гуртожитку твої вправи з м'ячем. Скоро мур проб'єш. Хочеш футболістом стати?

— Авжеж.

— А де граєш?

— У «Полянських»,

— Нападаючий?

— Так.

— Ну, то приходи до нас, в інститут. Гратимеш за «Гірників». Запрошую офіційно, як інструктор клубу...

Яка ж то була радість! Мене, гравця «дикої», вуличної команди, беруть до клубу, що виступає в першості Москви!

Гаршин приніс спортивну картку, наказав не гаючи часу пройти медичний огляд і з'явитися для гри за третю інститутську команду на стадіон поблизу Міуської площі, добре відомої москвичам, бо там тоді був пташиний базар.

І ось настав урочистий день мого першого виступу за справжню команду, день першого офіційного матчу за «Гірників». На стадіон я вирушив у супроводі всіх гравців збірної Полянки. Сподівання своїх друзів я виправдав, але мене той матч розчарував. Відверто кажучи, наші «Полянські» грали краще, ніж студентська команда. Кожен гравець у нас чітко знав свої обов'язки, своє місце на полі, дотримувався ігрової дисципліни. Студенти ж більше метушилися, ніж грали. Вони не знали, куди їм бігти, що робити з м'ячем, діяли неузгоджено.

До кінця матчу лишалося хвилин п'ять, рахунок був 1:0 на користь суперників. Я рвався вперед, щось кричав, закликаючи своїх нових партнерів до атаки. Нарешті хтось спрямував мені з флангу навісний м'яч. До воріт було метрів двадцять, і я добре бачив, що до м'яча, якщо він упаде на землю, не дотягнутися. Миттю зорієнтувався і вирішив ударити з льоту, в падінні: м'яч влетів у верхній кут воріт.

Так я забив свій перший гол в офіційному матчі на першість столиці. Та радість моя не була повною, після удару я лишився в одному черевіку: другий розпався зовсім.

Мене палко поздоровляли, особливо свої, полянські, а я тільки й думав, як босоніж прийду додому. На щастя, виручив один з полянських друзів, учень шевця. Він за якихось півгодини так полагодив черевіки, що мати нічого й не помітила.

Через кілька днів полянці запросили мене виступити за нашу команду проти збірної Ординки. Коли пролунав фінальний свисток, тут же, на полі, в присутності всіх футболістів і глядачів, мої полянські друзі піднесли мені справжні футбольні бутси. Мене до сліз зворушив цей подарунок, бо я знав, як непросто було товаришам

купити оті бутси, знав що мої друзі — ровесники разом з бутсами дарують мені своє щире визнання, свою повагу.

Протягом тривалого футбольного шляху довелось мені грати в найрізноманітніших бутсах. Були в мене і «макшанівські» — виробництва відомого ленінградського спеціаліста Макшанова, і харківські, які шив Ємельянов, і чудові бутси відомого майстра — шевця Олександра Вікторовича Орлова. В Парижі мені подарували бутси представники Французької робітничої спортивної федерації. Та найдорожчими на все життя лишилися оті перші футбольні черевики, подаровані гравцями нікому в світі невідомого клубу «Любителів поганяти чужий м'яч».

### **ЯК МИ ТРЕНУВАЛИСЯ**

Наприкінці 1927 року почалося моє трудове життя. Я став на роботу в господарському відділі тресту «Сантехбуд». Настав і урочистий день першої зарплати. Мабуть, того вечора вигляд у мене був досить гордий і незалежний, тому що перехожі з подивом поглядали на мою «поважну» персону. Та я нікого й нічого не помічав і, мов на крилах, летів додому. Поклавши гроші на маленький кошик із тістечками, урочисто підніс його матері. Вона проплакала весь вечір, радіючи за наймолодшого, «мізинчика», який став рівноправним членом родини.

Надійшла весна 1928 року. Розпочалися ігри на першість Москви. Перед цим кожна команда повинна була, згідно з положенням, провести дві товариські зустрічі. Спочатку мене поставили за другу команду «Гірників». Дуже хотілося виправдати довір'я студентів, сподівання старших товаришів. Ми перемогли з рахунком 3:2, і всі три голи пощастило забити мені. На другий товариський матч я вже вийшов у складі першої клубної команди в ролі центрального нападаючого. Відтоді й закріпився в основному складі «Гірників».

У трьох командах гірничого інституту було близько п'ятдесяти футболістів. Тренуваннями, що відбувалися раз на тиждень, керували капітани команд. Методика занять була досить примітивна: спо-

чатку — легенька пробіжка, кілька гімнастичних вправ, потім — уда-ри по воротах, а на закінчення — обов'язкова двостороння гра. Тренувалися ми завзято, але що можна було встигнути на одному невеличкому полі, де протягом двох годин метушилися відразу пів-сотні чоловік? Збільшити кількість тренувань, орендувати інший ста-діон інститут не міг, бо не мав на це коштів.

Ясна річ, за таких умов майстерність гравців зростала повільно. Та колектив був дружний, згуртований, і це виручало нас в іграх московського чемпіонату. Протягом сезону «Гірники» не зазнали жодної поразки, і клуб вийшов на перше місце в шостій групі. За ці успіхи нас одразу перевели в четверту групу.

По четвергах у нас відбувалося двогодинне тренування, а напе-редодні ігор, у суботу, футболісти, за тодішньою традицією, збира-лися на вечорниці. То була, сказати б, психологічна підготовка до недільної гри. Як годиться, запрошували знайомих дівчат, збиралися в кого-небудь на квартирі, грали, співали, танцювали циганочку. Роз-ходилися десь о другій годині ночі, та ще й дівчат проводжали.

Отакий був у нас «спортивний режим». Власне, ніхто й не говорив, яким саме він має бути. Нам і на думку не спадало, що гулянка на-передодні матчу — це щось неприпустиме для спортсменів.

Кожен виступ за команду «Гірники» збагачував мій досвід. Я по-ступово розігрувався, дедалі краще вписувався в студентський фут-больний ансамбль. Якщо в перших матчах я здебільшого підігрував партнерам, намагався виводити їх на ударні позиції, то в наступних іграх «знахабнів», почав брати гру на себе.

Про мудрий вислів французів «футбол — це гра без м'яча» я ді-знався набагато пізніше. Та ще під час свого дебюту в «Гірниках» я інтуїтивно прагнув багато маневрувати, непомітно виходити на відкри-ті позиції, уникати «опікунів». Безперервна зміна позицій, пошуки найкращого місця для продовження наступу робили мене своєрід-ним лідером атак. Товариші по команді шукали мене очима, щоб віддати м'яч, вони спеціально відвертали на себе увагу суперників, а потім часто несподівано виводили мене на зазершальний удар. Та-ке довір'я окриляло, а це — одна з передумов зростання футболіста.

## ПЕРШЕ ТУРНЕ

Наприкінці сезону ми почали готуватися до поїздки на товариські ігри в Донбас. Визначили спортивну делегацію в складі сімнадцяти чоловік на чолі з інструктором профспілки гірників М. С. Дюміним.

Поїзд рушив. Почалося моє перше футбольне турне. Ми були щасливі: попереду — цікава подорож, місяць чудового відпочинку. Та одразу зазначу, що відпочинок цей виявився досить відносним: за тридцять два дні ми провели двадцять вісім матчів, причому інколи навіть грали двічі на день. Мені, зокрема, довелося провести двадцять шість ігор підряд.

Розміщали нас, як правило, в недавно збудованих клубах і спортивних залах, зведених руками гірників. За ліжка правили гімнастичні мати. Якщо були простирадла — добре, не було — обходилися без них. Власні рушники ставали тимчасово наволочками. Інколи зупинялися на приватних квартирах. Та завжди і скрізь нас супроводжували товариське піклування, щире бажання гостинних господарів зробити нашу подорож цікавою і приємною. Зворушливо ставилися до москвичів футболісти місцевих команд. Вони навіть особисто обслуговували нас в їдальнях, щоб позбавити черг.

Нині до послуг футболістів реактивні літаки, швидкісні поїзди, комфортабельні автобуси. Ми ж переїздили із селища в селище на гарбах та підводах. Зате під час цих поїздок мали змогу добре оглянути місцевість, познайомитися з багатьма чудовими людьми, та й відпочити між матчами, які відбувалися щодня.

Запрошень від місцевих клубів було стільки, що ми, мабуть, і за два місяці не встигли б провести стільки ігор. Це було яскравим свідченням популярності футболу у Донбасі.

В усякому разі, довелося витримувати досить солідне навантаження. Щоб зняти якоесь утому, запровадили на час турне схвалений всіма гравцями режим. Після підйому — гімнастичні вправи, водні процедури, сніданок. До обіду знайомилися з містом чи селищем. По обіді години дві відпочивали. Потім готувалися до гри. Наш ка-



пітан Б. Терентьев, весела, ерудована людина, виводячи команду на поле, незмінно нагадував нам:

— Грайте, хлопці, добре, живо — на вечерю буде пиво. Не забудьте: на десерт буде спільний наш концерт!

Ми й справді завели добру традицію — завершувати кожен день турне самодіяльним концертом. Після вечері всі збиралися в спортзалі, і на імпровізовану сцену виходили наші читці, співці, танцюристи, ілюзіоністи. Керівництво брав у свої руки наш улюбленець правий крайній нападку Макеев, балясник, жартівник. Капітан команди Терентьев добре грав на гітарі і співав циганські романси.

Кожен гравець зобов'язаний був виступити із сольним номером. Від виступів був звільнений лише керівник спортивної делегації М. Дьомін. Якщо на концерті були присутні наші суперники, ми їх також примушували виступити. Такі веселі, цікаві вечори згуртовували колектив.

Самодіяльний футбол у Донбасі тоді робив лише перші кроки, а тим часом майже кожна шахта вже мала свою команду і найпростіше поле. Ясна річ, грали ці команди здебільшого примітивно, але завзято.

Слава про «непереможних московських студентів-гірників» котилася поперед нас. Ми й справді були на голову вищі од суперників, демонстрували непогану техніку, комбінаційні новинки, досить високу швидкість і витривалість. Загалом за час турне ми двадцять п'ять матчів виграли, два звели внічию і лише один програли.

Не обійшлося й без курйозів. Ви коли-небудь бачили матч, у якому ще до першого свистка судді пробивали пенальті?

Під час матчу в Сніжнянську йшов дощ, холодний вітер мало не збивав з ніг. Замерзли страшенно, але забили суперникам чотири «сухих» м'ячі. А увечері до нас завітали представники сніжнянської команди.

— Ваш виступ нас не задовольнив, — заявили вони. — Ви грали грубо, техніки не показали, сфотографуватися після матчу з нашими футболістами не схотіли. Через це ніякої винагороди за виступ вам не буде.

Згодом про цей інцидент дізналися на інших рудниках, усі засудили поведінку сніжнянських адміністраторів. Мабуть, саме під впливом громадськості вони приїхали до нас, вручили винагороду і почали умовляти провести ще один матч. Вони так благали, що ми не змогли відмовитись і вирушили знову у Сніжнянськ. Тут ми мали грати в неділю опівдні, а о сімнадцятій годині того ж дня — в іншому місті.

Початок другого матчу із сніжнянською командою був приголомшливий. Коли ми вишикувалися в центрі поля, суддя зробив офіційну заяву:

— Минулого разу за явну гру рукою у ворота «Гірників» не було призначено пенальті. Я зобов'язаний виправити цю помилку, тому повторна гра має розпочатися одинадцятиметровим штрафним ударом!

Що було робити — сміятися чи обурюватися? На протести нашого капітана суддя рішуче відповів, що без пенальті він матч не розпочне! Ми поважали глядачів, які прийшли подивитися нашу гру. Нам забрили гол, а потім розпочався матч. Настрій у всіх був зіпсований. Свою злість ми зігнали на суперниках. «Гірники» рішуче пішли на штурм воріт господарів поля і на єдиний гол, забитий їм з курйозного пенальті, відповіли аж вісьмома м'ячами.

Запам'яталась мені ще одна повчальна гра, що відбулася на одній з невеличких шахт. Ми безперервно атакували, били з різних позицій і дистанцій, а м'яч у ворота не йшов. Зате суперники провели три контратаки, і рахунок став 3 : 0 на користь господарів поля. Лише перед самою перервою нам вдалося сквитати один гол.

Ми вийшли на другий тайм з твердим наміром негайно відігратися. Та ось суперники перехопили м'яч, нависили його в штрафний майданчик, і рахунок став 4 : 1. Через кілька хвилин він зріс до 5 : 1.

На стадіоні в цей час коїлось щось неймовірне. Глядачі вже не сиділи на траві навколо поля. Всі посхоплювалися з місць. Під час атаки господарів болільники юрбою мчали до наших воріт, щоб побачити, як туди влітатиме черговий м'яч. Коли ж атакували гості, юрба бігла до своїх воріт, щоб свистом і гвалтом перешкодити нам влучити у ціль.

За двадцять хвилин перед кінцем матчу мені все-таки вдалося сильним ударом з льоту забити другий гол. І тут наша команда наче переродилася. Хлопці заспокоїлися, почали точніше розпасовувати м'яч, і гра, як кажуть, пішла. За якихось п'ятнадцять хвилин ми забити ще чотири м'ячі і здобули перемогу — 6 : 5. Це був повчальний урок. Відтоді ми серйозно ставилися до кожного суперника, боролися за перемогу до кінця.

Під час турне довелось студентам потрапляти в курйозні ситуації не лише на футбольних полях, а й на воді та під землею.

...Сонце припікало, і після сніданку команда рушила на ставок покупатися. Ми вдвох із Дьомінім завернули по дорозі на пошту за листами, а вже звіди пішли до ставка.

Першим побачили Макєєва — Мака, як усі його називали. Він умотився на плоту з гарною дівчиною і вів з нею жваву розмову. Жартів і анекдотів у нашого конферансьє ніколи не бракувало. На запитання, де решта хлопців, він показав рукою на огорожу, якою була відокремлена купальня для початківців.

Зайшли з Дьомінім туди і остовпіли від несподіванки. Хлопці наші метушилися, галасували, пірнали під воду і, виринаючи, розгублено гукали: «Нема!». Що сталося? Невже хтось потонув? А з того берега вже підпливав човен, на якому стояли люди з баграми. Хтось пробіг повз нас, кинувши на ходу:

— Мак потонув! Не можемо знайти!..

— Чи ви показалися, хлопці, — гукнув Дьомін. — Онде він сидить і теревені править з дівчиною.

Розлючені хлопці кинулися за огорожу до Макєєва, надавали йому стусанів, кинули у воду і тепер уже й справді мало не втопили баласника. Я кинувся на виручку, але й мені перепало. Дівчина, злякавшись, що її теж почнуть зараз топити, заверещала так, що до ставка збіглися десятки мешканців селища. Насилу друзі вгамувалися.

Як же все це сталося? Виявляється, футболісти побилися об заклад, хто пропливе під водою найбільшу відстань. Мак пірнув одним з останніх, проплив під плотами і виліз за огорожею. Тут він помітив гарну дівчину і відразу ж забув про заклад...

Після купання відбулися загальні збори команди. Гравці ніяк не могли заспокоїтися від пережитого. Всі гнівно засуджували Макєєва за байдужість до друзів, до колективу і вимагали негайно відправити його додому. Мак довго благав товаришів не карати його так суворо, вибачався перед кожним окремо. Зрештою керівник делегації Дьомін і капітан команди Терентєв зглянулися на нього. Винуватець лишився у команді, але хлопці ще кілька днів не розмовляли з ним. Ця історія ще більше згуртувала колектив, нагадала кожному, що й на футбольному полі, і в повсякденному житті потрібні взаємовиручка, дружба, повага.

Останній матч нашого турне ми грали в Кадіївці.

Керуючий рудником — любитель футболу вирішив показати дорогим московським гостям шахту і працю гірників. Переодягнувшись у спецівки, ми боязко увійшли в кліть. Дзвінок — і вона ніби провалилася в прірву, на глибину 540 метрів. Тут нам коротко розповіли про методи видобування вугілля, і ми рушили в забій. Вірніше, поповзли, бо висота його не перевищувала метра. Невдовзі при світлі ліхтарів побачили шахтарів, які лежачи відбивали вугілля обушком.

Тільки-но почали про щось розпитувати нашого гіда, як пролунав вибух. До нас підповз якийсь шахтар і прошепотів кілька слів керуючому на вухо. Той кинув нам: «Заждіть хвилинку», і обидва зникли, забравши з собою лампочки.

У темряві пролунав бас нашого капітана:

— І навіщо мені потрібна була оця шахта? Адже не хотів сюди йти, відчував, що буде неприємність. Мак, ти мене умовляв спуститися в це пекло, розваж хоч друзів, а я тим часом посплю. Уві сні помирати легше...

Правду кажучи, цей жарт нікого не розвеселив. Хтось і справді висловив побоювання, що нас тут завалило вибухом. Я засумував. Закортіло якомога швидше побачити небо, сонце, вдихнути на повні груди свіже, п'янке повітря. А тут ще й Макєєв почав виконувати доручення капітана:

— От і приземлилися, хлопці! Зверху, мої любі, — земля. Знизу — земля. Вважаю, що цей матч виграли кадіївці. Навіщо їм на

полі програвати, коли можна розправитися з нами під землею? Навіщо ж ви врятували мене тоді на ставку? Краще лежав би там, біленький, на піщаному дні, аніж отут, у вугільній пилюці...

— Облиш, Мак, — урвав його хтось. — Бо іншим разом і справді втопимо!

Нарешті, темряву прорізав промінь ліхтарика, і ми побачили керуючого рудником. Попросивши прощення, він пояснив, що в сусідньому забої вибухом відбивали пласт вугілля і його запросили туди подивитися наслідки.

Піднявшись на поверхню, ми на згадку сфотографувалися з шахтарями, не забувши намазати собі обличчя вугільним пилом.

Остання зустріч, що відбулася в Кадіївці, теж закінчилася нашою перемогою. Прощалися щиро, тепло. Кожному з нас подарували по шахтарській лампочці.

Подорож по Донбасу збагатила нас життєвим та ігровим досвідом. А я особисто змужнів, підріс, набрався снаги.

## **НА ПОРОЗІ ВЕЛИКОГО ФУТБОЛА**

У тресті, де я працював, мене теж тепер мали за дорослого. Після мого повернення з турне керівник конструкторського бюро запропонував:

— Знаю, що ти добре пишеш і малюєш. Бачив твої плакати. Ти міг би стати непоганим креслярем.

Наді мною взяли шефство досвідчені креслярі, допомагали швидко опанувати нову спеціальність. Згодом мене відрядили на дворічні курси проектувальників. Працювати, вчитися доводилося багато, але про футбол я не забував.

На жаль, наприкінці 1929 року наша дружна команда «Гірники» припинила своє існування: більшість гравців основного складу закінчувала інститут і прощалася з Москвою.

Мене ще раніше запрошували деякі столичні команди, але я не хотів залишати чудовий студентський колектив. Тепер же, коли він розпався, я погодився перейти в команду заводу «Серп і Молот»,

що виступала в чемпіонаті Москви у першій групі. Переді мною відкривалася заманлива перспектива грати у товаристві таких майстрів футболу, як В. Бубенцов, Б. Апухтін, Б. Аркадьєв, В. Блинков, А. Потапов та інші. Це була велика честь для вісімнадцятирічного юнака. Я підписав спортивну картку і став гравцем команди першої групи. Так розпочався мій шлях у великий футбол.

Та мій дебют у заводській команді був невдалий. Я багато працював, учився і зовсім не мав часу для підготовки до першого матчу. До того ж, завантажений всілякими справами, я мало не запізнився на цю товариську гру футболістів «Серпа і Молота» і фабрики Цинделя.

Мене поставили на місце лівого півсереднього. Хвилин через десять наш лівий крайній нападник дістав травму і я залишився на фланзі один. Почував, що сил не вистачає, а тут ще корчі схопили ногу. Одне слово, по-справжньому увійти у гру не зміг. Під час перерви до мене підсів В. Блинков і попросив показати в другому таймі, на що я здатний:

— Хотілося б побачити твій ривок, — сказав він. — Та й по воротах бий, не соромся!..

Однак другу половину зустрічі я провів ще гірше. В роздягальні з окремих реплік партнерів зрозумів, що вони розчаровані мною. Тільки мої вірні друзі-полянци, які дивилися матч, підбадьорювали, втішали, запевняючи, що на полі я був не гірший за інших. Та я вже знав, що не підхожу команді «Серп і Молот».

На моє щастя, серед глядачів був відомий футболіст, капітан збірної команди країни Михайло Рущинський. Певно, чимось я йому на полі сподобався. Через кілька днів до мене додому завітав гравець першої команди «Трьохгорної мануфактури», він же директор стадіону В. Лапшин:

— Прийшов до тебе за дорученням Михайла Рущинського. — Знаєш такого?

— Хто ж його не знає?

— А грати з ним в одній команді хочеш?

— Ще б пак!

— То приходь завтра на «Трьохгорку». Поставимо за першу!

Оце так сюрприз! Колектив «Трьохгорки», сам Рущинський запрошують мене. Адже він був для всіх юнаків справжнім футбольним богом, а команда «Трьохгорки» належала до найкращих московських клубів, у її складі грали першокласні футболісти.

Звичайно, я дав згоду. Та чи маю я право грати в такій команді? Он який конфуз вийшов із «Серпом і Молотом»! Мабуть, я все-таки втратив спортивну форму, погано підготовлений фізично.

Я прокидався щодня о 7 годині 30 хвилин і вже о пів на дев'яту мав бути на роботі. О пів на п'яту похапцем обідав (не дуже ситно) і їхав у технікум на Міуську площу. Повертався додому о пів на одинадцять. Вечеряв, робив домашнє завдання, а потім ще сідав за роботу — копіював креслення. Життя було нелегке, і доводилося підробляти, щоб допомогти родині, та й для себе мати дещицю. Лягав спати пізно вночі.

На футбол майже не лишалося часу. Тренуванням тепер я міг приділяти лише вечірні години по четвергах, коли не було занять у технікумі. Руца, як усі називали Рущинського, ставив мене поруч з І. Паніним, що добре бігав, і наказував: «За ним!» Два круги навколо поля я ще витримував, а потім відставав. Та Рущинський підганяв: «Біжи!». А я благов Паніна: «Ільку, збав темп, бо зараз упаду...»

Ось так набувалася одна з найважливіших якостей футболіста — витривалість. Мені вона була вкрай потрібна, тому я вирішив долати відстань від свого будинку до місця роботи бігцем. Якось мене зупинив постовий міліціонер і поцікавився, від кого я втікаю. Довелося пояснити. Постовий взяв під козирок і побажав мені успіхів на футбольних полях. Потім він щодня так само вітав мене і показував, що шлях відкритий.

Після неодноразових бесід Михайло Рущинський врешті переконав мене виступити за другу команду і хорошою грою здобути право на місце в основному складі. Він мав рацію. У товариському матчі з командою «Динамо» я, здається, непогано зарекомендував себе. Ми виграли з рахунком 4 : 1, причому всі м'ячі у ворота суперників пощастило провести мені.

У перший календарний день чемпіонату столиці п'ять команд «Трьохгорки» мали зустрітися з футболістами КЖР (клуб Жовтневої революції, пізніше — «Локомотив»). Для обговорення складів команд на засідання низової секції зібралось понад сто чоловік. За пропозицією Рущинського мене включили до складу першої команди фабрики на місце центрального нападаючого.

Напередодні гри я так хвилювався, що не міг заснути всю ніч. Заплющу очі й бачу нашу команду на полі: у воротах — гравець збірної Москви М. Леонов; у захисті і півзахисті — гравець збірної СРСР М. Рущинський, гравці збірної РРФСР В. Дубинін і М. Сушков, гравці збірної Москви В. Лапшин і М. Аронов; у нападі — гравець збірної СРСР О. Холін, гравці збірної РРФСР І. Панін, В. Смирнов і Є. Єлисеєв, а в центрі, біля м'яча, — я, К. Шегоцький, гравець збірної Полянки...

У призначений день матч не відбувся, бо йшов сильний дощ і поле перетворилося на болото. Гру перенесли на четвер. І знову я не спав ніч. Заспокоївся, взяв себе в руки вже перед виходом на поле. На стадіоні була вся футбольна Москва, в тому числі й гравці команди «Серп і Молот». Мені судилося зараз «народитися або вмерти». Хотілося довести, що я гідний своїх уславлених партнерів, хотілося порадувати полянських друзів, які перед початком матчу забігли до роздягальні й піднесли мені плитку шоколаду «для зміцнення сил».

Відверто кажучи, не пам'ятаю, як грав. Але точно знаю, що забив другий м'яч (перший з моєї подачі провів у ворота КЖР Єлисеєв). Забив у падінні, з-під правого захисника суперників Хрустальова, що навалився на мене всією масою. У роздягальні партнери наговорили мені багато приємних слів, і я зрозумів, що вони мене приймають до своїх лав.

У другому матчі ми зустрілися з «Харчовиком». Ця гра, як і перша, запам'яталася мені на все життя. За чотири хвилини до фінального свистка, при рахунку 1 : 1, нашого нападаючого В. Смирнова збили в штрафному майданчику. Суддя призначив пенальті. Його завжди виконував Є. Єлисеєв. І раптом чую голос Рущинського:



— Щипа, бий! (Таке прізвисько я дістав у команді).

Моя спроба схватитися за спинами гравців не вдалася. Тремтячими руками я поставив м'яч на одинадцятиметрову позначку, мов уві сні, пробив... М'яч влетів у правий верхній кут воріт. Ми виграли 2 : 1.

Після гри хтось похвалив:

— Здорово Щипа забив!

— Та я ж воріт не бачив, не кажучи вже про воротаря!

Хлопці засміялися, а Рущинський іронічно зауважив:

— Наступного разу обов'язково заплющуй очі, коли битимеш пенальті...

Черговий матч на першість Москви ми мали провести з командою «Динамо». Я готувався до дуелі з «королем повітря» Федором Селіним і, звичайно, побоювався найкращого московського півзахисника. Рущинський на тренуванні довго розмовляв зі мною, розкриваючи стиль і манеру гри динамівця, його найулюбленіші прийоми.

Гра з «Динамо» мала відбутися недільного вечора, а вранці, коли я ще снідав, до мене завітали полянці на чолі із Сергієм Кукунею, ушавленим нашим танцюристом. Я радо привітав дорогих гостей, але вигляд у них був щось не дуже веселий, тому відразу ж запитав у своїх друзів:

— Що сталося, хлопці? Потрібна допомога?

— А що я вам казав? — зрадів Кукуня. — Адже він наш, полянський!

Виявляється, в останньому матчі збірної П'ятницької вулиці обіграла Полянку з рахунком 4 : 2, а на сьогодні домовилися про матч-реванш. Хлопці знали, що мені о шостій вечора треба грати проти «Динамо», тому призначили зустріч з «П'ятницькими» на дванадцятую годину, щоб і я міг виступити за «Полянських». На мене чекав дуже відповідальний матч на першість Москви, серйозний двобій із Селіним, але підмовити друзям я не міг, адже разом зростали, разом починали грати, ділили останній шмат хліба...

«Полянські» буквально розгромили «П'ятницьких»: рахунок був 8 : 3 на нашу користь. З цих восьми голів п'ять забив я, але... хвилин за десять до кінця гри дістав серйозну травму. Хотів зіграти головою

і підстрибнув за м'ячем, а захисник суперників у цю мить зробив мені «підсадку», і я дуже невдало впав на спину.

Хлопці допомогли мені дістатися додому, привезли знайомого лікаря, який встановив діагноз: травма кульшового суглоба. Після його маніпуляцій мені трохи полегшало, але думки про вечірню гру з динамівцями не давали спокою.

Я мусив грати, адже могли подумати, що я злякався зустрічі із Селіним...

Товариші на машині підвезли мене до стадіону «Трьохгорки». Кожен крок завдавав мені страждань, але я бадьоро ввійшов до роздягальні і почав готуватися до матчу. Під час розминки відчув, що біль поступово вщухає.

Наш капітан і тренер Михайло Рущинський доручив Єлисеєву, Смирнову та мені протягом перших п'ятнадцяти-двадцяти хвилин гри «спіймати» Селіна в «трикутник», примусити його побігати, виснажитися, а вже потім самим прориватися до воріт.

Гра закінчилася нашою перемогою з рахунком 3 : 1, але мені вона задоволення не принесла, бо давалася взнаки травма. Коли я сказав Рущинському, що Селін, незважаючи на солідний для футболу вік, буквально розкремсав нашу центрову трійку, той іронічно глянув на мене:

— А ти гадаєш, що буде інакше? Адже Федір — найкращий півзахисник країни! Та й у зарубіжних командах небагато таких, як він. А проте наприкінці гри він стомився, і ваша трійка нападу вдало з цього скористалася.

Ветерани радянського футболу частенько згадують Федора Селіна — вмілого, мужнього, стійкого гравця оборони, що зберігав витримку й пильність у будь-яких ситуаціях. Якось І. Привалов розповів мені цікавий епізод з матчу збірної СРСР у Туреччині 1932 року. Наші захисники відчайдушно відбивали натиск господарів поля. На штрафному майданчику щоразу виникали сутички. Трави на полі не було, і футболісти здіймали страшенну куряву. Ось турки знову пішли в атаку, і нова хмара пилюки оповила зону нашої оборони. Коли вона розвіялась, на трибунах вибухнув регіт: наші й турецькі

гравці лежали в різноманітних позах, а серед купи тіл стояв Федір Селін і тримав ногу на м'ячі...

— Слово честі, — клявся Привалов, — у цю мить постать Федора нагадувала античну скульптуру...

## ЧЕМПІОНИ МОСКВИ

Наша «Трьохгорка» здобувала перемогу за перемогою, впевнено націлившись на перше місце в московському чемпіонаті. Свої успіхи ми багато в чому завдячували нашому капітанові і фактичному тренерові команди Михайлу Рущинському, людині енергійній і вимогливій, готовій завжди прийти на допомогу вже визнаним майстрам і новачкам. Він мав незаперечний авторитет не лише серед гравців нашого клубу, а й в усій футбольній Москві.

Блискучий правий захисник, гравець збірної СРСР, він володів чудовим тактичним мисленням, бездоганною технікою, сильним ударом, точним пасом. Михайло вмів керувати діями команди під час гри, і ми навіть побоювалися його дотепних реплік, які разом з нами чули й глядачі. Мене він часто попереджав: «Не грай на публіку!» Під час перерви між таймами і після гри він спокійно і переконливо аналізував хід подій на полі, вказував кожному на помилки. На нього ніхто ніколи не ображався за це, бо свої зауваження він висловлював напрочуд доброзичливо.

Футбольний сезон наближався до кінця. В останній день чемпіонату ми зустрічалися з клубом «Пролетарська кузня» і в разі перемоги здобували звання чемпіонів столиці.

Я мало не спізнився на цей вирішальний матч, прибіг на стадіон, коли команди вже виходили на розминку. Рущинський нічого не сказав, але глянув так, що я ладен був крізь землю провалитися. А я ж не міг у двох словах пояснити причину запізнення.

За дві години до початку матчу я поїхав до знайомої дівчини, щоб узяти її з собою на футбол. Певно, мною володіло нестримне юнацьке бажання похизуватися перед подружкою своєю майстерністю. А їй було байдуже і до мене, і до футболу. Правда, вона пообі-

цяла піти зі мною на матч, але їй треба було збігати до сестри. Запевнила, що скоро повернеться, і наказала мені почекати на неї. Минула година, а її нема, і я не можу вийти: дівчина замкнула двері. Зламати? Буде скандал. Треба стрибати з третього поверху. Покликав з вікна трьох хлопців, розповів їм про своє складне становище. Щоб переконати їх у тому, що я не злодій, кинув з вікна свій спортивний чемоданчик. Побачивши мою форму, погодилися підстрахувати мене під час «рекордного» стрибка. Повиснув на руках, відштовхнувся і благополучно приземлився. Подякував хлопцям і прожогом до стадіону...

Стрибок з вікна і пробіжка вибили мене з колії. Протягом першого тайма ніяк не міг настроїтися на гру. На перерву команди пішли при нульовому результаті. В роздягальні наша п'ятірка нападу вмотилася на одній лаві. Підійшов Рущинський.

— Що ж ви робите, хлопці?

Я бачив, що він звертається до Холіна, Єлисеєва, Смирнова і Паніна. Та ось і мене помітив.

— Виявляється, і Щипа тут? Щось я його не бачив на полі в першому таймі. Грав він чи не грав, хлопці?

Коли ми вийшли на другий тайм, я звернувся до Єлисеєва і Смирнова, які стояли поруч:

— Женю, Васю, рятуйте! Давайте пограємо!

І ми пішли в наступ. Перший м'яч забив Євген Єлисеєв. Потім я з льоту в падінні подвоїв рахунок. Після влучного удару того ж Єлисеєва суперники втретє почали гру з центра поля. Ми перемогли з рахунком 3:1 і завоювали звання чемпіонів Москви в клубному заліку і серед перших команд.

Вечері з цієї нагоди фабком влаштував футболістам банкет. Після всіх тостів і поздоровлень Рущинський зажадав уваги:

— Слово надається нашому центрфорвардові Костянтину Шегоцькому, якого всі ми добре знаємо і поважаємо як Щипу. Хай познайомить нас з однією найновішою деталлю своєї біографії, а саме: як він умудрився сьогодні спізнитися на такий важливий матч, що зрештою приніс йому звання чемпіона.

Довелося все розповісти. Коли я дійшов до стрибка з третього поверху, регіт у залі стояв такий, що аж на вулиці було чутно.

Наприкінці сезону чемпіонів Москви — футболістів «Трьохгорки» запросили провести кілька товариських ігор на Україні. Довелося поїхати неповним складом, бо деякого із захисників не відпустили з роботи.

Перша зупинка — в Києві. Чарівне, неповторне місто на Дніпрі відразу ж полонило наші серця. Нам тут подобалося все: вулиці, площі, парки, сади, старовинні й нові будинки, щира привітність і гостинність киян. З перших же годин перебування в Києві ми почували себе тут як удома. Та навряд чи міг я собі навіть уявити тоді, що саме Київ стане для мене найдорожчим містом, що мені пощастить прожити тут більшу частину життя, що в українській столиці прийде до мене футбольна слава і завершиться футбольна кар'єра...

Свій перший матч ми зіграли з київським «Динамо» і пішли з поля переможеними. Ми ладні були пояснювати цю поразку тим, що не встигли відпочити з дороги, а також змінами в основному складі, до якого підключили кількох гравців з другої клубної команди, однак визнавали, що динамівці показали добру гру, справді технічний футбол. У другій зустрічі москвичі перемогли збірну профспілок Києва з рахунком 6 : 0.

З Києва рушили пароплавом до Дніпропетровська. Це була захоплююча подорож, що відкривала перед нами нові й нові красоти України. Ми були молоді, наші серця — широко відкриті усьому прекрасному, і час, проведений на пароплаві у товаристві друзів, назавжди залишив у пам'яті добру, теплу згадку.

У Дніпропетровську ми виграли обидва матчі: в першій збірної міста — 6 : 0, у другій — 4 : 2.

### **З АМО — в «ДИНАМО»**

Взимку 1930 року вийшла постанова про розподіл спортсменів по колективах за виробничим принципом. Це означало, що я, скажімо, працюючи в будівельному тресті, повинен виступати тільки за коман-

ду будівельників, і, отже, не маю права бути членом спортклубу «Трьохгорки». Після виходу постанови цей сильний футбольний клуб став другорядним, бо з нього змушені були піти відомі майстри.

Спеціальним рішенням футбольної секції Москви Рущинському, Дубиніну і мені було дозволено грати за колектив заводу АМО (нині — автозавод імені Лихачова), який виступав у першій групі.

Нелегко було звикати до нового колективу. Гравцям цієї команди бракувало ігрової дисципліни, взаєморозуміння на полі. Правда, справи поліпшились, коли капітаном став Рущинський. І все ж не відразу вдалося йому налагодити спортивний режим, серйозне ставлення до тренувань. Не мала команда й традицій, якими славилася «Трьохгорка». В першості Москви клуб виступав не дуже успішно.

У складі команди АМО я зіграв свою першу міжнародну зустріч. Восени ми приймали німецьку клубну команду, що мала вже досить солідний досвід зарубіжних поїздок. Ми дуже хвилювалися, але зуміли добитися почесної нічиєї — 1 : 1.

Протягом 1931—1932 років я виступав за молодіжну команду столиці, а також за другий склад збірної дорослих. Футбольна секція двічі затверджувала мене в складі першої збірної Москви на традиційні матчі з ленинградцями. На жаль, довелося обмежитися тренуванням, розминкою, після чого мене призначали запасним, а на гру виходив ушлявлений Петро Ісаков.

У сезоні 1932 року мені знову пощастило побувати на Україні, тепер уже в складі молодіжної збірної Москви. Ми провели по два матчі в Києві, Кривому Розі та Миколаєві і всі виграли.

А в січні 1933 року сталася подія, що докорінно змінила мою спортивну біографію: українські товариші запропонували мені перейти до київського «Динамо».

На той час я вже закінчив курси і почав працювати техніком-проектувальником. Робота, підробітки, навчання, футбол забирали дуже багато сил. Я схуд так, що мав вигляд якогось страдника, до того ж за першу збірну Москви мене не ставили, та й не було шансів замінити найближчим часом Петра Ісакова в центрі нападу. Отож вирішив поїхати, придивитися зблизька до того, що мені пропонували.

Разом з Єпішиним, Путистінім і Панінім подався до Києва. Нас тут добре зустріли, ми відчули, що потрапили в дружній колектив. Збирався побути в Києві місяць-два, а судилося лишитися тут на все життя.

Я став динамівцем, членом одного з найпопулярніших спортивних товариств Радянського Союзу. Із своїми московськими й київськими одноклубниками я зустрічався на футбольних полях, коли виступав за «Трьохгорку» і молодіжну збірну столиці. Але з історією виникнення «Динамо» познайомився лише 1933 року, коли вперше надягнув футболку з літерою «Д».

Першу футбольну команду «Динамо» було створено в Москві на початку травня 1923 року, а 18 червня вона вийшла на поле у матчі проти футболістів одного з найсильніших на той час московських клубів — «Красна Пресня». За команду цього клубу грали П. Канунников, П. Ісаков, брати Артем'єви, М. Старостін. Динамівці виступали в такому складі: Ф. Чулков, М. Ігнатов, І. Ленчиков, С. Дмитрієв, І. Овечкін, П. Овечкін, О. Борисов, М. Денисов, М. Троїцький, К. Васильєв і В. Житарєв (капітан). Новачки, хоч і програли (2 : 3), непогано склали цей іспит. Долю матчу вирішив одинадцятиметровий, призначений у ворота динамівців за сім хвилин до кінця зустрічі. А перший динамівський гол забив у тій зустрічі Василь Житарєв, швидкий, технічний нападаючий, який володів несподіваним і точним ударом. Житарєв був знаменитістю, гравцем старого гарту. Він ще 1912 року в складі збірної Росії брав участь в Олімпійських іграх у Стокгольмі. У «Динамо» Житарєв грав на своєму, звичному місці лівого крайнього нападу. Йому на той час було вже за тридцять...

Головою динамівської футбольної секції в столиці був В. Л. Герсон — ветеран революційного руху в Латвії. Після революції він працював особистим секретарем Ф. Е. Дзержинського. Ця велика робота не заважала його захопленню спортом, передусім футболем. Веніаміна Леонардовича дуже поважала молодь за його ентузіазм, діловитість, дружню підтримку в усіх починаннях.

А в Києві таким ентузіастом став співробітник ДПУ Сергій Арсенійович Барминський. Енергійна людина, чудовий організатор, зав-

зятий футболіст, він очолив київське «Динамо» у 1927 році. Ясна річ, не остання роль серед динамівських спортивних секцій відводилася футбольній, тим більше, що голова ради товариства був не лише її засновником, а й гравцем команди. Разом з С. Барминським першими динамівські футболки в Києві надягли С. Іванов, А. Ідзковський, П. Дишкант, М. Мурашов, С. Бардадим, Є. Пірохеті, М. Рейнгольд, С. Трофімов, І. Терентьєв, В. Бойко, Є. Дибнер, Т. Пржепольський, Ф. Тютчев.

Уже через рік київське «Динамо» стало одним із провідних спортивних клубів міста. Відтоді розпочався і славний футбольний шлях команди. Несподівано для багатьох кияни здобувають у Москві перемогу над своїми столичними одноклубниками. У вересні 1929 року київські динамівці проводять свою першу міжнародну зустріч — із збіркою Нижньої Австрії. У першому таймі рахунок — 2 : 0 на користь «Динамо», однак переможцями напруженого, гострого поєдинку виходять гості — 4 : 3.

Були успіхи, були й невдачі. Та найголовніше те, що кияни одразу показали власний ігровий почерк, високу технічну культуру гравців. Слава про комбінаційний стиль динамівців Києва, майстерне володіння м'ячем, про численні переконливі перемоги над сильними, досвідченими суперниками сягнула далеко за межі міста й нашої республіки.

Протягом 1928—1929 років київське «Динамо» прийняло чудове поповнення. З Одеси в команду прийшли К. Піонтковський, М. Малхасов, В. Садовський, Г. Бланк, з Миколаєва — О. Шульц-Сердюк, М. Печений, М. Денисов. 1932 року, після трирічної перерви, відновлюється розиграш першості України. До цього найсильнішою в республіці по праву вважалася команда Харкова, яка не лише була незмінним чемпіоном України, а й мала в своєму активі перемоги на всесоюзній першості, над збіркою СРСР, багатьма зарубіжними клубами, навіть над національною збіркою Туреччини. Особливо високою майстерністю відзначалися у харків'ян їх незмінний капітан, універсальний гравець М. Кротов, швидкий, невтомний крайній півзахисник І. Привалов, один з найтехнічніших центральних хавбеків



країни В. Фомін, центральний нападаючий І. Натаров. Усі вони входили до складу збірної СРСР.

Саме з цією командою звела динамівців Києва фінальна зустріч першості України 1932 року. Її результат був сприйнятий усіма як справжня сенсація: кияни перемогли — 3:1 і вперше завоювали звання чемпіонів УРСР, порушивши дев'ятирічну гегемонію харків'ян на полях республіки. Проте закріпити цей успіх вони не змогли. Передусім далася ознака відсутності стабільного складу.

В 1932 році мені пощастило побачити в столиці зустріч між збірними Москви і Києва. У складі команди гостей виступали тоді проти москвичів А. Ідзковський (А. Поталов), М. Денисов, К. Піонтковський, В. Весеньєв, Ф. Тютчев, Д. Долгов, С. Синиця, М. Гончаренко, О. Шульц-Сердюк, В. Прокоф'єв, М. Печений. Всі вони вміло володіли м'ячем, добре підстраховували один одного, вдало розігрували комбінації. Кияни обіграли москвичів з рахунком 5:2, обіграли цілком закономірно — рахунок відбивав справжню ігрову перевагу гостей.

Дуже сподобався мені в тому матчі воротар А. Ідзковський. Він грав зовні просто, але напрочуд надійно й точно. Не менш приємне враження справив на глядачів і другий воротар киян, який замінив Ідзковського наприкінці матчу, — А. Поталов. Його блискавична реакція просто вразила любителів футболу і московських гравців, присутніх на зустрічі. Думка була одностайна: такі воротарі зроблять честь будь-якому колективу країни.

Серед польових гравців вирізнявся лівий напівсередній Валентин Прокоф'єв — диригент, організатор атак киян. На той час він був найшвидшим футболістом країни. Раніше Валентин виступав у Одесі, грав у московській команді «Красна Пресня». Мало хто міг позмагатися з ним у дриблінгу — бігу з м'ячем. Болільники захоплювалися його стрімкими проривами. Про нього ходили легенди. Романтик за натурою, Валентин дбав про свою популярність і нерідко вдавався до ексцентричних витівок.

Команда вже має виходити на поле, а Прокоф'єва немає. Футболісти схвилювані, на трибунах уже відомо, що зник Прокоф'єв. Раптом на стадіон вбігають двоє підлітків.

— Ой біда! Прокоф'єв потонув на Ланжероні! Яке горе!  
— Де? Коли? Як це сталося?

Команда в розпачі, трибуни гудуть, і тут поважним кроком на одеський стадіон вступає сам Прокоф'єв. Дає підліткам по троячці і починає переодягатися... А втім, він був добрим хлопцем, справді талановитим футболістом і першим з киян 1932 року ввійшов до складу збірної СРСР.

На жаль, після завершення сезону 1932 року команда київського «Динамо» зазнала відчутних втрат: Малхасов, Садовський, Вавілов переїхали до Іваново, куди перейшов працювати колишній динамівський керівник С. Барминський. З інших причин залишили динамівський клуб Піонтковський, Свиридовський, Синиця. Команда, яка так блискуче обіграла збірну Москви, фактично припинила своє існування. Крім того, у цей час до Іваново поїхала з Києва й група гравців профспілкових команд — В. Правозеров, М. Гончаренко, М. Коротких, А. Поталов, Г. Тимофєєв, тобто всі найсильніші футболісти, на яких могли б розраховувати динамівці при комплектуванні нової команди.

Саме в цей важкий для київського «Динамо» період і запросили до команди нас, москвичів. В. Єпішин, М. Путистін і я дістали добру нагоду і себе показати, і допомогти в скрутний період молодому колективу.

## **ПЕРЕД НОВИМ СЕЗОНОМ**

Ми швидко потоваришували з киянами, але я відчував на собі іронічні погляди: мовляв, побачимо, на що він здатний, оцей худенький непоказний юнак. Я міг відповісти на ці сумніви лише одним — серйозною, ретельною підготовкою до нового сезону. Технічно я вважав себе підготовленим не гірше за інших, а от фізичної витривалості, атлетизму мені й справді бракувало. Треба було підтягнути-ся. Працював, не шкодуючи себе, — багато бігав, виконував безліч вправ. Тренерів тоді в команді не було. За традицією колективом

керували провідні гравці, які й здійснювали з футболістами всю організаційно-спортивну роботу.

Спортивних залів, манежів чи інших критих приміщень для передсезонної підготовки команди не мали. Не знали тоді і тренувальних весняних зборів у теплих краях. Навесні футболісти, за домовленістю, вирушали на товариські ігри з командами південних міст. Настав час, і ми виїхали за маршрутом Баку — Єреван — Тбілісі. Склад «Динамо» в цьому турне був такий: Ідзковський, Весеньєв, Тютчев, Єпішин, Сухарєв, Путистін, Панін, Шегоцький, Шульц-Сердюк, Прокф'єв. Був, звичайно, і одинадцятий гравець, але я пам'ятаю тільки, що звали його Жоржем і що сам він з Одеси, а от прізвища пригадати ніхто не може. Певно, тому, що цей Жорж був у складі команди лише під час того турне, а потім зник з футбольного обрію.

Керівником нашої спортивної делегації «для солідності» призначили інструктора товариства П. Бурдукова. У сутю футбольні справи він не втручався, але сумлінно виконував адміністративні обов'язки, робив усе, щоб полегшити наші мандри, аджурити колектив.

У Баку я дістав серйозну травму. Рахунок був 0 : 0. Ми атакували, прагнули на останніх хвилинах гри добитися успіху. Я тільки й мріяв про гол і забив його, але тут же впав, мов підтятий. Захисник бакинців боляче вдарив мене по нозі. Я не звинувачую суперника в навмисній грубості, він хотів будь-що відбити м'яч, врятувати свою команду, та вся сила удару прийшлася на мою гомілку. На все життя запам'ятався мені той матч, бо вже ніколи після нього я не міг грати без тугої пов'язки з еластичного бинта. Хвора гомілка й досі нагадує про себе.

Та моя травма — дрібниця порівняно з тим, що могло статися з командою під час тієї поїздки. Після Баку ми вирушили до Єревана з пересадкою в Тбілісі. Сюди прибули за дві години до відходу єреванського поїзда і пішли шукати його на запасних коліях. Та провідник першого вагону, куди в нас були квитки, виявився «формалістом» і не схотів пустити нас передчасно. Вирішили не повертатися на вокзал, а пошукати більш поступливих провідників. Розмістилися у восьмому вагоні, не забувши міцним словом згадати «формаліста

і бюрократа». Згадали ми його й пізніше, але тепер уже з величезною вдячністю. На великому підйомі до Ленінакана наш состав тягнули два паровози. Після перевалу поїзд ішов під ухил з одним паровозом. Відразу ж за станцією Ані сталася катастрофа: паровоз зійшов з рейок, і майже всі вагони, крім кількох кінцевих, у тому числі й нашого, розбилися, перекинулися, попадали під укіс. Загибло багато людей, серед них провідники перших вагонів, які мимоволі вривали нам життя.

Дві з половиною доби чекали ми завершення ремонту залізниці. Довелося поголодувати. Коли ж ми, нарешті, дісталися до Єревана, нас зустріли з гостинністю, яка перевершила всі наші уявлення про кавказьку привітність. Щирі господарі назвали той день 14 квітня 1933 року, коли сталася катастрофа, днем «другого народження» київського «Динамо».

Наступним пунктом нашого маршруту був Єреван. Тут наша команда виступала успішно, але ми дуже стомилися, бо грати довелося одним складом. А граючи в Тбілісі, ми навіть змушені були «запозичити» у харків'ян гравця Б. Берегового, який замінив травмованого динамівця.

Ця поїздка відіграла неабияку роль у згуртуванні оновленого колективу. Особливо вона була корисна для новачків, що влилися в команду. Після повернення додому ми, москвичі, вже вважали себе справжніми киянами.

## **ХАРКІВСЬКІ ІСПИТИ**

Наше кавказьке турне було ніби увертюрою до великого футбольного сезону. В Києві на нас чекало серйозне випробування — матч з харківським «Динамо». І відбувся він мав на нашому новому стадіоні. Ця найбільша на той час спортивна споруда на Україні відіграла велику роль у розвитку футболу в нашій республіці. Розташований в центрі міста, поміж парками на схилах Дніпра, стадіон «Динамо» й нині викликає загальне захоплення своєю мальовничістю, якоюсь неповторністю.

Перед зустріччю двох найсильніших українських команд спортивний Київ жив футболом. За тиждень перед матчем у касах не лишилося жодного квитка. Кияни сподівалися побачити цікаву гру, захоплюючий футбольний спектакль у виконанні популярних майстрів шкіряного м'яча. Правда, були в київській команді й новачки, і глядачів це, звичайно, інтригувало, їм хотілося побачити, чого варті дебютанти улюбленої команди. Звичайно ж, Епішину, Путистіну і мені хотілося показати себе з найкращого боку.

На зелене поле динамівського стадіону ми вийшли в такому складі: А. Ідзковський, Ф. Тютчев, В. Епішин, М. Путистін, К. Шегоцький, О. Шульц-Сердюк, В. Прокоф'єв, М. Махиня, І. Панін, В. Сухарев і В. Весеньєв.

Партнери заздалегідь попередили мене, що я гратиму проти свого тезка — Костянтина Фоміна, відомого на той час футболіста, різкого захисника, який інколи й до недозволених прийомів вдавався, аби не дати суперникові вийти на ударну позицію. На жаль, я відмахнувся від цієї перестороги, за що й був одразу покараний.

Перше ж зіткнення з Фоміним мало не скінчилося для мене катастрофічно. Харків'янин, коли я намагався обійти його на штрафному майданчику, стрибнув на мене, і, відбиваючи м'яч правою ногою, лівою сильно вдарив мене в груди, та ще й глузливо глянув. Було дуже боляче, але я підвівся і, вдаючи, що нічого не сталося, побіг туди, де йшла боротьба за м'яч.

Костянтин Фомін «ловив» мене протягом усього матчу, та я уникав нових інцидентів. Моїх фінтів він ще не знав, і мені не раз вдавалося залишати його за своєю спиною, загрожувати воротам. Правда, гола у першому таймі я так і не забив, бо все-таки дуже хвилювався, поспішав з ударами. Суперникам теж не вдалося добитися успіху, і на перерву команди пішли при нульовому рахунку.

Мабуть, досвідчених, сильних харків'ян такий хід подій не задовольняв. Ми ж поки що вважали своє завдання виконаним, бо стримали натиск грізних суперників, які по праву вважалися найсильнішими на Україні. Та я вже розповідав, що 1932 року вони несподівано для всіх зазнали поразки від київських динамівців на чемпіонаті рес-

публіки і поступилися своїм титулом. Ясна річ, наступного сезону, під час урочистого відкриття стадіону в Києві, харківські футболісти мріяли будь-що взяти реванш за торішню поразку, довести свою перевагу.

На другий тайм гості вийшли з наміром будь-якою ціною подолати опір нашого захисту. Рішучий штурм не зарадив їм. Київські захисники грали самовіддано, впевнено. Та особливо відзначився воротар Антон Ідзковський. Він брав «мертві» м'ячі, і трибуни захоплено аплодували чудовому голкіперові. Стримавши штурм, кияни й самі розпочали активні наступальні дії. В середині другої половини зустрічі М. Махиня пройшов з м'ячем майже до лицевої лінії і під гострим кутом послав його в сітку воріт гостей. Та, мабуть, радість приспала нашу пильність, бо не встигли ми й опам'ятатися, як м'яч, пробитий лівим крайнім нападаючим І. Приваловим, влетів у ворота Ідзковського. Антон помилився, він винувато поглядав на партнерів, але ніхто з нас не збирався йому дорікати. Нічия нас цілком задовольняла. І все ж ми здобули перемогу. До кінця гри вже лишалось кілька хвилин, коли я одержав точний пас на штрафному майданчику, двічі перехитрив Фоміна і спокійно забив вирішальний гол.

Я завжди зневажав «брудну» гру і грубіянів на футбольному полі. Інколи кажуть: футбол — не балет. Справді, це гра атлетичних, сильних, мужніх людей. Але ж силова боротьба має свої межі, їх точно окреслюють правила гри, обов'язкові для всіх. Прояви грубості — це слабкість футболіста, низький рівень його спортивної і загальної культури. Скільки чудових гравців змушені залишати футбол через травми, що їх завдають порушники правил і спортивної етики! Залишати на тривалий час і навіть назавжди. З грубістю, з цим антифутболом повинні завжди вести рішучу боротьбу і арбітри, і вся спортивна громадськість.

Справжній спортсмен ніколи не відповість на грубість тією ж монетою. Це стало моїм твердим переконанням після того пам'ятного матчу. Я розумів, що забитий мною гол — найкраща відповідь на заборонені прийоми захисника, і поставив собі за мету завжди бути витриманим і коректним на полі. Ніколи я не зраджував цей принцип.

Техніка — ось мій козир. Технічному гравцеві завжди важко: його особливо пильно стережуть опікуни. Та водночас йому й легко, бо відмінне володіння м'ячем дає перевагу над суперником, дає змогу добре робити свою справу на полі.

Не випадково нинішнім любителям футболу так імпонує гра київських динамівців Віталія Хмельницького і Анатолія Бишовця. За ними «полюють» по двоє-троє захисників, їх збивають з ніг, а вони підводяться і поспішають зайняти найкраще місце для продовження атаки після штрафного удару, яким карають суперників за грубу гру. Висока майстерність, воля до перемоги — ось що приносить технічним футболістам ігрову й моральну перевагу над суперником.

Заради справедливості хочу віддати належне Костянтину Фоміну: він прилюдно визнав себе переможеним у дуелі зі мною. Після гри з харків'янами, коли обговорювався склад збірної динамівців України для участі у всесоюзному турнірі, присвяченому десятиріччю товариства, К. Фомін заявив, що я безумовно гідний представляти нашу збірну, бо навіть його не злякався. Він був капітаном збірної, авторитетною людиною. Так я ввійшов до складу динамівської збірної республіки, а невдовзі став гравцем збірної УРСР.

У розиграші першості «Динамо» українці завдали поразки команді трудколонії Боллошева з рахунком 8 : 3. Перші п'ять м'ячів у цьому матчі пощастило забити мені. З таким же результатом виграли ми зустріч у динамівців міста Іваново, причому я знову провів п'ять м'ячів у ворота суперників. Наша команда вийшла у фінал, де зустрілася з московськими одноклубниками. Тут нам не пощастило — гра закінчилася з рахунком 2 : 1 на користь москвичів.

## **У СКЛАДІ ЗІБРНОЇ**

Я грав з насолодою, мені майже все вдавалося на полі, партнери добре розуміли мої маневри і точними пасами виводили на зручні позиції, і я забивав чимало голів. Мене визнали і після динамівського турніру включили до складу збірної команди СРСР, яка мала зустрітися з турками.

Прибули з Антоном Ідзковським до Москви, завітали у Всесоюзний комітет по фізкультурі і спорту. Звідти нас запросили на нараду в ЦК ВЛКСМ. Зібралися в кабінеті першого секретаря Олександра Васильовича Косарева. Керівники комсомолу і спорткомітету вирішили обмінятися думками з приводу наступного матчу, обговорити склад нашої команди. Коли назвали моє прізвище і я почув, що мене ставлять на місце центрального нападаючого поміж Петром Дементьєвим та Михайлом Якушиним, я попросив слово і сказав, що в такій центровій трійці ніколи не грав, а часу для спільної підготовки немає, тому навряд чи слід ризикувати. Адже йдеться про спортивний престиж країни. Мене й Антона залишили в запасі.

Цей матч закінчився перемогою турецької команди — 2 : 1. Після цього було заплановано зустріч збірних Туреччини і України. Перед нами постало завдання будь-що взяти реванш за поразку збірної СРСР.

Щоб визначити склад української команди, провели в Харкові тренувальну гру збірної України з місцевою збірою. З Києва на цей матч викликали А. Ідзковського, В. Єпішина, Ф. Тютчева, В. Прокоф'єва й мене. Проти нас, п'ятох киян, п'ятох харків'ян, що не ввійшли до збірної свого міста, і дніпропетровця П. Лайка на поле вийшли найкращі харківські футболісти. Не було серед них лише К. Фоміна. Перед грою місцеві болільники попередили нас, що харків'яни збираються розгромити збірну і довести своє право представляти республіку в матчі з турками. Зокрема, замість нашого Ф. Тютчева на місце центрального захисника в збірній вони воліли бачити В. Фоміна, брата Костянтина. В. Фомін і справді був класний футболіст, поважна людина, але на той час перевага вже була на боці Тютчева, молодшого й активнішого за харків'янина.

В роздягальні, коли ми вже готувалися до виходу на поле, несподівано з'ясувалося, що нас десятеро. Одинадцятого не було. Організатори матчу побігли на трибуни, щоб підшукати кого-небудь з харківських гравців для нашої команди. Привели якогось юнака і сказали йому:

— Гратимеш у нападі!



Він швиденько переодягся, добре, що хоч бутси підійшли йому за розміром. Нам навіть прізвища цього хлопця не назвали. Втім, і з рештою харків'ян ми були мало знайомі, не провели разом жодного тренування, не встигли й кількома словами перемовитися.

Почувши про наміри харків'ян завдати нам нищівної поразки, я сказав Тютчеву:

— Федю, не хвилюйся. Покажи, на що ти здатний. А я постараюся «з'їсти» Фоміна. Хай самі побачать, який центральний захисник кращій...

Хоч коли б я виходив на гру, хоч проти кого б мені доводилося грати, я ніколи не був пригнічений, не відчував себе приреченим. Гра — це гра, я був закоханий у футбол і в кожному матчі діяв з натхненням, не шкодуючи сил, прагнучи показати глядачам усе, що вмю. Так, я ніколи не забував про глядачів, які приходили на стадіон, щоб стати свідками цікавого видовища, побачити всю принадність і красу футбольного поєдинку.

Перша половина матчу закінчилася з рахунком 3 : 0 на нашу користь. Ми з досвідченим харківським футболістом Бемом, якого за віком уже не включали до збірної міста, діяли глибоко в полі. Коли до одного з нас потрапляв м'яч, отой нікому не знайомий юнак, якого ми запросили на гру, щодуху мчав уперед, як ми з ним заздалегідь домовилися, одержував точний пас і обстрілював ворота. Так м'яч тричі влетів у сітку після його ударів.

У другому таймі харків'яни притиснули нас до воріт і таки добилися успіху: через двадцять п'ять хвилин рахунок став 3 : 3. Тоді я запропонував юнакові помінятися місцями: він відтягнувся назад, а я зайняв місце в центрі нападу, попросивши Бема давати мені довгі паси.

Ми здобули перемогу — 5 : 3. Останні два м'ячі забив я, обігравши В. Фоміна. До збірної його не включили.

На матч із збірною Туреччини українська команда вийшла в такому складі: О. Бабкін, Д. Кирилов, Ф. Тютчев, К. Фомін, М. Фомін, В. Привалов, К. Копейко, П. Лайко, К. Шегоцький, П. Паровишников, В. Прокоф'єв.

Харківський стадіон «Динамо» не зміг вмістити всіх бажаючих подивитися цю гру. Глядачі вщерть заповнили навіть усі проходи, кожний вільний клаптик навколо трибун.

Початок матчу склався не на нашу користь. Відчувалося, що гравці збірної України діють трохи скуто, нервуються, ніяк не можуть знайти спільну мову один з одним. Турецькі футболісти швидко скористалися з нашої розгубленості і відкрили рахунок.

У гостей чудово грав їхній центральний нападаючий Вахаб, атлетичної будови спортсмен, що пройшов добру футбольну школу в найкращих англійських і французьких професійних клубах, а тепер був фаворитом турецького футболу. Він начебто мало бігав, та в слухну мить робив стрімкий ривок і влучно бив по воротах. Добре, що так самовіддано захищав їх наш Олександр Бабкін. Якби не його своєчасні кидки в ноги суперників і відчайдушні стрибки під перекладину, двома голами ми б не відбулися.

Під час перерви до нашої роздягальні завітали керівники республіки, тренер збірної СРСР М. Козлов. Вони заспокоїли нас, сказали, що ми граємо добре, краще за турків, побажали нам наполегливіше атакувати і... наперед поздоровили з перемогою! А рахунок був 1 : 0 на користь турецької збірної.

Друга половина матчу запам'яталася назавжди. Десь на десятій хвилині Федір Тютчев з лінії захисту передав мені м'яч. Я не зупинив його, а пропустив поперед себе.

— Іди на нього! — почув я голос Валентина Прокоф'єва.

Він мав на увазі турецького воротаря, що вибіг назустріч до лінії штрафного майданчика. Я щодуху помчав за м'ячем. Воротар розгубився. Він міг відбити м'яч ногою, але чомусь підставив руки. В цю мить я встиг проштовхнути м'яч повз нього. Голкіпер стрибнув на мене, сподіваючись спіймати мою ногу, та було пізно: я підправив м'яч у порожні ворота.

Напруження боротьби зростає, але тепер уже ми володіємо ініціативою, рвемося вперед, атакуємо. Прокоф'єв здалеку посилає м'яч на штрафний майданчик. Захисник зрізає його свічкою вгору. Помічаю, що голкіпер залишив ворота, і підстрибую високо назустріч

м'ячу. Воротар зупинився, вважаючи, що з моєї позиції можна лише відкинути м'яч у центр штрафного майданчика. Та я, зорієнтувавшись, сильним ударом головою закрутив м'яч у дальній від себе верхній кут воріт. Наша команда вийшла вперед — 2 : 1.

До кінця гри лишалося хвилин двадцять, коли Привалов низом сильно надіслав м'яч на Лайка, що був у центрі поля. Я стояв на місці правого півсереднього і крикнув: «А!» Це був сигнал Лайкові, щоб він пропустив м'яч. Дніпропетровець так і зробив, м'яч опинився у мене, і я, підправивши його, прицільним ударом спрямував у правий верхній кут воріт наших суперників. Гол!

Гру було, як кажуть, зроблено. Ми продовжували атакувати, діяли впевнено, швидко. І все ж турецькому центрфорвардові Вахабу вдалося під час контратаки влучити в ціль. Бабкін був безсилий парирувати цей гарматний удар. Та перемога була за нами — 3 : 2, і глядачі проводжали нас гучними оплесками.

Після матчу М. С. Козлов сказав мені:

— Все-таки ми зробили помилку, не поставивши тебе в складі збірної СРСР на матч з турецькою командою. Шкода, що послухали тебе на нараді у Косарева...

Я відповів, що виступив правильно, бо не вважав себе готовим грати поруч з такими майстрами, як Дементьєв і Якушин.

Увечері ми зустрілися з турецькими футболістами на прийомі. Життєрадісний, усміхнений Вахаб знаками розтлумачував мені, що перший мій гол — на совісті їхнього воротаря, зате другий і третій м'ячі... Він показав великий палець і міцно потиснув мою руку.

Майже сорок років минуло відтоді, а я ще й досі пам'ятаю, як грав у своєму першому матчі за збірну України, як забив ті три голи. Особливо третій, один з найкращих за всю мою футбольну кар'єру.

Голів я забивав чимало, і мене часто запитували:

— Як це тобі вдається?

Я відбував жартом, у якому бачив істину:

— М'яч — мій друг і моя доля.

Тепер, збагачений не лише ігровим, а й тренерським досвідом, можу відповісти докладніше, хоч зміст лишається такий самий.

Ніколи не відзначаючись фізичною силою, я на полі не поступався перед атлетами. Практика і теорія доводять, що у спортивних іграх далеко не кожен, хто переважає інших у силі, швидкості, спритності, виростає в справжнього майстра. Нерідко пристрасна захопленість грою, специфічне «почуття м'яча» (інакше кажучи, координація рухів), уміння бачити поле, здатність миттю оцінювати ситуацію, «читати» дії суперника важать не менше, ніж атлетизм. Якщо ви працюєте з юними вихованцями, шукайте і виховуйте у них такі природжені якості: бійцівський характер, тонке ігрове мислення, так зване «відчуття м'яча». Звичайно, добрі фізичні дані теж необхідні, але атлетизм має бути фундаментом для виховання решти якостей, що піддаються розвитку в процесі тренувань.

Іде важливий, відповідальний матч. Напружений, з перемінним успіхом. Вашій команді будь-що потрібні два очки, щоб забезпечити собі призове місце. Потрібен рятівний гол. Форварди рвуться вперед. Ось один з них виходить сам на сам з воротарем. Удар, і... м'яч летить над перекладаиною. Втрачено останній шанс.

Прикий випадок, невезіння? Простежте уважно за цим гравцем ще в кількох важливих поєдинках, і ви помітите сумну закономірність — він помиляється у найкритичніші моменти, хоча всі вважають його досвідченим майстром, навіть віртуозом, атлетичним, швидким, технічним футболістом. Цьому гравцеві бракує якихось «дрібниць» — точної координації рухів, тонкого м'язового відчуття, вміння зберігати контроль над своїми рухами в момент напруженої боротьби. Футболістові потрібні сильні нерви і рішучість для боротьби з рівним за силою суперником. Відсутність цих якостей неможливо компенсувати швидкими ногами і навіть бездоганною технікою.

У складі збірної команди Бразилії, яка завоювала в Мексичі звання чемпіона світу, грав півзахисник Клодоальдо. Коли наші футболісти, які виступали на мексиканському світовому чемпіонаті, розповіли мені біографію бразильця, я побачив у ньому свого однодумця. Та й починали ми з ним однаково — біля стінки, в «диких» командах...

Як і всі бразильські хлопчики, з футболем Клодоальдо познайомився на пляжі. Якщо не було партнерів, годинами бив м'ячем об стіну чи паркан. Коли йому минуло 14 років, пішки і в порожніх вагонах дістався до міста Сантоса. Грав тут у «дикій» команді, яка стала переможницею пляжного турніру. Після цього відбулася показова зустріч з дитячою командою славнозвісного клубу «Сантос». У цьому матчі Клодоальдо забив два голи. Його помітили тренери, запросили до свого клубу. В резерві хлопець довго не засиджувався. За рік до світового чемпіонату він уже був гравцем основного складу, партнером Пеле. Останній взяв його під свою опіку, допомагав удосконалювати майстерність. Так Клодоальдо потрапив до складу збірної Бразилії. Після матчу з бразильцями на чемпіонаті світу капітан збірної Англії ушавлений Боббі Мур сказав:

— Клодоальдо — справжній диявол на полі. Якщо бразильці зуміли повністю домінувати в середині поля, то цим вони передусім зобов'язані Клодоальдо. Він був всюдисущий, йому вдалося відтіснити нас назад і розірвати зв'язки між обороною і нападом. Цей юний футболіст далеко піде...

А сам Клодоальдо сказав про матч з англійцями так:

— Якби я протягом багатьох років не тренувався з м'ячем біля стінки, якби не пройшов шлях від свого рідного містечка Аракажу до Сантоса, я навряд чи дограв би цей матч до кінця. Я мало не падав від втоми, іскри сипалися в мене з очей, я боявся знепритомніти, але продовжував боротися за м'яч, боротися з грізними суперниками — Боббі Чарльтоном, Міллорі, Боллом і Пітерсом. Хто хоч раз грав проти цієї «чудової четвірки», той мене зрозуміє. Адже всі вони — чемпіони світу 1966 року! Та жодного разу англійці не були господарями становища в центрі поля. Мені здавалося, що матч триває вже кілька годин, що він ніколи не скінчиться. Та я тримався. Адже це була вирішальна гра.

Не минуло й тижня після бразильського тріумфу, як на стадіоні Віла Бельміра, де грає знаменитий «Сантос», з'явився один з мексиканських героїв. Це був 21-річний чемпіон світу Клодоальдо, або, як його ласкаво називають шанувальники, Клодо.

Його поява здивувала всіх, навіть тренера Антоніньо. Вся Бразилія в ці дні триумфувала. Чемпіони світу були нарощават. Бенкети, прийоми, карнавали. А Клодоальдо соромливо, немов вибачаючись за свою невчасну появу на стадіоні, запитав тренера, чи може він зіграти в календарному матчі.

Клодоальдо провів кілька годин на стадіоні, тренуючись з товаришами, які здивовано поглядали на нього: невже після баталій з англійцями й уругвайцями йому ще треба готуватися до рядового матчу?

Слава не запаморочила голову Клодоальдо. Він усе знає і все вміє у футболі, досконало володіє м'ячем. І все ж він, як і раніше, не шкодує сил і енергії для підвищення своєї спортивної майстерності. Три години на день — така тренувальна норма Клодоальдо.

Пеле сказав про нього:

— Поки під п'ятим номером у збірній гратиме Клодоальдо, чемпіонський титул буде в міцних руках. Цей хлопець не підведе команду.

Я розповів про бразільця лише для того, щоб знову наголосити на головному: якщо хочеш стати класним майстром футболу, якщо хочеш бути футбольним снайпером, не розлучайся з м'ячем, не забувай про такого чудового «партнера», як стінка, оволодівай усім арсеналом технічних прийомів. І тебе обов'язково помітять.

## **ДУЕЛІ З ВОРОТАРЯМИ**

Трибуни московського стадіону «Динамо» заповнили десятки тисяч столичних болільників. Що може бути цікавішим у футболі, ніж зустріч найкращих гравців країни? А сьогодні грають збірні РРФСР і УРСР, у складі яких виступають усі члени збірної СРСР.

Намагаюся стримати хвилювання. Ні, суперники мене не лякають. Нервуюся тому, що вперше представляю в своїй рідній Москві український футбол. Лише кілька місяців тому залишив столицю, поїхав до Києва, і от виходжу на поле у складі збірної команди респуб-

ліки. Знаю: десь примостилися на трибунах колишні мої партнери — хлопці з ЛПЧМ, «Полянські», студенти-гірники, робітники «Трьохгорки», заводу АМО. Ясна річ, хочеться зіграти так, щоб і вони, і всі глядачі дістали задоволення від матчу. Хочеться не підвести своїх товаришів по команді. Виходжу на поле з палким бажанням забити «український» гол на московському полі. По-бойовому настроєні й усі інші гравці нашої збірної — Бабкін, Кирилов, Тютчев, К. Фомін, М. Фомін, Привалов, Копейко, Лайко, Паровишников, Прокоф'єв.

Та перемогти цього разу нам не пощастило. Правда, перший тайм ми виграли — 2 : 1, причому другий гол вдалося забити мені у високому стрибку головою. Міг би ще один м'яч провести, але під час стрибка москвич В. Тетерін зіграв небезпечно і сильно вдарив мене прямою ногою. Я знепритомнів, мене винесли з поля. Хвилин десять після цього корчився від болю, час від часу втрачаючи свідомість. Та зрештою, тамуючи біль, знову вийшов на поле, бо цього вимагав хід гри.

У другому таймі нашу команду спіткала нова невдача. Костянтин Фомін, капітан збірної УРСР, зауважив судді, що штрафний у наші ворота треба бити з дальшої відстані. За це він дістав попередження. Фомін не стримався і кинув якусь репліку на адресу арбітра. Той зупинив гру і наказав нашому капітанові піти з поля. Після цього футболісти Російської Федерації відновили рівновагу, а Петро Демет'єв наприкінці зустрічі забив у ворота Бабкіна переможний м'яч — 3 : 2.

Не встиг я повернутися до Києва, як дізнався про те, що мене викликають у Ленінград для підготовки у складі збірної СРСР до зустрічі з іспанськими футболістами. З великим задоволенням поїхав у місто на Неві. Спочатку, щоб потренуватися, виступив у товариському матчі Ленінград — Харків за команду земляків.

Ленінградці приголомшили нас бурхливим штурмом, і протягом першого тайма ми пропустили в свої ворота п'ять «сухих» м'ячів! Під час перерви з'ясувалося, що К. Фомін, І. Привалов, А. Шпаковський через травми не зможуть продовжувати матч. Харків'яни мали

трьох резервних футболістів, але один з них був воротарем. Він замінив у воротах Бабкіна, а той у другому таймі грав лівим півзахисником. Точно не пригадую, але здається, що він навіть гол забив. Ми вийшли після перерви настільки розлючені, що через хвилину двадцять п'ять сквитали всі п'ять голів — 5 : 5! Проте харків'яни все-таки програли — 5 : 8. Нас просто не вистачило фізично, але матч цей ще раз довів: ніколи, за будь-яких обставин не можна опускати руки, втрачати віру в колектив, у перемогу.

Через два дні відбувся ще один цікавий матч — між збірною СРСР (без ленінградців) і командою Ленінграда. На двадцять п'ять хвилин гри рахунок уже був 2 : 0 на користь збірної. Перший гол забив В. Смирнов, другий — я. Та протягом якихось п'ятнадцяти хвилин ленінградці провели у ворота Бабкіна три м'ячі. Наш воротар діяв невпевнено, розгублено. Глядачі проводжали збірну на перерву свистом.

Розпочався другий тайм. Місцевий арбітр усуває з поля С. Ільїна, причому ми, його партнери, так і не зрозуміли, за що саме. А ще через кілька хвилин дістає травму і припиняє гру С. Іванов. Наша центрова трійка Смирнов — Іванов — Шегоцький розпалася, а заміни немає. Ситуація склалася не з приємних — рахунок 3 : 2 на користь ленінградців, а нам доводиться грати проти них вдв'ятьох. І тут пролунав голос Андрія Старостіна, футболіста, якого всі ми дуже поважали:

— А ми що — гравці чи ні? Нумо, вперед!

І ми пішли вперед. Збірна СРСР здобула перемогу — 4 : 3. Останній, переможний м'яч забив Андрій Старостін гарматним ударом під перекладину з-за меж штрафного майданчика.

З командою Іспанії наша збірна тоді так і не зустрілася. До нашої країни приїхав робітничий клуб, який програв свій перший матч збірній Москві з розгромним рахунком. Від решти зустрічей гості відмовилися. Матч відмінили, хоч усі квитки на стадіон було вже продано.

Гравців збірної СРСР відпустили додому. Але в Києві я не затримався, бо невдовзі довелося вирушати до Харкова, де мала відбутися друга в 1933 році зустріч між збірними УРСР і РРФСР. Ми її,



як і першу, програли, причому знову забили два голи, але пропустили цього разу на один більше — чотири. Не знаю, що скоїлося з нашим воротарем Олександром Бабкіним, — у тому матчі його важко було впізнати: він пропускав легкі м'ячі (футболісти такі прикрі голи називають «метеликами»). У роздягальні, куди ми повернулися після гри, Бабкін зірвав з голови кепку, жбурнув її на підлогу, сів у кутку і заплакав.

Не робіть із цього висновок, що він був слабенький воротар. Ні, це був класний голкіпер з чудовою реакцією. У своїй книзі «Великий футбол» заслужений майстер спорту Андрій Старостін так змальовує гру Олександра Бабкіна в матчі збірних СРСР і Туреччини в Анкарі: «При рахунку 2:1 на користь турків у другому таймі у ворота став молодий Бабкін, а в захист було введено К. Фоміна. Темперамент К. Фоміна був нам добре знайомий. За кілька хвилин з ним познайомились і турецькі футболісти, і суддя матчу Кемель-Ріфат. Останній тут же усунув Фоміна з поля. Ми продовжували гру вдесьятьох. Другу половину гри можна назвати тріумфом Бабкіна.

Турки на чолі з Вахабом обрушили на нас серію атак. Та ще й вітер, який у першому таймі був проти нас, у другому, коли ми змінили ворота, також змінив напрямок і погнав на нас хмари піску. Промені яскравого сонця били в очі. Захищатися стало дуже важко. Але Бабкін був непробивний.

У насунутій до брів кепці, з-під козирка якої виглядав гудзик його кирпатого носа, легкий, рухливий, він літав у повітрі і, здавалося, почував себе в рідній стихії, відбиваючи й перехоплюючи м'ячі, що летіли в нижні та верхні кути воріт.

Страшний удар Вахаба з близької дистанції — Бабкін у неповторному кидку відбиває м'яч на кутовий. За хвилину вихід Музафера. Бабкін самовіддано, буквально в останню мить знімає м'яч з ноги нападаючого.

Збірна нашої країни виграла цей матч з рахунком 3:2.

Свою футбольну кар'єру «всесоюзний воротар», як називали колись О. Бабкіна, розпочав на паровозобудівному заводі в Харкові. В 1929 році він замінив у збірній міста, яка по праву вважалася тоді

однією з найсильніших команд країни, Романа Норова. Сашко був передовиком виробництва, комсомольським ватажком. Згодом його призначили інструктором економвідділу міськкому комсомолу, але футбол він не залишив. Під час виступу харків'ян у Москві в 1930 році Бабкіна запросили до складу збірної СРСР. Перед поїздкою до Туреччини, про яку йшлося вище, Олександра обрали першим секретарем Жовтневого райкому комсомолу Харкова. За збірну України він виступав до 1934 року, поки не став головою міського комітету фізкультури. З 1938 року Олександр Іванович трудиться на заводі «Серп і Молот». Проводили його на пенсію, але він знову повернувся на рідне підприємство, працює контролером ВТК. Часто зустрічається з молоддю, розповідає їй про те, як грали колись у футбол.

Мене, нападаючого, завжди дуже цікавила гра воротарів. Я пильно придивлявся до їхньої поведінки у воротах, вивчав прийоми, якими вони володіють, намагався запам'ятати їхні помилки, щоб згодом скористатися з них. Форвардові неодмінно треба знати сильні й слабкі сторони голкіперів.

Пригадую матч на першість країни між динамівцями Києва і московським «Спартаком». На баштах столичного стадіону «Динамо» однакові цифри — 1 : 1. Воротар москвичів Анатолій Акимов сильно вибиває м'яч у поле і спокійно йде аж до лінії штрафного майданчика, бо стрілки годинника вже сповіщають про закінчення матчу. М'яч у центрі поля перехоплює наш П. Лайко і, не роздумуючи, тут же шосили б'є по воротах. Акимов лише очима супроводив м'яч, який майнув над його головою і влетів у сітку. Лунає подвійний свисток: суддя зараховує гол і сигналізує про закінчення матчу. «Спартак» програв через недбалість воротаря. Відзначимо й майстерність Лайка. Хоч де б знаходився польовий гравець, він мусить тримати на прицілі ворота, бачити, що робить їх вартовий.

Я був серед глядачів, коли ворота Олексія Хомича «розстрілювали» з десяти-дванадцяти метрів нападаючі суперників. Удар — Хомич у кидку парирує м'яч, і тут же другий форвард знову спрямовує його в ціль, тепер в протилежний кут. Хомич уже на ногах і в падінні встигає відбити м'яч. Третій удар — і Хомич переводить шкі-

ряний снаряд над перекладиною! Здається, ніхто не міг так швидко підвестися після падіння, як Олексій Хомич. .

Мені розповідали про матч між збірними прикордонників України і Ленінграда. Український воротар А. Поталов відбив дуже сильний удар. Після наступного удару м'яч виніс з воріт захисник В. Правоверов. Хтось знову б'є, але тепер О. Клименко рятує ворота. З четвертої спроби м'яч усе-таки влетів у сітку. Запитую:

— Де ж був воротар?

Хлопці жартують:

— Ми й самі його загубили. Мабуть, пиво пішов пити...

От вам різниця в класі гри воротарів: один падав тричі і щоразу встигав підвестися, другий після першого ж падіння лишився на землі.

Дуже прикрий випадок стався з моїм другом, уславленим воротарем Миколою Трусевичем у чвертьфінальному матчі на Кубок СРСР між київськими і тбіліськими динамівцями 1937 року. Рахунок — 1 : 1. Правий півзахисник суперників М. Бердзенішвілі майже з центра поля, від бічної лінії нависив м'яч на дальню штангу воріт. Поки він крутою траєкторією наближався до Трусевича, той міг би двічі пробігти від штанги до штанги. Та наш воротар чомусь застиг на місці і, мов зачарований, стежив за польотом м'яча, поки той не опинився у верхньому куті воріт. Гол цей виявився вирішальним, ми програли 1 : 2 і вибули з розиграшу.

Після матчу ніхто нічого не сказав Трусевичу. Ми поїхали з ним у гості до мого брата (матч відбувався в Москві, на стадіоні «Динамо»). Під час вечері брат запитав у Трусевича:

— Скажіть, а чому ви не реагували на удар Бердзенішвілі?

Микола мовчав. Коли ми вже поверталися на стадіон, де розмістилася наша команда, я не стримався і попросив Трусевича по-дружньому розповісти, що ж усе-таки сталося.

— Я був спокійний, — відповів Микола, — бо вважав, що м'яч обов'язково піде над воротами і все буде гаразд. А він раптом опустився в сітку...

На другий день Трусевич, нікого, крім мене, не попередивши, по-

летів в Одесу. До Києва він повернувся лише тоді, коли керівництво «Динамо» надіслало йому грізну телеграму.

Нині воротарське мистецтво зросло, ширшим став діапазон дій голкіперів. Раніше всі вони грали тільки в своєму воротарському майданчику, за винятком хіба що Трусевича. Він сміливо господарював у штрафному майданчику, подеколи навіть виходив за його межі, відбивав м'яч ногами, а часом і головою.

Серед сучасних воротарів приклад Трусевича блискуче наслідував Лев Яшин, який сміливо залишав ворота, руйнував комбінації суперників на штрафному майданчику, вміло передбачав напрямки атак, керував діями захисників. Але й цей видатний воротар помилявся. Згадаймо матч 1963 року в Києві. Олег Базилевич метрів з тридцяти нависив м'яч з флангу на ворота. Торкнувся його ніхто не встиг, навіть Яшин: м'яч влетів у верхній кут. За голову схопилися двоє — Яшин та... Базилевич, який теж вважав, що м'яч пролетить над перекладиною. Власне, Базилевич і не збирався забивати гол, як сам він потім пояснював. Його наміри були інші: передати м'яч партнерам, які вже розташувалися біля воріт. Яшин ці наміри розгадав, але... «помилився» з ударом Базилевич, слідом за ним помилився й воротар.

У півфінальному матчі світового чемпіонату в Лондоні Лев Яшин програв дуель з півзахисником збірної ФРН Беккенбауером. Наш воротар вийшов трохи вперед, розраховуючи, що німецький футболіст проб'є саме в цю зону, на вихід своїм партнерам. Але той ударив по воротах, побачивши, як їх залишив Яшин, і м'яч влетів у сітку.

Відомий спортивний журналіст М. Мержанов у цікавій книзі «Олімп футбольний» пише, що всіх здивувала заява тренера нашої збірної М. Морозова: «Яшин не мав права пропускати цей м'яч». Адаже він узяв до цього кілька «мертвих» м'ячів... Та я згоден з Морозовим. На мою думку, гра воротаря оцінюється не кількістю м'ячів, які він відбив. Для цього він і стоїть у воротах. Класний воротар не повинен пропускати «метелики».

Звідки ж ці зриви у грі уславлених голкіперів? Їх можна пояснити одним — нервовим перевантаженням. Здебільшого зриви й трапля-

ються після того, як було відбито серію важких ударів. Велике напруження змінюється у голкіперів короткочасним спадом, розслабленістю, а часом і самовпевненістю. Відбив м'яч, врятував команду — трибуни аплодують, усі задоволені. І воротар теж, він радіє і... втрачає пильність. Форвардам слід пам'ятати про це. Раджу й голкіперам вивчати всі види ударів, уміти гадувати напрям польоту м'яча залежно від положення кінцівок та й усього тіла футболіста в момент удару. Воротар повинен бути готовий до будь-якого удару — і легкого, і важкого. Краще перестрахуватися, зробити зайвий ривок чи кидок, неодмінно супроводжуючи поглядом політ м'яча.

Помилка нападаючого — це зрив атаки, помилка воротаря — гол. Коли суперники наближаються до воріт, голкіпер має стояти на підготовлених «футбольних» ногах, тобто напівзігнутих у колінах, що дає змогу зробити стрибок чи швидкий рух у будь-який бік.

Пригадую епізод з матчу киявських і тбіліських динамівців. У грузинській команді грав здібний воротар А. Дорохов. Я дістав пас у штрафному майданчику, стоячи спиною до воріт, і тієї ж миті приземлив підшоною м'яч, виштовхнувши його одним рухом поперед себе, зробив ривок, опорною ногою переступив через м'яч і в падінні на спину, розвернувшись на 180 градусів, ударив по воротах. Дорохов навіть не поворухнувся. Він лишився на місці, стояв на прямих ногах, а м'яч закотився в лівий кут воріт.

Після гри тбіліський голкіпер сказав, що чекав від мене чого завгодно, тільки не удару. На його думку, з такого положення, в якому я перебував, можна відкинути м'яч назад чи розвернутися і вдарити.

Воротар має працювати більше, ніж будь-хто в команді, якщо він хоче стати справжнім майстром. Ніколи не шкодував себе на тренуваннях наш Трусевиц. Навіть під час занять він прагнув пропустити якомога менше м'ячів. Після інтенсивної розминки — гімнастичних вправ, стрибків, пробіжок — Микола ставав у ворота і звертався до нападаючих.

— Ану, спробуйте забити!

Він кидався на всі м'ячі, з якої б відстані йому не били, з п'яти чи двадцяти п'яти метрів. Так діяв Трусевиц і в грі.

## КАПІТАН КОМАНДИ

Через кілька місяців після того, як я переїхав до Києва, товариші обрали мене капітаном команди. Наші справи тоді були просто кепські: колектив не був укомплектований, організаційно-спортивна робота вимагала перебудови, футболісти не мали умов ні для тренувань, ні для нормального побуту. Не дивно, що дехто частенько порушував спортивний режим і дисципліну. Одне слово, капітанський «портфель» виявився важкуватим.

Бути капітаном дуже почесно, та водночас складно. Інституту тренерів тоді взагалі не існувало, і капітанові доводилося виконувати функції і начальника, і тренера, і адміністратора. Та найголовніше — в нашій команді на той час не було ні комсомольців, ні членів партії, на підтримку яких можна було б спиратися в роботі по згуртуванню колективу. Капітан за таких умов відповідав буквально за все, але водночас його права й можливості були дуже обмежені, тому задовольняти всі вимоги футболістів вдавалося не завжди. Чимало гірких слів довелося мені почути за час свого капітанства. Зате скільки радості приносили всім нам успішні виступи, перемоги!

У київському «Динамо» на той час було лише дванадцять футболістів. Майже сорок років минуло відтоді, але я й зараз добре пам'ятаю кожного, його зовнішній вигляд, манеру гри.

Головного тренера Федерації футболу України заслуженого майстра спорту СРСР Антона Леонардовича Ідзковського добре знають зараз як вимогливого організатора учбово-спортивної роботи в командах республіки, як щирого друга й порадника багатьох футболістів, як вихователя молоді. А я пам'ятаю його світловолосим, сухорлявим хлопцем, готовим вийти на поле в будь-який час доби, в будь-яку пору року, за будь-якої погоди. Хлопці закінчували тренування, вже нікого не лишалося на стадіоні, а Ідзковський начебто й не збирався іти з поля, знову й знову просив якщо не партнера, то когось із присутніх «постукати» по воротах. І падав, падав, падав... Антон був справжнім фанатиком. Тренувався стільки, що й ми, його товариші по команді, дивувалися, звідки в нього сили беруться. В його руках зав-

жди можна було побачити гумову кульку, яку він безперервно стискав, щоб зробити міцнішими пальці й кисті. Йдемо Хрещатиком, розмовляємо з ним, і раптом Ідзковський підстрибує, намагаючись торкнутися високої гілки на дереві.

— Це на підтвердження того, що людина походить від мавпи? — питаю жартома.

— Воротар повинен стрибати не гірше за мавпу, — серйозно парирує Антон.

Усі товариші любили й поважали А. Ідзковського за акуратність, відданість футболу, за його культуру. 1934 року він замінив Олександра Бабкіна у збірній УРСР, виступав у складі збірної СРСР. Перед війною дуже популярною була кінокартина «Воротар». Роль голкіпера команди «Чорні буйволи» виконував у ній Антон Ідзковський.

Самовіддано грав у захисті Тадеуш Пржепольський, хоча майстерності йому часом бракувало. Цього високого на зріст, худорлявого брюнета поважали і футболісти, і глядачі. Вони знали: Тадеуш віддасть усі сили боротьбі, не знітиться перед суперником. За команду був готовий, як кажуть, і в огонь, і в воду. Якось у матчі в Дніпропетровську він провів весь другий тайм з двома зламаними пальцями на руці, бо заміни йому в команді не було. Скромний, невибгливий, товариський, Пржепольський працював слюсарем, був відмінним спеціалістом і пишався своєю професією, робітничим гартом.

Федора Тютчева моя мати інакше не називала, як «синок». Один з найближчих моїх друзів, він ніколи не втрачав доброго настрою, хоч його особисте життя склалося невдало. Можливо, й футбол був винний, бо йому він віддавав усе своє серце, весь запал душі. Високий на зріст, сильний, витривалий, він діяв у півзахисті сміливо, впевнено. Його називали «двожилним», бо Тютчев міг, не знаючи втомити, пробігати весь матч у швидкому темпі. Добре володів багатьма технічними прийомами, хоч лівою ногою грав слабенько. Та цей недолік компенсував хитрістю, вмінням обрати найзручнішу позицію, розгадати намір суперників. Федір був чуйним товаришем, вболівав за команду, разом з А. Ідзковським і В. Прокоф'євим допомагав мені як капітанові.

Гра захисника Василя Весеньєва не справляла ефектного враження. Проте діяв він економно, обачливо, вміло обирав місце, встигав підстрахувати партнера по обороні, зупиняв найдосвідченіших форвардів. Василь мав інженерну освіту, був скромний, стриманий, своїм невичерпним оптимізмом дуже допомагав товаришам. Хоч як бувало скрутно в матчах, я ніколи не бачив Весеньєва розгубленим, невпевненим.

Невтомним, працьовитим півзахисником запам'ятався мені Василь Сухарєв, але його технічний арсенал був небагатий. Не завжди вмів він дати точний пас і здебільшого влучав у спину нападаючому, що біг уперед. Василь відзначався лагідним характером, скромністю, самокритичністю. Він знав свої вади і багато тренувався, щоб виправити їх.

Ми вже тоді, на початку тридцятих років, прагнули уникати так званих «відбійних» ударів або пасів «у зону», а не конкретним партнерам. Динамівці багато працювали над передачами, щоб вони стали гострими, прихованими, несподіваними для суперників, щоб партнер міг одразу ж продовжити атаку. Мені, капітанові-тренерові команди, хотілося завжди під час занять наочно продемонструвати тому ж Сухарєву та іншим товаришам переваги середніх і довгих передач над короткими. Для цього доводилося знову й знову тренувати відчуття відстані. Я сотні разів бив по м'ячу, щоб навчитися точно розраховувати силу удару (один з партнерів швидкий — йому м'яч надсилається сильніше, другий бігає повільніше — він потребує слабкої передачі). Якщо гравці не вміють точно передавати один одному м'яч на потрібну відстань, у бажаному напрямку і з граничною точністю, годі й говорити про тактику команди.

Михайло Путистін приїхав до Києва з Москви, де виступав за збірну столиці. Глядачі завжди з інтересом стежили за грою цього симпатичного білявого футболіста. І партнерів, і суперників вражали його азартність, невтримність у грі. Прудконогий, меткий, Михайло грав рішуче й різко, тому й закріпився за ним прізвисько Тигр.

На місці правого крайнього нападаючого виступав у нас Ілля Панін. Розумний, освічений, ерудований, він і на полі виявляв свою кмітливість, причому тонке розуміння гри чудово поєднувалося в



нього з високою технікою, швидкістю, сильним ударом. То був посправжньому класний футболіст. Свого часу Панін працював секретарем Краснопресненського райкому комсомолу, начальником цеху заводу. Вийшовши на пенсію, очолював обласну раду товариства «Спартак» у Тернополі. Запам'ятався мені і його чудовий голос, особливо майстерно виконував він циганські пісні.

З гордістю надягав динамівську футболку Василь Єпішин. Його природні дані, висока техніка й сьогодні забезпечили б йому почесне місце в найвищій лізі. Товариський, хороший хлопець. Виступав згодом за збірну Ленінграда. Ми зустрілися з ним несподівано 1967 року, коли мені довелося бути в Бухарі. Василь приїхав сюди з Фергани, щоб побачитись зі мною, згадати минуле. У Фергані він працював тренером, передавав свій багатий досвід молоді.

Олександр Шульц-Сердюк. Справжній віртуоз, але грав у центрі нападу надто повільно. Компенсував цю ваду розумінням усіх тонкощів гри, працьовитістю, старанністю. Жив футболом, його «кухнею», всією його атмосферою. Перед матчем обов'язково йшов на парі, передбачаючи можливий результат. Намагався забити стільки голів, щоб виграти і матч, і парі. Про його неухвалюваність ходили легенди. Олександр навчався в будівельному інституті і якось здав проект будинку, в якому забув передбачити... фундамент. Під час поїздки він частенько блукав по вагону, розшукуючи кепку, яка була в нього на голові...

Михайло Печений, лівий крайній напад, завдавав чимало клопоту захисникам суперників. Міцний, важкуватий, він таранив оборону, сміливо боровся за м'яч, майже ніколи не падав. Воротарі побоювалися його гарматних ударів лівою ногою. Тренувався Михайло з ходоком, своїх здібностей не розвивав, бо футбол був для нього, здається, лише розвагою. Я мав з ним чимало мороки, бо він не сприймав серйозно зауважень і порад, посилався на переважаність навчанням у будівельному інституті. Від Шульца-Сердюка таких скарг ніколи не доводилося чути, хоча хлопці вчилися разом.

Валентин Прокоф'єв — гравець лівого флангу нападу, обдарований, талановитий спортсмен. Його швидкості заздрили спринтери. На-

читаний, досить ерудований, цей красень був улюбленцем футболістів і глядачів. Завжди веселий, жартівливий, Валентин і на полі зберігав чуття гумору. Надсилаючи, скажімо, Шульцу-Сердюку м'яч, він супроводжував його галантною реплікою:

— Шульці! Даю вам красивий пас!

Якось на матчі в Москві наш лисуватий Василь Весеньєв несподівано головою зрізав м'яч у власні ворота. Прокоф'єв промчав через усе поле до невдахи і, захекавшись, сказав:

— Ми в-вам парик придбаємо!

На жаль, Прокоф'єв частенько нехтував спортивним режимом, і саме це зрештою позбавило його можливості стати провідним футболістом, закріпитися в складі збірної СРСР.

Заради об'єктивності скажу кілька слів і про себе. Я їхав до Києва з надією відпочити після напруженої праці й навчання в Москві, але відразу ж потрапив у вир бурхливих футбольних подій. Багато сил, нервів, часу відбирали капітанські обов'язки. Організаційні питання, клопіт з комплектуванням команди, не завжди приємні бесіди з керівництвом, напружені тренування, участь в іграх — про відпочинок ніколи було й подумати. Часом нерви не витримували. Я, капітан, мав бути зразком поведінки, та це мені не завжди вдавалося.

І все ж, колектив у нас був дружний, хороший. Разом переживали всі труднощі, разом раділи з успіхів. Виходили на матчі у бойовому настрої, завжди прагнучи відстояти спортивну честь свого товариства, Києва, республіки.

## **НАЙВАЖЧИЙ РІК**

Сезон 1934 року виявився найважчим для футболістів київського «Динамо». Підтримки з боку керівництва ми не відчували, тому діяли на свій розсуд. Щоб згуртувати колектив та й матеріально заохотити гравців, виїздили на товариські ігри в інші міста. Найчастіше домовлялися про такі зустрічі з футболістами Дніпропетровська. Вирушали туди в п'ятницю ввечері, у суботу й неділю проводили ігри, а в понеділок поверталися додому.

Наші дніпропетровські одноклубники були досить сильними суперниками, технічними, коректними. За місцеву динамівську команду виступали першокласні майстри — Гутарєв, Маховський, Алексопольський, Чижов, Гребер, Старостін, Кузьменко, Бородін, Лайко, брати Кривошеєви.

Місцеві шанувальники футболу гаряче підтримували своїх земляків, мріяли побачити їх перемогу над киянами. Коли ми приїздили сюди, вільних місць на трибунах не було. Проте дніпропетровці щоразу залишали стадіон розчаровані: всі матчі завершувалися на нашу користь. Відверто кажучи, грали суперники не гірше за нас, але їм бракувало бойового запалу, вони ще перед матчем відчували себе приреченими, а на полі зловживали індивідуальною грою. Після одного з таких матчів я запитав Івана Кузьменка:

— Чому ви так мляво граєте? Де ваші атаки, удари по воротах?

— Та все одно вас не переможеш, — махнув рукою Кузьменко.— Адже у вашій команді п'ятеро гравців збірної України — Ідзковський, Єпішин, Тютчев, Прокоф'єв, Шегоцький...

— Ну, то й що? Хіба це гарантує нам перемогу?

— А хіба ні? — здивувався Кузьменко.— Адже до збірної слабких гравців не беруть.

— Це так. Але ж проти сильних і грати треба сильно, азартно, завзято...

Здається, ця розмова вплинула на дніпропетровців. Наступного разу їм усе-таки вдалося порадувати своїх шанувальників і піти з поля переможцями. Вони не знали тільки, що київське «Динамо» — вже не та команда, яка виступала у них раніше.

Грали ми в той час, як кажуть, на самому ентузіазмі. З роботи в товаристві «Динамо» нас «скоротили». Зрештою кілька гравців пішли з команди, лишилося восьмеро «могікан». На всі мої рапорти керівництво «Динамо» не реагувало. Футбол вважався тут на той час дрогою гордим видом спорту.

Та навіть за таких складних обставин хлопці не втрачали оптимізму, підтримували один одного матеріально і морально. У мене була кімната, яку я вже встиг трохи опорядити. Дізнавшись, що Василь

Весеньєв збирається одружитися, я віддав йому своє житло разом з обстановкою, а сам влаштувався в готелі.

Чутки про становище в команді поширилися за межі Києва. Якось із Дніпропетровська приїхав П. Лайко і запропонував мені працювати і виступати в динамівській команді їхнього міста. Я дав згоду. Хотів довести керівництву: якщо вже капітан залишає команду, справи справді кепські. Ми з Лайком виїхали до Дніпропетровська, причому збирався в дорогу я демонстративно, щоб усі про це знали.

Їхати довелося недовго: годин через п'ять-шість у поїзді почалася перевірка документів. Мене під охороною відправили назад до Києва.

«Демонстрація» трохи допомогла. Команда одержала невеличку дотацію, з'явилася можливість трохи поліпшити матеріальне становище гравців. Та інших змін на краще ми не відчували. Колектив знову вирушив у турне, щоб поповнити нашу касу. Ось тоді ми й програли дніпропетровцям. Для повного комплекту ми брали в цю поїздку чотирьох чужих гравців.

Керівництво дніпропетровського «Динамо», звичайно, чуло про наші труднощі. Після матчу мені, Ідзковському і Тютчеву запропонували залишитися тут на якийсь час попрацювати. Ми дали згоду. Команда повернулася до Києва без трьох футболістів. Але в Дніпропетровську ми не затрималися. По-перше, на нас чекали в Києві, який на той час уже став столицею Радянської України. По-друге, ми мали їхати до Харкова на матч, де визначався склад першої збірної УРСР. Тут нас зустрів представник київського «Динамо».

— Якщо не хочете неприємностей, негайно повертайтеся до Києва, — попередив він.

Вирішили поїхати, щоб подивитися, чи не змінилося ставлення керівників товариства до футболістів. Зустріли нас добре, тут же запросили на нараду — обговорити важливе питання: що треба для створення команди, яка б могла гідно представляти столицю республіки. Розглянули докладно умови роботи, погодили всі фінансові питання, домовилися про забезпечення футболістів спортивною формою, інвентарем. Формувати команду доручили мені.

Ще до закінчення спортивного сезону до нас прийшли такі чудові майстри, як В. Шилівський, В. Правозеров, І. Кузьменко, М. Гончаренко, М. Коротких, А. Поталов, повернулися до Києва також К. Піонтковський, М. Свиридовський, С. Синиця. На нашу адресу почали надходити численні заяви від гравців, які бажали виступати за київське «Динамо». Чимало кандидатур довелося відхилити після спільного обговорення. Враховували при цьому не лише спортивні якості футболістів, а й особисті, бо ми прагнули створити дружний, згуртований колектив однодумців, відданих футболістичній справі, що серйозно ставляться до спорту.

На цей час мене добре знали не тільки в команді. Якоюсь я дістав пропозицію тренувати заводський колектив. Я залюбки пристав на неї. Це давало змогу випробувати свої сили на справжній тренерській роботі з молоддю і водночас трохи поліпшити матеріальне становище.

Працювати доводилося дуже багато, та я діставав велике моральне задоволення, передаючи свій досвід майбутнім майстрам шкіряного м'яча.

У серпні 1934 року мене і Антона Ідзковського знову викликали до Москви: нас включили до складу збірної СРСР на матч з командою Туреччини. Це був мій дебют у збірній країни, тому я особливо непокоївся думкою про те, що ми не встигли добре підготуватися до такого відповідального міжнародного матчу. Та водночас заспокоювала свідомість, що гратиму поруч з такими провідними майстрами радянського футболу, як мої друзі Сергій Ільїн, Михайло Бутусов, Петро Дементьєв. Виходив на гру в піднесеному настрої, з хвилюванням, щоразу торкаючись герба Радянського Союзу на моїй футболці.

І от розпочався матч. Наші гравці краще володіють м'ячем, ніж турки, щоразу виграють єдиноборство на різних ділянках поля. Суперники починають грати різко, а часом просто грубо. Через це нам не вдається налагодити комбінаційну гру. Позначається й те, що наша команда в такому складі досі ще не виступала.

Перша половина зустрічі не дала результату — 0 : 0. У роздя-

гальні панувала гнітюча тиша. Тренер збірної П. Батирєв підбадьорив нас, зробив кілька зауважень, але нотацій не читав, ніяких промов не виголошував. І так усі добре розуміли: треба будь-що виграти, взяти реванш за торішню поразку.

Другий тайм розпочали рішучим наступом, та через п'ятнадцять хвилин м'яч влетів у наші ворота. Швидка контратака гостей застала наших захисників зненацька. Турки передали м'яч з флангу на фланг, правий крайній нападаючий в один дотик спрямував його на штрафний майданчик, і центрфорвард збірної Туреччини з ходу сильно пробив під перекладину. Після пропущеного гола травмований Ідзковський залишив поле.

Ми почали з центра, я зробив ривок, вийшов на верхову передачу з правого флангу і коліном послав м'яч у сітку воріт турецької збірної. Після цього гра пішла з нашою перевагою. За десять хвилин до фінального свистка Петро Дементьєв влучно пробив низом метрів з чотирнадцяти і вивів свою команду вперед — 2 : 1.

Радісний настрої панували у роздягальні після гри. Ми перемогли, виправдали довір'я Батьківщини!

Вечері в ресторані Новомосковського готелю відбувся прийом на честь гравців збірних СРСР і Туреччини. Гостям піднесли величезний торт — макет футбольного поля з воротами і м'ячем посередині. Петро Дементьєв, якого всі любовно називали Пека, пожартував:

— Де ж справедливість: виграли ми, а торт дарують їм...

Скоро нам з Пекою набридла офіційна атмосфера вечері, і ми вирішили «зникнути». Взяли таксі і поїхали кататися по Москві. Завершили прогулянку на стадіоні «Динамо», де розмістилася наша збірна. Тут Дементьєв утнув один із своїх незабутніх номерів.

## ПЕКА

За кілька днів перед матчем з турецькою командою до нас на тренування завітав художник (прізвища його не пригадую). Він мав намір створити велику картину урочистого церемоніалу перед товариською грою збірних. Заручившись згодою керівництва команди,

художник умовив нас позувати йому і намалював портрети всіх гравців. Згодом картина мала експонуватися на якійсь виставці.

Після прогулянки ми повернулися на стадіон. Коли проходили повз ці портрети, я сказав Петрові:

— Мені подобається. Непогано намалював нас художник.

— Хіба ж я такий кирпатий? Хіба маю такі руді брови? — обурився мій товариш.

Побачивши залишені художником фарби, він схопив пензель і заходився вносити корективи в намальовані портрети. Домалював собі чорні брови, «виправив» ніс, у зуби вставив люльку, над якою здіймалися кільця диму. Я намагався зупинити його, та Пека вже орудував коло мого портрета, доповнивши його вусами та цигаркою, а Бутусова збагатив бородою. Закінчивши свої художні вправи, Пека виставив наші портрети біля входу в приміщення, і ми лягли спати. Прокинулися від гомеричного реготу. Це футболісти повернулися з вечері і побачили «картинну галерею». Сміх сміхом, але й неприємностей потім було чимало.

Цей жартівник був одним з найвидатніших радянських футболістів тридцятих років. Ось що писала газета «Красный спорт» про Петра Дементьєва в липні 1937 року: «Меткий і хитрий майстер дриблінга, він грає весело й дотепно. Його несподіваним трюкам аплодує глядач. Він бавиться із своїм противником, як кіт з мишкою, дражнить його м'ячем, який покірливо підкоряється його ногам, і раптом під загальний сміх, обманувши суперника, швидко рветься вперед».

Гра Пеки давала глядачам справжню естетичну насолоду. На полі він розумів усе, все вмів. Невтомний нападаючий, Пека водночас був блискучим диспетчером команди з точним, вивіреном пасом. Відібрати м'яч у Дементьєва було майже неможливо.

Про нього розповідали легенди, йому присвячували книги, нариси. Я сам якось був свідком того, як під час матчу динамівців Ленінграда і Москви Петро буквально на квадратному метрі поля обвів шістьох москвичів і під загальний регіт трибун забив гол. Самі футболісти починали дружно сміятися, коли м'яч потрапляв до Дементьєва. Ось він мчить на великій швидкості до воріт. До нього кидаються двоє

московських динамівців. Вони беруть його в лещата з обох боків, а Пека біжить далі, непомітно лишивши м'яч на місці. Суперники мчать поруч з ним, не розуміючи, чого вибухають реготом трибуни, не помічаючи, що вони переслідують гравця без м'яча. Пека різко зупиняється, мчить назад, підхоплює м'яч і втікає з ним убік від переслідувачів. У цьому матчі Дементьєв забив три голи, а четвертий «зробив» так, що партнерові лишилося тільки підставити ногу, спрямувавши м'яч у ворота.

Коли суперник кидався назустріч Дементьєву, щоб відібрати м'яч, Петро обводив його своїм улюбленим прийомом: правою ногою відкотував м'яч трохи назад, п'ятою проштовхував його ліворуч і вже лівою ногою кидав уперед. Усе це робилося так швидко й спритно, що суперник застигав від несподіванки на місці, а Пека продовжував атаку.

Якось після гри київського і тбіліського «Динамо» грузинський півзахисник, котрому доручили опікати Дементьєва, признався мені, що наприкінці матчу Пека почав троїтися у нього в очах. Він грав так віртуозно й винахідливо, що навіть найпалкіші патріоти тбіліської команди зустрічали його «номери» сміхом і оплесками. Не можу назвати жодного футболіста, якому вдалося б виключити Дементьєва з гри, перешкодити йому атакувати. Високі бійцівські якості, бездоганна техніка, неабияке ігрове мислення, швидкість і витривалість — усе це було притаманне видатному футболістові, робило його зіркою першої величини. Кожен, хто грав з ним поруч, діставав величезну насолоду. Пека ніколи не ображався, коли йому давали неточний пас, а намагався виправити помилку партнера, заряджав своєю енергією весь колектив.

Він і в побуті був зразком для всіх футболістів. Не курив, за все своє спортивне життя не випив і чарки спиртного. Був зразковим сім'янином. Його любов до футболу я б назвав фанатичною. Без будь-яких вказівок тренера він тренувався, як кажуть, до сьомого поту, годинами не розлучався з м'ячем. У якій би команді він не грав, його скрізь поважали як талановитого гравця, доброго товариша, чуйну, скромну людину.



Отаким він, Пека — Петро Тимофійович Дементьєв, заслужений майстер спорту, двічі орденоносець, чудова людина і видатний спортсмен.

Завершуючи розповідь про уславленого футболіста, я хочу повернутися до історії з портретами, яка мала несподіване продовження. 1937 року ми з Віктором Шиловським готувалися у складі «Спартака» вирушити в Антверпен на робітничу спартакіаду. Провели кілька днів у Москві, але оформлення документів затрималося, і я вирішив тим часом поїхати додому. Не встиг ступити на київську землю, як злетів у повітря. Товариші по команді мало не закинули мене на дах вагона, а я не розумів, що сталося. Мої друзі показали свіжий номер «Красного спорта». Я побачив там знайомі обличчя Петра Дементьєва, братів Старостіних, Анатолія Акімова і своє власне. А поруч з портретами був опублікований Указ про нагородження провідних радянських футболістів орденами «за великі заслуги в справі розвитку радянського спорту», підписаний Михайлом Івановичем Калініним. Тут же було вміщено велику статтю, в якій давалася характеристика нагородженим. Прочитати її мені не дали, а затягли у вокзальний ресторан, щоб відсалютувати пляшкою шампанського «першому на Україні футболістові-орденоносцеві».

Незабаром я одержав листа. На конверті зворотної адреси не було. Не знайшов я її і всередині, бо лежав тут той самий номер «Красного спорта». Я розгорнув його, глянув на портрети і засміявся. Це була дружня, жартівлива звістка від мого любого приятеля Пеки. Він розмалював наші портрети точнісінько так само, як у Москві після пам'ятного матчу з турецькою збірною.

Кілька рядків у статті Пека підкреслив червоним олівцем і тут же написав: «Приєднуюсь. Поздоровляю». Сподіваюсь, що читачі не вважатимуть нескромністю з мого боку, якщо я наведу ті рядки із статті журналіста О. Віта, вміщеної в спортивній газеті 35 років тому. Повірте, роблю це не заради самореклами, а для того, щоб дати читачам об'єктивне уявлення про довоєнний футбол. Втім, не виключено, що в статті дещо перебільшено, вжито зайві епітети. Там, зокрема, писалося: «...Центрофорвард Костянтин Шегоцький — люди-

на неймовірної працездатності. Під час матчу його можна бачити скрізь, на всіх ділянках поля. І скрізь він діє корисно. Він чудово комбінує, майстерно б'є по воротах. У найпалкіші хвилини спокійний. Напористий, але розважливий, добре обводиться, але ніколи не «заводиться», не губиться, завжди надихає команду, виховує в ній волю до перемоги. Він не втрачає бадьорості, коли команда програє, не зазнається при перемозі. Блискучий центрофорвард і чудовий капітан. Це один з найрозумніших гравців на полі і, мабуть, найсильніший центр нападу в Радянському Союзі. Йому 26 років».

Пізніше, коли М. І. Калінін вручав нам у Кремлі ордени, ми з Петром Дементєєвим пережили незабутні хвилини окриленості, невимовної радості і щирої вдячності Радянському урядові, який так високо оцінив наші спортивні заслуги, виявив батьківське піклування про розвиток радянського футболу. Разом з нами одержували нагороди командарм Блюхер, академік Філатов, скульптор Мухіна та інші видатні люди нашої Батьківщини. І ми ще раз переконалися, на яку висоту підносять спортсменів у Країні Рад.

### **ПРИЙМАЄМО ГОСТЕЙ**

Та повернімося знову на три роки назад. 20 серпня 1934 року збірна України зустрілася на київському стадіоні «Динамо» із збірною Туреччини. До Києва турки приїхали вперше, але більшість наших футболістів уже грала з ними в Харкові. Ось хто виступав тоді за збірну УРСР: А. Ідзковський, П. Кирилов, Ф. Тютчев, К. Фомін, М. Фомін, В. Гребер, В. Шиловський, П. Лайко, К. Шегоцький, П. Паровишников і М. Махиня.

Мабуть, гості вирішили будь-що відігратися в Києві за московську поразку від збірної СРСР. Гра проходила в гострій, жорсткій боротьбі, в обопільних атаках. На кожну нашу атаку турки відповідали рішучим контрнаступом, часто обстрілювали ворота, і Антон Ідзковський полонив серця численних глядачів своїми карколонними стрибками. Болільники були задоволені: в першому таймі вони побачили п'ять голів. Рахунок був 3 : 2 на нашу користь, коли перед самою

перервою четвертий м'яч влетів у сітку воріт гостей. Суддя матчу С. Романенко показав на центр поля. Але турки всією командою оточили арбітра і почали бурхливо протестувати, вважаючи, що гол заховано неправильно. Один із захисників гостей сів на м'яч поблизу воріт і категорично відмовився його віддати на центр поля.

Довелося нашому Романенкові оголосити перерву. Тривала вона... 55 хвилин! Турецькі футболісти вимагали замінити суддю, бо вважали зафіксований ним рахунок невірним.

Відбулися переговори на найвищому рівні, і наше керівництво вирішило задовольнити протест гостей. Для продовження зустрічі виділили суддю М. Кротова. Боротьба на полі відновилася. Команди обмінялися голами. Вирішальний м'яч за хвилину до закінчення цього незвичайного матчу послав у ворота турків Лайко. Ми перемогли — 4 : 3.

Між іншим під час цього турне збірній Туреччини і в решті зустрічей з радянськими футболістами не вдалося добитися хоча б нічиєї. Крім програшів збірним СРСР і УРСР, вона зазнала поразок від збірних Москви і Ленінграда. Клас радянського футболу помітно зростав.

Динамівці Києва добре відчували це під час своїх поїздок по Україні. В Одесі, Харкові, Дніпропетровську, в інших містах з'явилося багато чудових гравців, сильних команд, які чинили нам упертий опір, намагаючись будь-що взяти гору над столичними футболістами, і це ще більше загострювало боротьбу на полі. Перемоги давалися нелегко. Це мало свої позитивні наслідки: ми шукали нові тактичні ходи, поліпшували свою фізичну й технічну підготовку. Інакше на успіх не можна було розраховувати.

У нас існував своєрідний культ м'яча, кожен прагнув збагатити свій технічний арсенал. Ми вміли контролювати м'яч, розігрувати хитромудрі комбінації завдяки тому, що на тренуваннях училися, не шкодуючи сил, точно розпасовувати, обводити суперників, опрацьовували удари по воротах.

Можливо, це будуть гіркі слова, але мушу сказати, що в нинішній нашій збірній немає таких віртуозів, як Петро Дементьев, таких

бомбардирів, як Михайло Бутусов. Після мексиканського світового чемпіонату всі футбольні спеціалісти були одностайні в своїх висновках: радянська команда зазнала невдачі тому, що наші гравці поступаються в техніці перед найсильнішими «зірками» провідних команд.

Як визначити технічну майстерність футболіста? На мій погляд, це вміння легко й невимушено виконати будь-який прийом, найдоцільніший в даній ігровій ситуації. Досягти цього можна тільки тоді, коли футболіст володітиме своєрідним відчуттям м'яча. А воно прийде до гравця лише за умови копіткої, щоденної праці.

У більшості матчів, які мені доводиться нині спостерігати, впадає у вічі невміле поводження молодих футболістів з м'ячем. Вони надто довго його обробляють, «жують», підправляють під удар, потім двіляться, кому б віддати. А час іде, суперники вже відтягнулися в оборону, прикрили всіх підопічних, і атаку зірвано, м'яч перехоплено. І це в командах найвищої ліги, куди мають приходити готові майстри, де вже немає часу й можливості вчити гравців техніки.

Мабуть, причину слід шукати в недоліках нашого юнацького футболу. Надто мало наші юні футболісти працюють з м'ячем. У містах стає дедалі менше місця для ігор дворових, «диких» команд. Немає своєї власної спортивної бази в дитячих спортшколах Києва...

Втім, у нашого покоління теж не було зручних, впорядкованих стадіонів, але місце, щоб пограти, ми завжди знаходили. Для роботи ж з м'ячем тим більше.

Французи дотепно стверджують, що обробляти м'яч треба на площі, не більшій за носовичок. Гравець після першого ж дотику до м'яча повинен бути готовий до наступних дій — передачі, сольного маневру або завершального удару. Класні гравці, вже приймаючи м'яча, миттю оцінюють ігрову ситуацію, щоб негайно, в один дотик, переадресувати його партнерові, або самому продовжити атаку.

Останнім часом мені не доводиться бачити, щоб гравець одним рухом приземлив м'яч під удар своєму партнерові. Як правило, більшість футболістів зупиняє верхову передачу носком собі в ноги, а вже потім підправляє під удар. Але ж можна, приймаючи передачу на носок, повернути ногу у бажаний бік, щоб м'яч одразу опинився

у зручному для удару положенні. Принцип такий: добре зупиниш — добре вдариш.

Малувато забивають зараз голів. І справа не тільки в тому, що команди зміцнили оборону, взяли на озброєння всілякі «бетони» й «каттеначію». Погано, неточно б'ють форварди. Частенько вони не влучають у прямокутник воріт навіть з близької дистанції. Річ у тім, що футболісти не володіють (теоретично й практично) всіма видами ударів—підйомом, внутрішньою і зовнішньою частиною стопи, носком, не вміють обирати найдоцільніший удар залежно від положення м'яча, напрямку його руху, відстані до воріт тощо. А саме від цього вміння й залежить точність завершального удару. Найпопулярніший нині удар — прямим підйомом, причому вдаються до нього майже всі, не враховуючи, де знаходиться м'яч, під яким кутом він летить.

На власному досвіді знаю, що найчастіше гол забивав тоді, коли додержувався кількох обов'язкових умов. Передусім треба зафіксувати поглядом ціль — прямокутник воріт. Другий етап — граничне прискорення до м'яча (а не зниження швидкості перед ударом). Корпус за інерцією йде вперед над м'ячем (це страхує від ударів вище воріт). Ось тепер можна пробити по воротах, не забувши поставити опорну ногу ближче до м'яча. Я намагався бити по воротах без підготовки, щоб застати воротаря зненацька...

В наш час ходили легенди про гарматні снайперські удари М. Бутусова. Варто згадати також П. Канунникова, який забив багато голів, стоячи спиною до воріт. Або ж постріли блискавоного бомбардира І. Кузьменка, який влучав у верхні й нижні кути воріт з 30—35 метрів; кручені удари С. Сальникова і В. Лобановського; різкі, мов блискавка, удари В. Карцева. Словом, є з кого брати приклад футбольній молоді.

## **НАШ НАСТАВНИК**

Клас гри київського «Динамо» помітно зростав. Наші перемоги, популярність, технічна майстерність найкращих гравців приваблювали до команди провідних футболістів. Тепер багатьом хотілося

грати в нашому клубі. У нас був непоганий вибір, але ми запрошували до себе лише найсильніших.

Багато сил, як і раніше, в мене забирали капітанські обов'язки, причому доводилося займатися питаннями, що не мали ніякого відношення до футболу. Одному треба було допомогти влаштувати дружину до санаторію, другому «вибити» квартиру, третьому — пошити вихідний костюм. І ясна річ — щоденні турботи про інвентар, м'ячі, спортивну форму, планування, організацію учбово-тренувального процесу, передсезонні збори. Історія з переходом до нас І. Кузьменка доконала мене. Коли все вже скінчилося, лікарі, до яких мені довелося звернутися, поставили категоричний діагноз: порушення обміну речовин на нервовому ґрунті. Це було серйозне захворювання.

А сталося ось що. Ми лягли спати з думкою про завтрашній матч із збірною Одеси. Треба було добре відпочити. Але поспати мені не вдалося. О третій годині ночі в санаторій імені Дзержинського, де ми розташувалися, прибули гінці з Дніпропетровська, які поставили вимогу негайно відпустити додому Івана Кузьменка. Мене лякали навіть арештом, приписували мені неіснуючі гріхи, звинувачували в тому, буцімто я залякав дружину Кузьменка, заявивши їй, що Іван наражається на небезпеку, якщо відмовиться виступати за «Динамо». Все це вигадки. Коли я розбудив Кузьменка, і сказав йому, що за ним прибули земляки і збираються «під конвоем» повернути в Дніпропетровськ, він заявив гінцям:

— Я гратиму тільки за київське «Динамо». Ніхто мене не примушував переходити в цю команду. Кожен український футболіст вважає за честь бути прийнятим до лав динамівців Києва. Мені виявили таку честь, і я пишаюся з цього.

До речі, І. Кузьменко сам написав листа до нашої команди з проханням дозволити йому перехід, і ця заява обговорювалася на зборах динамівців, які й дали свою згоду. Пізніше дружина Кузьменка підтвердила, що ніхто з нею не розмовляв, ніхто не залякував. Зрештою все скінчилося добре, Іван лишився в нашій команді, був її патріотом до останнього подиху...

Серед дебютантів київського «Динамо» в сезоні 1935 року був і видатний харківський футболіст заслужений майстер спорту Костянтин Фомін. Я з радістю передав йому своє капітанство. Та Фоміну було значно легше, ніж мені. Того ж року було запроваджено посаду тренера. Нашу команду очолив Михайло Давидович Товаровський, чудова людина, досвідчений педагог і тренер. Він сам грав у футбол у двадцяті роки, виступав за збірну Києва. Згодом закінчив Московський інститут фізкультури і повернувся до рідного міста.

З його приходом справи в команді відразу ж поліпшилися. Чуйний, уважний вихователь, він водночас був суворим і вимогливим керівником, не терпів будь-яких порушень дисципліни. Довелося підтягнутися всім — і ветеранам, і новачкам, бо Товаровський не виділяв нікого, від кожного вимагав суворого дотримання спортивного режиму, серйозного ставлення до тренувань.

Перший наш наставник збільшив тренувальні навантаження, приділяючи увагу не лише роботі з м'ячем, а й всебічному розвитку атлетичних та ігрових якостей футболістів. Він знаходив шляхи до серця й розуму кожного, прагнув переконати і віртуоза, і менш технічного гравця в необхідності постійно, повсякчасно вдосконалювати свою майстерність, не зупинятися на досягнутому. Багато уваги приділялося зміцненню окремих ланок команди, створенню дружнього, боєздатного колективу.

Працювати з нами Михайлові Давидовичу було легко, бо провідні гравці, які задавали тон у команді, дуже поважали тренера, підтримували всі його починання, всі пошуки. Нікому не хотілося відставати од товаришів, працювали завзято, і це, ясна річ, сприяло піднесенню класу гри киян.

У 1935 році традиційний турнір трьох міст перетворився на змагання чотирьох — до москвичів, ленінградців і харків'ян приєдналися кияни. Результати цих зустрічей йшли в залік першості СРСР.

Тодішній чемпіонат країни розігрувався в двох групах за круговою системою. В першій грали учасники змагань чотирьох міст, а також збірні команди Баку і Тбілісі, а в другій — сорок п'ять команд, розподілених на вісім підгруп.

Четвірка найсильніших уперше зібралася тоді в Києві. Ми ретельно готувалися до поєдинків з грізними суперниками — футболістами Москви, Ленінграда й Харкова, причому для нас цього разу створили умови, які перевершили всі сподівання. Але хлопці, як кажуть, перегоріли. Та й спортивна фортуна від нас одвернулася.

У матчі з москвичами при рахунку 1 : 0 на користь гостей суддя В. Бутусов (брат М. Бутусова) призначив у ворота наших суперників пенальті. Комаров довго готувався до цього удару, розбігся і... послав м'яч у руки воротареві. Проте Бутусов наказує повторити удар, бо московський голкіпер порушив правила — зрушив з місця до удару. Тепер до м'яча, встановленого на одинадцятиметровій позначці, підходить Іван Кузьменко, неперевершений майстер влучних ударів. Б'є... і м'яч влучає в штангу! Суддя втретє примушує хвилюватися глядачів і футболістів: він вважає, що москвичі знову порушили правила. Отже, нам надано третю можливість зрівняти рахунок. Я щойно сердився на своїх партнерів, які не змогли забити пенальті, а тут вони показують мені на м'яч. Мовляв, іди, покажи, як треба бити. На стадіоні запала тиша, трибуни безмовно благали своїх земляків зрівняти рахунок. Ще б пак: два удари — два промахи. Такого ще не бувало! Не пригадую, що я відчував у ту мить, але переконаний, що надто розхвилювався. Поставив м'яч, ударив, і... м'яч пролетів повз ворота. Тричі били і не забили! Мабуть, це вплинуло на гравців. Ми програли москвичам — 0 : 2.

Наступними нашими суперниками були ленінградці. Ситуація повторилася: суперники ведуть 1 : 0, нам надається можливість відновити рівновагу з пенальті, але Шиловський не реалізує одинадцятиметровий. Знову поразка — 1 : 3. Довелося розігравати з харків'янами третє місце. У напруженій, цікавій боротьбі нам вдається взяти гору над своїми давніми суперниками з переконливим рахунком 4 : 2. Відтоді київські футболісти стали фаворитами українського футболу і вже не втрачали лідерства на республіканській арені. Ясна річ, наш шлях був устелений не лише трояндами: траплялися й прикрі невдачі. І все ж на той час футболісти Києва демонстрували високу техніку, цікаву комбінаційну гру, яка давала насолоду глядачам.



У липні 1935 року в Києві відбувся матч між першою і другою збірними України. Проводився він з метою відібрати п'ятнадцять найкращих гравців для зарубіжного турне.

### **СУПЕРНИК КИЯН — «РЕД-СТАР»**

Поїздка збірної команди України на товариські матчі у Францію й Бельгію була на той час великою спортивною подією. Невимовна радість і водночас хвилювання охопили мене перед першою подорожжю за кордон. Кожен з нас прагнув зіграти так, щоб виправдати довір'я, гідно постояти за честь спортивного прапора Батьківщини.

Через три дні, які здалися нам вічністю, ми виїхали до Москви в такому складі: воротарі — А. Ідзковський (Київ) і М. Трусевич (Одеса); захисники — К. Фомін, М. Свиридовський (обидва — Київ), Д. Кирилов (Харків); півзахисники — М. Фомін, В. Фомін (обидва — Харків), В. Гребер (Дніпропетровськ), І. Кузьменко (Київ); нападаючі — В. Шиловський, М. Махня, К. Шегоцький (всі — Київ), П. Паровишников, В. Куликов (обидва — Харків) і П. Лайко (Дніпропетровськ).

Очоловав нашу спортивну делегацію перший секретар ЦК ЛКСМУ С. І. Андрєєв. У Москві ми приєдналися до представників інших видів спорту — тенісистів, баскетболісток жіночої збірної СРСР, велосипедистів — і через кілька днів виїхали у Париж.

Запам'яталася щира зустріч, яку влаштували нам трударі французької столиці. На вокзалі зібрався десятитисячний натовп, щоб привітати посланців першої в світі країни соціалізму, висловити революційну солідарність з трудящими Радянського Союзу в боротьбі з фашистською загрозою, що нависла над Європою.

У Парижі ми взяли участь у турнірі робітничих команд, присвяченому антифашистському зльотові. Перед початком першого матчу з командою Голландії хлопці хвилювалися, бо не мали уявлення про силу суперників, стиль їхньої гри.

Ми відразу ж розпочали активні наступальні дії, щоб перевірити надійність оборони голландців. Мені вдалося ривком випередити

захисників і вийти один на один з воротарем. Удар не вийшов, м'яч опинився в руках у голкіпера. Через кілька хвилин виникає така ж ситуація, але я знову влучаю у воротаря. Зате третій рейд завершився вдало: цього разу мені вдалося перехитрити голландця, я зробив замах начебто для удару ліворуч, воротар упав, а м'яч влетів у правий нижній кут. Команда ця виявилася надто слабкою суперницею і програла нам — 0 : 11.

Ще переконливішу перемогу здобули ми над збірною робітничої спілки Франції — 17 : 1. Після цього господарі турніру почали виставляти проти нас у командах по кілька професіональних футболістів. Та й це не допомогло, ми незмінно перегравали суперників. Товариська зустріч у місті Ліможі також закінчилася на нашу користь — 8 : 1. У цьому матчі відзначився Микола Трусевич, який взяв кілька «мертвих» м'ячів. Йому аплодували не лише трибуни, а й самі лімозькі футболісти.

Українські футболісти з інтересом знайомилися з Парижем, його визначними місцями й історичними пам'ятками. Та найбільше закарбувалися в пам'яті зустрічі з робітничим людом, щирим, гостинним, веселим.

Траплялися й інші зустрічі. До нас у роздягальню не раз приходили емігранти. Стояли мовчки, дивилися на співвітчизників із сльозами на очах. Сум за бітьківщиною — найстрашніше покарання для цих людей. Молода жінка, ледь стримуючи ридання, говорила про те, що ніколи не вибачить своїм батькам, які повезли її з рідного краю на чужину, просила вклонитися київській землі.

В ті дні про українських футболістів, які вперше представляли у Франції радянський футбол, багато писали місцеві газети. Спортивні оглядачі визнавали нашу перевагу над суперниками, але водночас не переоцінювали перемоги гостей, натякаючи на слабкість своїх робітничих команд. Ми повірили б у справжню силу збірної України, заявляли коментатори, якби вона зіграла на рівних із професійною командою.

У програмі поїздки такий матч не передбачався, але нас і справді викликав на поєдинок один з найпопулярніших у Європі професій-

них клубів «Ред-стар олімпік». На той час він посідав третє місце в першості Франції серед професіоналів.

Приймати виклик чи не приймати? Ми знали про високу майстерність гравців цього клубу, розуміли, що нелегко буде з ними змагатися на їхньому полі. Для трудящих Парижа, Франції наша поїздка була не лише звичайним спортивним турне. Наші перемоги мали ще й політичне забарвлення, вони свідчили про великі успіхи в культурі, спорті, досягнуті Радянським Союзом. Звичайно, ми бачили, який нездоровий ажіотаж зняли навколо цього матчу ворожо настроєні елементи. Вони явно сподівалися стати свідками переваги буржуазного спорту над спортом молоді, вісімнадцятирічної Країни Рад. Обговоривши всі «за» і «проти», ми прийняли виклик.

Про манеру, стиль гри суперників нам нічого не було відомо. А преса зняла навколо майбутнього матчу страшенний галас. Передрікали розгром радянської команди. Лише поодинокі оглядачі припустили можливість випадкової нічиєї.

Напередодні матчу до нас завітали представники Робітничої спортивної федерації Франції, подарували нам від імені трудівників кілька пар бутсів і дуже просили зробити бодай нічию. Вони пояснили, що серед глядачів буде багато робітників, які під загрозою звільнення в цей день залишать роботу; що наш успіх (а таким вони вважали нічию) збільшить кількість робітників-спортсменів. У їхній країні спорт для трудівників був майже недоступний через великі внески, що давали право стати членом товариства, та необхідність самим витрачати кошти на інвентар і оренду спортивних споруд.

Побував у нас напередодні матчу і власник команди «Ред-стар олімпік». Він привіз два м'ячі і, не приховуючи іронічної посмішки, запропонував обрати, який нам до вподоби. Запросив подивитися поле, де мав відбутися матч. Воно нам дуже сподобалося, на такому чудовому зеленому килимі ми ще ніколи не грали.

У день матчу ми з Костянтином Фомінім заспокоювали друзів, які хвилювалися, відчуваючи велику відповідальність за результат цієї гри з грізним суперником. Причина хвилювань була одна: ми не знали, як грають футболісти цього професіонального клубу.

Роздягальні наші були поруч, і ми бачили, як негри-масажисти готують французьких гравців до матчу, ми зустрічалися з поглядами, в яких читали розумлість, зневажливе ставлення до нас.

Після короткої розминки збірна України вийшла на поле в такому складі: Трусевич, Кирилов, В. Фомін, К. Фомін, Гребер, М. Фомін, Шилоський, Лайко, Шегоцький, Паровишников, Махиня. З боку критих трибун ми почули вигуки «Гіп, гіп, ура!», а з секторів, де були стоячі місця, залунала мелодія «Інтернаціоналу». Гімн підхопили численні глядачі. Ми зупинилися на полі, завмерли у стійці «струнко», аж поки не стихли останні акорди.

Пролунав суддівський свисток. Гра почалася. Нервозність наших гравців дається взнаки: футболісти діють скуто, невпевнено. Хвилини десять на полі господарюють французи. «Ред-стар» одразу ж захопив ініціативу, прагнучи притиснути нас до воріт, не дати опам'ятатися. До нас, нападаючих, м'яч не доходить. Проте захист тримається — дружно, самовіддано відбиває всі загрози. Французькі гравці вдаються до грубих, надто різких прийомів, аби пробитися до воріт. Та в захисті української збірної лякливих немає. Даючи відкоша, Костянтин Фомін у межах правил робить свою коронну «хрестовину» — одна нога по м'ячу, друга — по корпусу. Центральний нападаючий «Ред-стар» О'Нейл, після цього уникає зіткнень з Фомінім, боязко поглядає на нього. Надійно стоїть у воротах Микола Трусевич. Він бере кілька важких м'ячів, і стадіон аплодує нашому воротареві.

Поступово з'ясується, що французькі професіонали анітрохи не переважають нас в техніці, в точності передач. Ролі міняються: ми леземося вперед, вдало розігруємо комбінації, а французи, збентежені невдалим початком, нервуються. Ось тоді вирішального значення набувають головні наші козирі — воля до перемоги, швидкість, напористість. У поєднанні з високою технікою і комбінаційним стилем вони дають нам цілковиту ігрову перевагу.

Трибуни гудуть, жваво реагуючи на всі перипетії поєдинку. Ось Гребер вправно зупиняє рейд стрімкого правого крайнього, гравця збірної Франції Астона. Ось серією дотепних фінтів В. Фомін обіграє двох суперників, які під сміх глядачів розбігаються в різні боки. Точ-

ний навіс Паровишникову, і той, відірвавшись від опікуна, мчить до штрафного майданчика господарів поля. М'яч після його сильного удару головою метрів з дванадцяти влітає у верхній кут воріт. Глядачі гідно оцінюють цю комбінацію і її майстерне завершення. В повітря злітають кашкети, капелюхи, піджаки парижан. От вам і прогнози! Хай тепер змагаються за нічию фаворити французького футболу.

Та ми не даємо їм опам'ятатися. Минає ще три хвилини, і той же Паровишников гарматним ударом лівою ногою забиває гол-красень, який приніс нам остаточну віру в перемогу. Гра, як кажуть, пішла. Ми віддавали боротьбі всі свої сили, все вміння й натхнення.

Відверто кажучи, я заздрих у ті хвилини Петрові Паровишникову, і водночас пишався своїм партнером по нападу. Два його влучних удари, два голи окрилили команду. Що було далі? Демонстрація сили й краси радянського футболу.

Ніколи раніше мені так не хотілося забити гол, як у тому паризькому матчі. Якщо дуже хочеш, — доб'єшся. Спочатку я придивлявся до стилю гри захисників і воротаря команди «Ред-стар», більше підігрував своїм партнерам. А тепер узяв приціл на ворота, маневрував по фронту атаки, знаючи, що в слухну мить мої друзі надішлють мені м'яч на удар. І така мить настала. Дозволю собі навести уривок із спогадів учасника цієї гри, мого партнера по нападу Віктора Шилловського: «Чуємо голос нашого капітана Кості Фоміна: «Вперед, хлопці, вперед!». І ось уже мчить до штрафного майданчика Шегоцький. Хитрим фінтом обходить він захисника і вривається у штрафний майданчик. Негайно з лівого краю йде на його адресу передача. Не дуже висока. Голкіпер вибігає з воріт і вже лягає на м'яч, щоб накрити його в ногах Шегоцького. Здається, француз виграє цю дучель. Та в останню мить Костя встигає виконати свій коронний трюк: він стрибає підкатою уперед і першим дотягується до м'яча носком бутси. Цього досить, щоб на якусь мить випередити воротаря, і м'яч під голкіпером кулею влітає у ворота. Все було виконано так ефектно, так майстерно, що нашому форвардові аплодували навіть ті, хто зустрів нас неприязно...»

Ми повели — 3 : 0. Віктор Шиловський не пише, якою ціною дістався мені цей гол. Та я цього не забув. Падаючи, французький воротар щосили ударив мене коліном у чоло. Кілька хвилин не міг я підвестися із землі. Все пливло перед очима, трибуни кружляли навколо мене в шаленому танку...

Коли перший тайм уже наближався до кінця, відзначився Шиловський. Майже з кута штрафного майданчика, прийнявши м'яч з кутка, який подавав Микола Махиня, Віктор сильним ударом з льоту забив четвертий гол. Воротар не встиг навіть поворухнутися. Овації на трибунах не вщухають. Але тепер разом з глядачами не можуть стримати захоплення навіть гравці «Ред-стар», які теж аплодують Шиловському за віртуозний удар. Між іншим, Віктор сказав згодом, що бив, заплющивши очі.

Під час перерви в нашій роздягальні коїлося щось неймовірне. Я бачив у мужніх спортсменів щасливі сльози на очах. Ми приймали поздоровлення. Людей зібралось стільки, що довелося всіх сторонніх попросити з роздягальні. Адже матч ще не закінчився, футболістам потрібен був хоч коротенький перепочинок, щоб відновити сили перед другим таймом.

Настрій у всіх у нас був піднесений, бойовий. Ще б пак: рахунок першого тайма — 4 : 0! Лише 45 хвилин тому французькі футболісти виходили на поле з наміром розгромити радянську команду, вони вважали нас просто «червоними агітаторами», одягненими у футбольну форму. Так, ми й справді були агітаторами, але ми агітували своїми засобами — високою майстерністю, колективною грою, бойовим завзяттям. Ті, хто сподівався продемонструвати в цій зустрічі перевагу буржуазного спорту над спортом першої в світі соціалістичної держави, помилилися у своїх розрахунках. Ми спростували ці сподівання.

Під час перерви говорили про одне: «Треба втримати ігрову ініціативу. Ні в якому разі не відповідати на можливі провокації з боку суперників і ворожих елементів серед глядачів».

До команди звернувся керівник нашої делегації перший секретар ЦК ЛКСМУ С. Андрєєв:

— Друзі! Ви ніколи так добре не грали, як сьогодні. Хай знають, який він є, український радянський футбол. Хай знають, як у нашій країні дбають про розвиток спорту. Прошу вас, хлопці, тільки не зазнаватися. Адже попереду ще сорок п'ять хвилин серйозних випробувань. Витримайте їх з честю!

У матчах нерідко трапляється так, що на повну силу діє лише частина гравців команди, а решта, як кажуть, лише підіграє. В тому паризькому поєдинку всі одинадцять українських футболістів не шкодували сил для боротьби, діяли з повною віддачею, демонстрували все, на що здатні. Це й принесло нам заслужений успіх.

Французам не вдалося перехопити у нас ініціативу в другому таймі. Ми відразу ж показали суперникам, як треба володіти м'ячем. Хвилин шість плели «українські мережива» точними передачами, не дозволяючи французам навіть торкнутися м'яча. Трибуни були в захопленні. А згодом дві швидкі атаки влучними ударами завершив Віктор Шилівський. Господарям поля вдалося на шість наших голів відповісти лише одним. Ми розгромили «Ред-стар» з рахунком 6 : 1. Визнані майстри міжнародного класу, футболісти-професіонали залишали поле, схиливши голови.

Французька преса, газети інших країн жваво обговорювали сенсаційну перемогу мало кому відомих українських футболістів над паризькими «зірками». Ось деякі з цих відгуків.

«Ото»: «Команда України весь час була господарем гри. Українська команда довела, що її місце — в перших лавах континентального футболу».

«Фігаро»: «Несподівано для багатьох з'ясувалося, що радянські футболісти — це спритні, рішучі, швидкі атлети».

«Дейлі геральд» (Англія): «Радянські футболісти показали свою справжню силу».

Радянська преса також багато писала про наш тріумф, віддаючи належне майстерності українських футболістів. Пізніше, згадуючи про цей матч, заслужений майстер спорту Андрій Старостін у своїй книзі «Великий футбол» підсумував усі ці висловлювання: «Український футбол посідає почесне місце в історії радянського спорту. Згадай-

мо, що першим чемпіоном СРСР була саме команда Харкова, яка перемогла у фінальних зустрічах у Москві і збірну команду столиці, і збірну команду Ленінграда. Харків, Київ, Одеса, Миколаїв та інші футбольні центри України виховали багатьох першокласних майстрів футболу... Український футбол завжди відзначався високою технічною культурою гравців. Командам України був притаманний комбінаційний стиль гри, який вони зберігають і зараз. У поєднанні з південним темпераментом він дуже імпонує глядачеві. До Франції українці виїхали у всеозброєнні. Вони зустрілися з однією з найкращих професійних команд Парижа — «Ред-стар» і завдали жорстокого прощання французам, котрі ніяк не чекали «такої меткості» від радянської команди».

З Франції збірна УРСР вирушила до Бельгії. Тут ми провели два матчі з робітничими командами Брюсселя і Льежа. Обидва вони закінчилися переконливою перемогою посланців Радянської України. Цікаве й корисне було наше турне. Та всі ми вже мріяли про повернення на Батьківщину. Поїздка дуже стомила нас: адже протягом вісімнадцяти днів довелося зіграти вісім матчів.

На Батьківщині — в Москві й на українській землі — нам влаштували теплу зустріч. Майже на кожній станції на території нашої республіки, де зупинявся поїзд, футболістів зустрічали музикою, словами захоплення, подарунками. На пероні Київського вокзалу нас винесли з вагона на руках, посадили в прикрашені квітами машини, і кортеж рушив до стадіону. Всі ми, далекі від сентиментів люди, були зворушені до сліз.

На стадіоні чекали нашого приїзду, щоб розпочати велике спортивне свято. На чолі колони учасників параду ми пройшли коло пошани під оплески щерть заповнених трибун і зупинилися перед центральною лежкою. Капітан збірної команди України і київського «Динамо» заслужений майстер спорту Костянтин Фомін рапортував про успішне завершення поїздки за кордон. Нас запросили в ложу, де члени Політбюро ЦК КП України і Уряду республіки тепло поздоровили гравців.



## ВДОМА І В ГОСТЯХ

Люди, які присвятили себе спортові, повинні навчитися реалістично, об'єктивно оцінювати свої успіхи чи невдачі. Із свого зарубіжного турне ми привезли не лише перемогу, а й самозаспокоєність, що зрештою обернулося на зле. Футболісти збірної УРСР вирішили, що їм уже немає рівних, що вони легко здолають будь-якого суперника.

Звичайно, від поразок не застрахована і найсильніша команда. Проте поразки бувають різні. Після повернення із закордонного турне наша збірна дуже невдало провела ігри вдома. Це був для нас повчальний урок: хоч які були б успіхи, ні в якому разі не можна розслаблятися, нехтувати серйозними тренуваннями, забувати про спортивний режим, словом, спочивати на лаврах.

11 вересня 1935 року збірна УРСР зустрічалася на київському стадіоні «Динамо» із збірою Праги. Ми вийшли на поле в тому ж складі, що обіграв паризький «Ред-стар». Реалізувати свою ігрову перевагу нам не вдалося. А гості забили в наші ворота єдиний гол, причому м'яч було пробито із штрафного удару, а ми чомусь навіть «стінку» не вишикували.

Згодом збірна УРСР зазнала нового удару, цього разу від збірної РРФСР у Москві. Там ми виступили зовсім погано і зазнали нищівної поразки — 2 : 6. У цій зустрічі наше праве крило оборони відкрило семафор Сергієві Ільїну, і він спокійно розстрілював ворота. Що ж, і поразки бувають іноді корисні.

В середині жовтня Костянтин Фомін, Віктор Шиловський і я вїхали в складі збірної СРСР до Туреччини. Це було моє друге і останнє зарубіжне турне. У складі спортивної делегації, яку очолював Василь Миколайович Манцев, були футболісти, борці, фехтувальники, тенісисти. З нами їхали також письменник Лев Абрамович Кассіль, редактор газети «Красный спорт» Борис Михайлович Чесноков і радіокоментатор Вадим Синявський.

Ми вирушили пароплавом «Чичерін» з Одеси. Це була моя перша морська подорож. Відверто кажучи, вона мене трохи розчарувала: море було напрочуд спокійне, а мені хотілося відчутти себе «морсь-

ким вовком», спробувати шторм. До Стамбула дісталися без будь-яких пригод. Завжди веселий, невгамовний Пека — Петро Дементьев доводив до відчаю Вадима Синявського своїми «репортажами» на зразок:

— З правого борту — акула. Зараз вона зробить фінт, обведе «Чичеріна» і відкриє рахунок. Удар! Ще удар! І в зубах у форварда-акули права нога нашого радіокоментатора Вадима Синявського. Та ось він визволяє її недозволеним прийомом. Чому мовчить суддівський свисток? Синявський порушує правила, він б'є акулу лівою ногою по зубах!..

— Слухай, Пеко, — попереджає Синявський. — У репортажі я жодного разу не назву твоє прізвище. Навіть якщо ти гол заб'єш.

Перший матч зіграли в Стамбулі. Поле місцевого стадіону вразило нас: на ньому не було жодної травинки. Турки звикли до нього, а нам було важко пристосовуватися до цього ґрунту. І все ж ми перемогли — 2 : 1. Наступний матч із збірною Стамбула закінчився внічию — 2 : 2. Проти нас фактично виступала збірна Туреччини.

Офіційно із збірною країни (до стамбульської команди додали лише двох гравців) ми зустрілися в Анкарі. Перша гра закінчилася внічию — 3 : 3, а другу радянська команда виграла — 3 : 2. Звідси обидві збірні вирушили в Ізмір. Турки будь-що прагнули хоча б раз виграти у гостей, але й тут перевага була на нашому боці — 2 : 1.

І ось останній матч, останній шанс господарів поля взяти реванш. Вони вирішили нав'язати нам силову, жорстку гру, вдавалися до грубощів. Та ще й трибуни здійняли такий галас, що можна було оглухнути. На щастя, матч судив ростовчанин О. Щелчков, який намагався стримати пристрасті на полі.

Ми програвали 1 : 3. В цей момент Щелчков цілком справедливо призначив у турецькі ворота пенальті за відверту грубість. Можна собі уявити, що коїлося на трибунах, коли турецький воротар залишив ворота, демонструючи незгоду з рішенням арбітра. Станіслав Леута поставив м'яч на одинадцятиметрову відмітку і скоротив розрив — 2 : 3. За три хвилини до закінчення матчу Василь Смирнов зрівняв результат. Та на цьому несподіванки не скінчилися. Коли до

фінального свистка лишалася одна хвилина, наш воротар Шорець у падінні спіймав м'яч. Турецький нападаючий підскочив до нього, ударив ногою по руках. Суддя дав свисток, фіксуючи порушення правил, але турок разом з м'ячем вскочив у ворота. Вийти звідти він уже не зміг — його не випускали Корчебоков і Фомін. Сигналу на закінчення гри ніхто вже не чув.

Отже, три матчі в Туреччині ми виграли, а три закінчили внічию. Ці ігри свідчили про перевагу наших футболістів і в техніці, і в атлетичній підготовці. Це визнали самі турецькі гравці, які проводжали нас додому.

Ми з полегшенням зітхнули, коли опинилися на «Чичеріні». Ось уже віддалилися від турецького берега і взяли курс на Батьківщину. Всім хотілося якомога швидше опинитися на рідній землі, тим більше, що наближалось свято — 18-і роковини Великого Жовтня.

Настрій у всіх був чудовий. Футболісти не програли жодного матчу. Так само успішно виступили наші борці, фехтувальники, тенісисти. На бенкеті в кают-компанії перед від'їздом було сказано чимало приємних слів на адресу наших спортсменів. І ніхто не звернув увагу на попередження капітана пароплава, досвідченого моряка Борисенка про те, що краще затриматися на кілька днів у Туреччині, бо передбачається сильний шторм. Команда пароплава теж умовляла не виходити в море, перечекати штормову погоду. Але спортивна команда взяла гору в цьому «поєдинку». Всі ми одноставно наполягали на негайному від'їзді. Мовляв, спортсмени — не з лякливих, і шторм для нас — не перешкода. Я особисто був задоволений, бо мріяв познайомитися із «справжнім», бурхливим морем, із стихією.

Того ж вечора це знайомство відбулося. Хитавиця почалася, коли ми зібралися в кают-компанію на вечерю. Непомітно якось вщухли жарти й сміх. Потім спортсмени, бліді й розгублені, почали один по одному зникати. Отут ми й побачили, що може зробити морська хвороба з вольовими, мужніми, витривалими людьми. Через півгодини в кают-компанії з нашого великого колективу лишилося п'ять-шість чоловік. Море шаленіло, величезні хвилі жбурляли маленький корабель, мов тріску.

Ранок не приніс нічого втішного. Шторм ставав дедалі загрозливіший. «Чичерін» майже зовсім втратив швидкість. З палуби видно, як гвинт корабля крутиться вхолосту, коли судно злітає на гребінь велетенської хвилі. Почуваю себе дуже погано, голова ніби свинцева, але намагаюся триматися на ногах, не лягати, бо не певен, чи стане потім сил підвестися.

Більшість членів нашої спортивної делегації вже «поза грою». Разом з Михайлом Якушиним, Василем Павловим, Андрієм Старостіним перебираємося з каюти в каюту, подаємо потерпілим допомогу. Радіо щоразу приносить невтішні новини. Сигнал небезпеки послав в ефір вітрильник «Товариш». Криголам «Торос», який вирушив до нас на допомогу, щоб узяти «Чичеріна» на буксир, повернувся в Одесу. Ми вже маємо бути в Одеському порту, але не подолали й третини шляху. У нас кінчається запас вугілля. Чи вистачить його, щоб доплисти до Констанци? Капітан знизує плечима, він у цьому не переконаний.

З радіорубки «Чичеріна» летить в ефір сигнал «SOS!». Наш корабель стогне, тріщить, вже третю добу витримуючи натиск шаленої стихії. О другій годині ночі судно здригнулося від удару. Полетіли з ліжок люди, посипалися валізи, інші речі. Після другого, ще сильнішого удару пролунала команда:

— Всі нагору!

Пасажири зібралися в салоні. Стривожені обличчя матросів свідчать про те, що катастрофа може статися будь-якої миті. Всім роздають паспорти. Помічник капітана звертається до присутніх:

— Приготуватися до посадки в шлюпки!

Серед пасажирів «Чичеріна» не лише спортсмени, а й туристи, якісь іноземці, співробітники радянського торгпредства із сім'ями. Хтось кричить:

— Які там шлюпки?! Корабель не витримає шторму, а ви про якісь шлюпки базікаєте!

Керівник нашої делегації Василь Миколайович Манцев наказує всім спортсменам зібратися біля нього. Він, сам блідий, схудлий, неголений, чітко командує:

— Спортсмени залишають корабель останніми. Заспокойте пасажирів. Забезпечте порядок на кораблі!

Тепер ми відчуваємо себе членами екіпажу. Допмагаємо пасажирам перенести речі в салон.

Коли розвиднилося, з'ясувалося, що «Чичерін» збився з курсу. Його віднесло штормом на міліну. Це й врятувало нас. Метрів за двісті височіть над водою мис Мідія — найнебезпечніше місце на Чорному морі. На його вершині чорніють хрести — пам'ять про кораблі, що розбилися об цю скелю...

Шторм скінчився, наше судно сидить на міліні, чекаючи порядку. 5 листопада. В пошуках їжі птахи злітаються на наш корабель. Нам теж не завадило б попоїсти, але продукти скінчилися. Рейс розраховано на 36 годин, а ми вже майже тиждень у дорозі.

Дружним «ура!» зустріли ми криголам «Торос», який, нарешті, прибув до нас з Одеси. Але наблизитися до «Чичеріна» він не може. Довелося викликати з Констанци румунський катер для перевезення пасажирів з «Чичеріна» на «Торос». Цю справу взяли на себе спортсмени, які утворили живий конвейєр, передаючи пасажирів з рук у руки.

Після шестиденної подорожі ми ступили на одеську землю. Зустріч, яку влаштували нам одесити, перевершила всі наші сподівання. Любителі футболу тримали безперервний зв'язок з Чорноморським пароплаством, цілодобово чергували в порту, чекаючи на наше повернення. Місцеві газети з усіма подробицями розповідали про пригоди «Чичеріна». Не дивно, що всі хвилювалися за долю спортсменів. Нас буквально засипали квітами, фруктами, цукерками.

Це було вранці 7 листопада. Не проводити ж свято в дорозі! Одесити умовили футболістів збірної СРСР залишитися в їхньому місті, відпочити, а 8 листопада зіграти матч з одеською командою. Ясна річ, шторм зробив свою справу, всі ми були дуже стомлені, та довелося дати згоду. Гра відбулася на новому великому стадіоні, трибуни якого щерть заповнили любителі футболу. Здається, грою всі були задоволені — 0 : 0. Це був пам'ятний матч. Після нього збірна СРСР не виступала протягом сімнадцяти років.

## ПЕРШИЙ ЧЕМПІОНАТ СРСР

Історію першостей країни з футболу можна поділити на два періоди: з 1922 по 1935 рік, коли за звання найкращої команди боролися збірні колективи міст і союзних республік, та з 1936 року до наших днів, коли першість розігрують команди спортивних товариств і відомств.

До 1936 року проведено сім чемпіонатів СРСР. Перший відбувся 1922 року. В ньому брали участь збірні команди п'яти міст і п'яти округів. Найсильнішими виявилися москвичі, які розгромили у півфіналі збірну Уралу — 17 : 0, а фінальний матч з харків'янами виграли з рахунком 8 : 0. Футболісти Петрограда в чемпіонаті не виступали.

Першість країни 1923 року виборювали шістнадцять команд. Змагання проводилися за олімпійською системою. Москвичі знову добилися успіху, але цього разу, крім футболістів Петрограда, в змаганнях не брали участі й спортсмени України.

Переможцями чемпіонату 1924 року стали українці — футболісти Харкова. У півфінальному матчі Всеросійського свята фізкультури команда України забила у ворота збірної Закавказзя чотири «сухих» м'ячі, а у фіналі здобула перемогу над ленінградцями — 2 : 1.

Наступна першість країни відбулася під час Всесоюзної спартакіади 1928 року. 21 команду поділити на дві підгрупи. До першої ввійшли команди союзних республік і зарубіжних країн — Уругваю, Австрії, Німеччини, Швейцарії, Фінляндії. У другій підгрупі грали команди десяти областей РРФСР, Москви і Ленінграда.

У першій підгрупі головна боротьба точилася між командами України, Закавказзя й Уругваю. Після впертої боротьби українці перемогли футболістів Закавказзя (2 : 1). У фіналі вони здобули перемогу над робітничою командою Уругваю (7 : 1).

Фіналістами другої підгрупи стали команди Москви і Ленінграда. Зустріч між ними закінчилася перемогою москвичів (5 : 3).

Поєдинок переможців підгруп — футболістів Москви і України — мав визначити чемпіона спартакіади і Радянського Союзу. Матч був

гострий, цікавий. З мінімальною перевагою (1 : 0) виграли столичні футболісти. М'яч забив лівий півсередній М. Троїцький в другому таймі.

Наступна першість країни відбулася 1931 року. Цього разу змагання вели команди союзних республік. Після того, як українці програли команді Закавказзя (0 : 3), а спортсмени Білорусії відмовилися од півфінального матчу, футболістам Російської Федерації для завоювання звання чемпіонів треба було виграти лише один матч — у збірної Закавказзя, цього вони й добилися, вигравши з рахунком 7 : 1.

У чемпіонаті СРСР 1932 року змагалися вісім команд — Москви, Ленінграда, Харкова, Донбасу, Баку, Тифліса, Мінська, Ташкента. Турнір проходив за олімпійською системою. Право грати у фіналі здобули москвичі й ленінградці. Тут перевага була на боці столичних спортсменів — 5 : 1.

В останньому, сьомому чемпіонаті країни для збірних команд міст, що відбувся 1935 року, виступали футболісти Москви, Ленінграда, Харкова, Києва, Тифліса та Баку. Перемогли москвичі, які програли лише харків'янам. Кияни зазнали тоді двох поразок — від збірних Москви (0 : 2) і Ленінграда (1 : 3), перемогли команду Харкова (2 : 1), зіграли внічию з бакинцями (1 : 1) і завдали поразки футболістам Тифліса (2 : 0). Ми зайняли в цьому чемпіонаті четверте місце, набравши 2,5 очка (за перемогу команда діставала 1 очко, за нічию — пів-очка, за поразку — 0).

У 1935 році в нашій країні було створено нові добровільні спортивні товариства профспілок і відомств. Зрозуміло, що нова організаційна форма фізкультурного руху вимагала перебудови форми змагань. Радянський футбол теж перейшов на нові організаційні рейки. Все було спрямовано на те, щоб зробити змагання футболістів регулярними, а також більш масовими і представницькими. Ось чому 6 березня 1936 року президія Комітету в справах фізкультури і спорту прийняла рішення проводити першості СРСР з футболу для клубних команд. Нова система розиграшу давала змогу брати участь у чемпіонаті країни добровільним спортивним товариствам

і відомствам. Двадцять сім команд, які найкраще зарекомендували себе на міських, обласних і республіканських змаганнях, було поділено на чотири групи: «А», «Б», «В» і «Г».

У групі «А» зібралися гідні один одного суперники: московські «Динамо», «Спартак», ЦБЧА і «Локомотив», ленінградські «Динамо» й «Червона зоря» та київське «Динамо».

Для всіх нас, учасників чемпіонату, розпочався новий період. Я б назвав його періодом реконструкції і збирання сил. Треба було повністю перебудуватися, інакше комплектувати команди, знаходити нові, найраціональніші методи підготовки футболістів до змагань. У київському «Динамо» було багато гравців, які входили до складу збірних команд. Половину сезону вони за свій клуб не виступали, бо доводилося представляти місто і республіку в численних турнірах, товариських матчах. Підвищенню майстерності це не сприяло, бо міські змагання проходили на низькому рівні, без участі найкращих гравців. Нова система розиграшу вимагала всебічного зміцнення клубних команд.

Становище у нас було, відверто кажучи, не з легких. Склад команди зазнав змін. Завершили виступи на футбольному полі А. Потапов, М. Свиридовський, В. Весеньєв, Т. Пржепольський, С. Синиця, О. Шульц-Сердюк, М. Печений, К. Піонтковський, В. Прокоф'єв. Перед нами стояло завдання не лише знайти заміну ветеранам, а й налагодити чітку систему підготовки резервів. Звичайно, швидко цю проблему не розв'яжеш. Але труднощі нас не лякали.

Здається, вперше в історії динамівського клубу під керівництвом тренера М. Товаровського було чітко сплановано передсезонну підготовку. Ми вирушили на тренувальний збір до Одеси. Працювали тут з підвищеними навантаженнями, за командними й індивідуальними планами. Зрештою це не могло не дати плідних наслідків.

Готуючись разом з командою до нового сезону, я водночас тренував збірну команду колгоспників України, яка також перебувала в Одесі. Працювати на два фронти було нелегко, та довелося зважити на прохання спортивного керівництва. На жаль, моя тренерська діяльність не принесла мені тоді ні задоволення, ні лаврів. Більш того,



мене вперше в житті розкритикували в пресі. Після статті в «Комсомольской правде» я ще й догану дістав, хоча вважав, що діяв цілком правильно. Це, між іншим, підтвердив розбір моєї «справи».

А сталося ось що. Ми домовилися провести товариський матч між збірною колгоспників України і збірною екіпажів іспанських пароплавів, які стояли в Одеському порту. Слід віддати належне нашим суперникам: у футбол вони вміли грати, діяли на полі швидко, винахідливо, добре володіли м'ячем. За якихось п'ятнадцять хвилин іспанці забили нам два голи. Мої ж хлопці-здоровані збилися на полі гуртом, забувши всі настанови тренера. А після пропущених м'ячів почали навіть відверто порушувати правила, бо інакше ніяк не могли стримати натиск іспанських моряків.

Побоюючись можливих травм і конфлікту з гостями, я звернувся через перекладача до керівників іспанської команди з проханням дозволити мені, тренерові, вийти на поле гравцем і навести в своїй команді порядок. Заперечень не було. Навпаки, іспанці пожартували з цього приводу і пообіцяли забити ще кілька голів на мою честь.

Вийшовши на поле, я закликав своїх підопічних негайно припинити брудну гру, нагадав їм про існування у футболі тактики та ігрової дисципліни. Настанови допомогли. Гра пожвавилася. Ми не лише зрівняли рахунок, а й здобули переконливу перемогу з рахунком 5 : 2. Усі були задоволені. Радів і я: травм не було. Та головне полягало в тому, що футболісти-колгоспники наочно переконалися: у грі сама лише фізична сила не забезпечить успіху — тут потрібне ще й тактичне мислення. А кореспондент газети чомусь у факті виходу тренера на поле побачив лише саморекламу...

Того року стартував перший чемпіонат СРСР для клубних команд. Він розпочався у Ленінграді, де місцеві динамівці 22 травня приймали московський «Локомотив». Господарі поля виграли з рахунком 3 : 1 (перемога в цьому розигранні давала 3 очка, нічия — 2, поразка — 1 очко).

А через день, 24 травня, ми на своєму полі зустрілися в першому матчі чемпіонату з московським «Динамо». Цю гру провели в такому

складі: Ідзковський (Трусевич), Волін, Ліфшиць, Фомін, Тютчев, Гребер, Шиловський, Паровишников, Шегоцький, Комаров, Махиня.

Старт виявився для нас нещасливий. На грі нашої команди позначилася слабка вольова підготовка. До того ж, неузгоджено діяли захисники. В період підготовки до сезону наші дебютанти — одеські футболісти Волін і Ліфшиць не встигли зігратися з Фомініним та рештою партнерів.

Москвичі атакували дружно, невтомно. Особливо небезпечний був Василь Павлов, лівий півсередній нападаючий, який відзначався швидким бігом і сильним ударом. Ветерани-болільники, мабуть, добре пам'ятають цього «короля голів». Василь Сергійович Павлов грав у московському «Динамо» з 1926 до 1939 року, виступав за збірні Москви, РРФСР і СРСР. Він володар своєрідного рекорду: забив тринадцять голів у матчі збірних РРФСР та робітничих клубів Франції в 1929 році.

Павлов і відкрив рахунок у нашій зустрічі. Потім подвоїв результат, а його тезко — Василь Смирнов забив третій гол. У другому таймі відзначилися москвичі Михайло Семичастний і Михайло Якушин, а в нашій команді перший гол першого чемпіонату забив Микола Махиня. Кияни програли — 1 : 5.

Однак ми не занепали духом після першої поразки і в наступних матчах виступили набагато краще: перемогли ленінградську «Червону зорю» — 7 : 2, ЦБЧА — 6 : 1, «Локомотив» — 2 : 0, «Динамо» (Ленінград) — 1 : 0. Другої поразки ми зазнали в цьому турнірі від столичного «Спартака» — 1 : 3.

Московські динамівці провели ігри прекрасно, не програвши жодного матчу, не втративши жодного очка (своєрідний рекорд чемпіонатів), і стали переможцями всесоюзної першості. Ми набрали 14 очок з 18 можливих і завоювали друге місце. Для нашої команди це був незаперечний успіх.

Висока технічна озброєність гравців, тяжіння до комбінаційного футболу давали нам перевагу над багатьма суперниками. Та були у нас і недоліки, які, звичайно ж, позначалися на грі. Надто вже різнорідний був склад нашої команди, і для справжнього її згуртування

ми мали багато попрацювати. Ідзковський, Тютчев і Махиня — кияни, Трусевич, Волін і Ліфшиць — одесити, Фомін і Паровишников — харків'яни (останній зіграв у київському «Динамо» лише кілька ігор чемпіонату і повернувся до Харкова), Гребер — з Дніпропетровська, Шилівський — з Донбасу, я і Комаров — москвичі.

Загалом колектив у нас був дружний, але на той час ще не кожен умів підкорятися спільним інтересам. До того ж, середній вік нашої команди був досить солідний. Все це й далось взнаки восени, коли розігрувався другий чемпіонат Радянського Союзу серед спортивних товариств і відомств.

У цих змаганнях виступали вісім команд: до колективів, що грали навесні, приєдналися динамівці Тбілісі, які завоювали перше місце в групі «Б» і дістали право змагатися серед найсильніших.

Система гри в усіх командах була однакова: п'ять у лінію, з трьома хавбеками. Проте почерк кожного колективу мав свої особливості. Кияни, зокрема, віддавали перевагу неквапливій, комбінаційній грі. Але психологічна, вольова підготовка відставала в нас од фізичної. Саме через це кияни зазнали в осінній першості трьох поразок: від московського «Динамо» — 4 : 6, московського «Локомотива» — 2 : 4 та ленінградської «Червоної зорі» — 0 : 1. Внічію закінчилися наші зустрічі із «Спартакком» — 3 : 3, ленінградським «Динамо» — 2 : 2 і тбіліським «Динамо» — 2 : 2. Виграти нам вдалося тільки у ЦБЧА — 3 : 1. В результаті ми посіли лише шосте місце. А переможцями чемпіонату стали столичні спартаківці. Призові місця здобули динамівці Москви і Тбілісі, причому ці дві команди мали однакову кількість очок, але тбілісі змушені були задовольнитися третім місцем, бо закінчили турнір з гіршим співвідношенням забитих і пропущених м'ячів. Цікаво, що в матчі із «Спартакком» кияни після першого тайма вели з рахунком 3 : 0. Та в другій половині зустрічі москвичі зуміли зрівняти результат.

Яскравим був успіх тбілісців. Чудово проявили себе в іграх чемпіонату такі сильні майстри, як М. Бердзєншвілі, Б. Пайчадзе, Ш. Шавгулідзе, Г. Гагуа та інші. Тбіліська команда впевнено грала з будь-яким суперником. Всі гравці були добре підготовлені, відмінно во-

лоділи технікою, діяли у дуже швидкому темпі. До речі, майбутні чемпіони — спартаківці столиці — зазнали лише однієї поразки саме від тбілісців (0 : 1).

## НА ПОЛІ Й НА ЕКРАНІ

У сезоні 1936 року на Україні вперше було розіграно чемпіонат серед команд низових колективів. Перемогли футболісти заводу імені Ordjonikidze з Краматорська. Київських динамівців запросили в це місто на свято вручення прапора переможцям. У програмі свята був товариський матч краматорських і київських футболістів.

Перед грою капітан місцевої команди категорично заявив мені (на той час К. Фомін уже пішов з нашої команди, і я знову став капітаном), що краматорці збираються виграти в нас, бо, мовляв, ніколи не програвали на своєму полі...

Перша половина матчу закінчилася з рахунком 6 : 0 на нашу користь. Під час перерви до нас завітали господарі й попросили стримати свій запал, не псувати свята. У другому таймі замість Тютчева вийшов на поле, в лінію нападу, Ідзковський (ворота захищав Трусович). Хлопці все робили, аби вивести його на ударну позицію. Але влучити у ворота Ідзковський так і не спромігся. Це була наша маленька помста за те, що він частенько звинувачував нападаючих, коли ті не забивали голів.

Я розповів про цей матч, щоб показати, як багато залежить від настрою гравців. Ми їхали до Краматорська з цілком мирними намірами, але нетактовний виступ капітана господарів розлютив хлопців. Кияни перемогли з рахунком 8 : 1.

У перерві між весняною і осінньою першостями наша команда взяла участь у ленінградському турнірі трьох міст. Динамівці Ленінграда, Києва і Ростова мали не лише зустрітися між собою, а й скласти обов'язковий залік із стрільби.

Кияни провели ці матчі з піднесенням і завдали поразки обом суперникам: ростовчанам — 3 : 1, ленінградцям — 5 : 1. Під час другого матчу стався цікавий епізод. Суддя призначив пенальті в наші

ворота, хоч порушення сталося за межами штрафного майданчика. Я звернувся з цього приводу до нього, але він невмолимо показав на одинадцятиметрову позначку. Тоді я попросив лєнінградця Михайла Бутусова підтвердити, що причин для пенальті немає. Бутусов точно вказав місце, де стався інцидент. Свого рішення суддя не скасував. Лєнінградський бомбардир знизав плечима, поправив м'яч на позначці, розбігся і послав його повз ворота. Це було виявом справжнього спортивного благородства. Зате другий одинадцятиметровий штрафний, призначений в цьому матчі цілком справедливо, Михайло Бутусов чітко реалізував і «розмочив» рахунок. На вогневому рубежі наші хлопці теж були першими, і кияни здобули загальну перемогу в цьому своєрідному змаганні.

У матчі з ростовчанами мені не пощастило: я різко пішов на м'яч і відчув гострий біль у стегні. Довелося залишити поле. Не вщухав біль і після повернення додому. А попереду був відповідальний матч київського «Динамо» із збірною народних будинків Туреччини.

Наш тренер Михайло Давидович Товаровський повів мене напередодні гри з турками до відомого київського хірурга. Оглянувши мою ногу, професор сказав, що найкращі ліки для мене — час і курортні грязі. Нас це не влаштовувало. Ніяковіючи, Товаровський попросив лікаря, щоб той будь-якими хірургічними методами подав мені негайну допомогу, інакше я не зможу завтра грати із збірною Туреччини. Це обурило хірурга. Він кричав так, що ми ладні були втекти з його кабінету. Назвав нас варварами, дикунами. Заспокоївшись, професор іронічно запитав:

— Невже й справді є люди, які здатні пожертвувати здоров'ям і навіть життям заради якогось футболу? Ви один з тих диваків? А терпіти ви вмієте?

Зрештою я ліг на операційний стіл. Знизавши плечима, хірург промовив:

— Терпіти ви вмієте. Якщо так само граєте у футбол, — грайте!

Лікування допомогло. Той професор був справжнім чаклуном. Біль у носі вщух, я міг ходити, не шкутильгаючи. Пішов наступного ранку до Товаровського:

— Усе гаразд. Можу грати!

До приїзду в Київ турецька збірна виступила в Москві, де прогала динамівцям (0 : 4) і спартаківцям (1 : 3). Потім гості зазнали поразки від збірної Ленінграда (0 : 1). Наші клуби тримали іспит на зрілість і з честю склали його. Особливо відзначилися динамівці Києва, які буквально розгромили суперників — 9 : 1. Свій єдиний гол турецькі футболісти забили з пенальті.

Матч проходив під зливою, але футболісти і глядачі не звертали на це уваги. Динамівці діяли дружно, зіграно, в доброму темпі. Наприкінці гри, коли в лавах суперників панувало цілковите безладдя, воротар у розпачі пішов з поля в роздягальню. Його замінив польовий гравець, який пов'язав шию шарфом, щоб якось відрізнятись від партнерів. Я вже казав, що від сухого рахунку на мокрому полі турків врятував одинадцятиметровий штрафний. Забити його їм вдалося лише повторним ударом, бо Ідзковський (він замінив Трусевича) перший удар парирував. Одне слово, болільникам було що подивитися в цьому матчі. Після гри капітан турецької збірної сказав мені як капітанові «Динамо»:

— Ми чули, що українці дали прочухана знаменитому клубу «Ред-стар». А тепер самі переконалися, що ви футболісти високого класу.

Динамівці дуже раділи, бо то був перший матч нашого клубу проти збірної команди зарубіжної країни. Досі Радянський Союз у таких міжнародних матчах представляли збірна країни або збірні міст.

На жаль, у мене настрої тоді був зіпсований новою неприємністю: під час гри я відчув сильний біль у стегні вже другої ноги. Лець дошкандибав до роздягальні.

В той період у мене на нервовому ґрунті порушився обмін речовин, і я дуже страждав від цього. Лікарі одноставно радили мені розпрощатися з футболом. Але як можна було кинути улюблений спорт у розквіті сил! Я відмовився лікуватися і грав далі, а ось тепер підкралася нова підступна хвороба.

Наступного ранку ми з Товаровським знову пішли до професора. Він радів, побачивши нас.

— А ви й справді чудово граєте у футбол. Поздоровляю вас із перемогою!

Та дізнавшись про причину повторного візиту, хірург посмутнів, ретельно оглянув мене і сказав, що в мене можливий склероз, передчасне звуження судин. Якщо аналіз крові підтвердить діагноз, з футболем і справді доведеться попрощатися назавжди.

Мені було лише двадцять п'ять років, футбол був моєю пристрастю, стихією, моїм життям. Ніч я не спав. Зате вранці професор повернув мені надії на майбутнє. Судини виявилися здорові. Тоді я набрався сміливості і попросив свого рятівника повторити чудодійні уколи: адже одесити запросили мене, Трусевича і Махиню допомогти їм у матчі з турецькою збірною. Професор знову чортом глянув на мене і уїдливо докинув:

— Пригадуєте, як я вас учора назвав? То й зараз не відрікаюся од тих слів...

Попри всі сподівання одеський матч виявився для нас важким. Турецькі футболісти прагнули будь-що взяти реванш за попередні поразки в Москві, Ленінграді й Києві. Здійснити ці свої наміри їм не вдалося, і «винний» в цьому Микола Трусевич, якого з повним правом можна було назвати героєм тієї гри. Турки насідали безперервно, обстрілювали ворота з різних дистанцій і позицій, але м'яч щоразу опинявся у нашого голкіпера. Наступного дня ми подарували йому срібний портсигар з написом від усіх гравців: «За блискучу гру».

На дружній вечері з турецькими футболістами Микола Трусевич танцював сольний блекбот з таким запалом, так майстерно, що всі в залі посхоплювалися з місць. Турки у захваті скандували: «Гол-кі-пер! Гол-кі-пер!». А я сидів і сумно дивився на свої хворі, травмовані ноги, думаючи про те, що скоро, мабуть, доведеться розпрощатися з футболем, з чудовими моїми друзями...

Одесити тепло подякували нам за допомогу (матч ми виграли з рахунком 2 : 1), влаштували дружні проводи на вокзалі.

Повернувся я до Києва буквально на напівзігнутих ногах. Та довелось ще грати в осінньому чемпіонаті 1936 року, бо запасних наша команда не мала, замінити мене було нікому. Правда, на виїзді

вже не виступав, а вдома щосуботи приходив з Товаровським до професора, лягав на операційний стіл, у неділю грав, а потім до наступної суботи насилу шкутильгав чи відлежувався.

Товаровського, що був свідком усіх процедур, цікавило, як я можу постійно витримувати страшенний біль від уколів. Що я міг відповісти на це? Я був потрібен колективу — от і все.

Влітку 1936 року на нашому стадіоні розпочалися зйомки кінофільму «Воротар». Взяти участь у ньому запросили й футболістів. Правда, довелося спочатку переконати свого наставника М. Товаровського і керівництво «Динамо», що зйомки не перешкоджають нашим тренуванням.

Почалася дуже складна, я б навіть сказав — виснажлива, робота в кіно. Антон Ідзковський та Іван Кузьменко виступали за команду «Чорні буйволи», решта гравців — за «збірну країни». Брала участь у різних епізодах. Я, зокрема, виводив збірну на поле як капітан, а також «робив пенальті», тобто торкався рукою м'яча на своєму штрафному майданчику. Кіноглядачі старшого покоління добре пам'ятають цей веселий, цікавий фільм, епізод матчу з «Чорними буйволами».

Вранці ми приходили на зйомки, надягали спортивну форму і ставали справжніми кіноакторами. «Буйволам» треба було ще й гримуватися. Потім чекали вказівок режисера, радилися з акторами, яких ми дублювали. Із задоволенням згадую чудовий зйомочний колектив — режисера С. Тимошенка, талановитих акторів Т. Горецьку, А. Горюнова, Г. Плужника, нашого земляка з російського драматичного театру, та інших.

А. Горюнов, блискучий комедійний актор, і в житті був гуморист, жартівник, товариська людина. Ось він, помітивши в роздягальні нашого Макарчика — Макара Гончаренка, рішуче прямує до нього:

— Я, звичайно, радий вітати знаменитого футболіста. Але чому ви, Макаре Михайловичу, знову з бородою? Адже ми вас запрошували на зйомки без неї! Ваша борода не входить у кадр.

Присоромлений Макарчик поспішає, щоб встигнути перед початком зйомок поголитися.



До мене Горюнов теж мав «претензії».

— Капітане! — кричав він удавано гнівно. — Як ти виводиш на поле свою команду? Це ж тобі не шпана яка-небудь! За тобою — збірна країни! Стрункіше, стрункіше, капітане! Груді колесом і кроком руш уперед!

Перед зйомкою епізоду, в якому Горюнов-Карасик обводить кількох суперників, актор попросив нас показати, як це робиться. Ми запросили його для початку пограти з нами в «квадраті»: передавали один одному м'яч, а Горюнов метався між нами, намагаючись бодай торкнутися його. Бігав актор доти, поки знесилений не впав на траву. Саме в цю мить з-за хмар вийшло сонце, пролунала команда розпочати зйомки епізоду, де Горюнову-Карасику треба було бігати перед кінокамерою, обводити суперників. А наш герой не те, що бігти — підвестися не владний...

Наступною жертвою футболу став Плужник, який грав у фільмі воротаря Антона Кандидова. Він попросив потренувати його у воротах. Спочатку ми тихенько накатували й кидали йому м'ячі, та згодом розігралися і почали гатити по-справжньому. Особливо старався наш Іван Кузьменко. Довелося Плужникові відчутти силу справжнього «гарматного» удару. Після одного з них актор упав, мов підкошений. Довелося його транспортувати до готелю. Плужник пролежав два дні і затримав роботу групи... Та коли закінчилися зйомки фільму, ми прощалися з кінематографістами як із щирими друзями.

Аналіз невдач київської команди в осінній першості країни 1936 року свідчив, що в лінії нападу в нас усе гаразд (у семи матчах забили шістнадцять голів), а от оборона підводила (пропущено 19 м'ячів). Ми пояснювали це тим, що наш провідний захисник Костянтин Фомін закінчив свої виступи у футболі. Він та його брати — Володимир і Микола вписали не одну славну сторінку в літопис українського футболу, гідно представляли Харків і Київ на всесоюзній і міжнародній аренах.

Ігри клубних команд показали, що знайдено правильні організаційні форми, які допоможуть розвитку футболу в країні. Значно поліпшилась учбово-тренувальна робота в командах, зросла майстер-

ність гравців. Посилилися пошуки найкращих тактичних схем, і це сприяло зростанню результативності.

На той час деякі команди почали застосовувати нові варіанти розташування гравців на полі. Московські «Динамо» і «Спартак» виходили на матчі з відтягнутими назад півзахисником і півсередніми та висунутими уперед крайніми нападаючими і центрфорвардом. Це створювало ударну лінію нападу і врівноважувало захист.

Ще на початку 1936 року москвичі познайомилися з новою системою гри. Збірна столиці, складена з гравців «Динамо» і «Спартака», зустрілася в Парижі з відомим професіональним клубом «Ресінг». Готувати парижан до цього матчу було запрошено англійця Кемптона. Втім парижанами їх можна назвати лише умовно, бо склад «Ресінга» було поповнено найкращими гравцями професіональних європейських клубів. Були там австрійці — воротар Хіден і центральний захисник Жордан, німець — захисник Шмідт, англієць — правий напівсередній Кеннеді, алжирець — центрфорвард Куар, сенегалець — захисник Діань, югослав — лівий напівсередній Живкович, французи Дельфур і Бонід — півзахисники, Венант і Мерсьє — крайні нападаючі.

В цьому матчі москвичі зазнали поразки (1 : 2) через тактичну незрілість. «Ресінг» застосував нову систему організації гри, з якою наші футболісти ще не були знайомі. Вони й не підозрювали, що амплу центра півзахисту у французькій команді немає. Йому на зміну прийшов центр захисту. А в нападі французи відмовилися од застарілої схеми «п'ять у лінію». Попереду в них діяли крайні нападаючі і центрфорвард, а обидва інсайди грали трохи позаду. Це й була система «дубль-ве», яка згодом прийшла на зміну старій схемі «п'ять у лінію».

Як грали москвичі в тому матчі? Хавбеки тримали крайніх нападаючих. Захисники охороняли зону, Центрхавбек допомагав своєму нападкові. За центрову трійку суперників ніхто персонально не відповідав, її прикривали, як тоді говорили, «по грі». Гості ніяк не могли зрозуміти, що відбувається: вони нападають частіше, але гострі моменти щоразу виникають біля воріт Анатолія Акімова. То Куар, то

крайні нападаючі Венант і Мерсьє несподівано і легко, мов ніж масло, проходять захист нашої команди.

Центр півзахисту Андрій Старостін підтримував атаки нападаючих, хавбеки Олександр Рьомін і Станіслав Леута грали широко на флангах, захисники Олександр Старостін і Лев Корчебоков тримали зону ліворуч і праворуч. Між ними й рвався до воріт французький центрфорвард Куар, для якого не знайшлося опікуна. Адже центральний півзахисник Андрій Старостін метався між відтягнутими назад інсайдами «Ресінга», не встигаючи за Куаром у захист. Оця тактична незрілість і призвела до поразки. Будь-який сучасний тренер за таких обставин відразу ж перебудував би лави своїх підопічних. Андрія Старостіна відтягнув би назад на місце центрального захисника. Леута і Рьомін тримали б не крайніх нападаючих, а напівсередніх. Олександр Старостін і Корчебоков узяли б під контроль гру крайніх нападаючих.

На другий день колишній англійський професіонал Кемптон, який готував «Ресінг» до матчу, прочитав москвичам лекцію про нову систему гри, яка передбачає нову розстановку футболістів на полі. Найголовніша відмінність «дубль-ве» від тактики «п'ять у лінію» полягала в тому, що центр півзахисту ставав центром захисту, який і мав тримати центрфорварда суперників. А крайні півзахисники брали під свою опіку інсайдів.

Серед радянських футболістів ще довго тривали суперечки про доцільність переходу на нову систему. Одні вважали її захисною і тому порочною, інші були за перебудову. Ясність у цьому питанні настала в 1937 році, коли до нашої країни прибула на товариські ігри команда басків. Вона блискуче довела перевагу нової системи.

## **ПРИЗЕРИ**

Новий сезон я зустрів у добрій спортивній формі, підлікувавши взимку травмовані м'язи. Завершивши тренувальний збір в Одесі, динамівці Києва взяли участь у розигравші Кубка України.

Першими нашими суперниками в цьому турнірі були футболісти

одеського заводу «Кінап». Ми виграли матч досить легко — 4 : 2. Наступну гру провели в Миколаєві з командою місцевого суднобудівного заводу. Микола Трусевич благав Товаровського не ставити його на матч, бо в цьому місті йому завжди не щастило. Ми посміялися з нашого воротаря, але невдовзі пошкодували, що не послушали його.

Перший тайм закінчився з рахунком 3 : 1 на користь «Динамо». Ми вважали, що гру, як кажуть, зроблено. Правда, насторожувало те, що Трусевич випустив м'яча з рук і його доби́ли у ворота. Почався другий тайм. Господарі поля кинулися в наступ. Трусевич вибіг назустріч м'ячу за межі штрафного майданчика, хотів ударити ногою, але промахнувся. М'яч влетів у ворота. 3 : 2. Нова атака суднобудівників. М'яч іде повз ворота, але Трусевич в падінні парирує його... в ноги миколаївському нападаючому. 3 : 3.

Окрилені успіхом, господарі поля штурмують наші ворота. Всі кияни, відтягнулися в захист, лише я затримався в центрі. До кінця гри лишалося кілька хвилин, коли мені дали точний пас із глибини оборони і я щосили рвонув уперед. Обвів одного захисника, другого. Переді мною вже був тільки воротар. Та ударити по воротах я не встиг. Підніжка ззаду звалила мене на землю. Падав я з приємною думкою, що врешті відпочину після стрімкого ривка. Шилівський чітко реалізував пенальті — 4 : 3.

Попереду був матч у Краматорську з командою, яку ми в минулому сезоні розгромили з рахунком 8 : 1. Їхали сюди в безплаткартному вагоні, де навіть сидячих місць не лишилося. Довелося всю дорогу простояти на ногах. Я так і заснув, звалившись на людей, що розмістилися на підлозі. Хлопці поклали мене під лаву.

Такий «відпочинок» дався нам взнаки. В Краматорську ми перемогли суперників з превеликими труднощами, забивши єдиний гол з одинадцятиметрового.

Виграли півфінал у команди Дніпропетровська з переконливим результатом 8 : 0. 18 травня 1937 року ми виступили на київському стадіоні «Динамо» у фінальному матчі проти одеситів, які до цього перемогли у півфіналі харків'ян — 2 : 0.

Гра проходила напружено, в обопільних атаках. Основний час закінчився з рахунком 2 : 2, а в додатковий ми забили у ворота одеситів ще два голи і вперше стали володарями Кубка УРСР.

Одесити в цьому матчі продемонстрували справді майстерну гру. Їхня команда виступала в такому складі: О. Михальченко, М. Волін, М. Табачковський, М. Хижняков, М. Хейсон, В. Токар, Л. Орехов, М. Малхасов, М. Гічкін, П. Калашников, І. Борисевич. Глядачі захоплювалися сміливими підкатами Табачковського, самовідданою грою в захисті Воліна і Хижнякова, технікою нападаючого Орехова. Динамівці провели фінальний матч у звичайному на той час складі: А. Ідзковський, О. Клименко, Й. Ліфшиць, В. Правозеров, І. Кузьменко, М. Коротких, М. Гончаренко, В. Шилівський, К. Шегоцький, П. Комаров, М. Махиня.

У такому складі ми й стартували в чемпіонаті СРСР 1937 року. В першості країни виступали дев'ять команд: новачком став переможець групи «Б» — московський «Металург» (завод «Серп і Молот»). До речі, футболісти «Металурга» не лише вчинили серйозний опір найсильнішим командам країни, а й відразу ж увійшли до числа претендентів на чемпіонський титул. Це був дружний, добре підготовлений, вольовий колектив, у якому відзначалися високою технічною майстерністю Г. Федотов, К. Бесков, Б. Набоков, В. Потапов та інші сильні гравці. Найвища ліга поповнювалася справді видатними футболістами.

Увага всіх любителів футболу була прикута до цієї команди, до віртуозної гри Григорія Федотова і його партнерів. Вони мали скласти серйозний екзамен у матчах з тбіліським «Динамо», московськими клубами «Динамо» і «Спартак» на фініші першого кола.

В упертій боротьбі металургам вдалося вирвати перемогу в матчі з тбілісцями — 1 : 0. Зустріч із «Спартаком» новачки найвищої ліги провели просто блискуче, завдавши чемпіонам країни нищівної поразки — 4 : 0. Переможну ходу «Металурга» зупинили досвідченіші динамівці Москви, які переграли молодих футболістів — 2 : 1.

Ця перемога вивела динамівців уперед. Щоб зберегти лідерство, їм треба було виграти наступну зустріч у «Спартак», але цього не

сталось. Спартаківці виграли (1 : 0), і на проміжний фініш першим прийшов усе-таки «Металург». Він мав 20 очок, московське «Динамо» — 19, і динамівці Києва — 18. Наша команда в першому колі програла лише двічі — своїм московським одноклубникам (1 : 2) і «Металургу» (0 : 2). Чотири зустрічі ми виграли і дві звели нічию. Нагадаю, що тоді за перемогу нараховувалося три очка, за нічию — два і за поразку — одно.

Другу половину чемпіонату «Металург» провів дуже невдало, програвши п'ять матчів. Ми теж узяли реванш за програш у першому колі, завдавши молодій команді поразки з рахунком 2 : 0. Крім того, динамівці Києва здобули перемоги над лєнінградським «Електриком» (6 : 2) і ЦБЧА (1 : 0), чотири матчі закінчили нічию і лише один прогнали (тбіліському «Динамо»). Результати трьох призерів були такі: «Динамо» (Москва) — 38 очок (8 перемог, 6 нічиїх, 2 поразки, м'ячі 37 : 20); «Спартак» (Москва) — 37 очок (8 перемог, 5 нічиїх, 3 поразки, м'ячі 24 : 16); «Динамо» (Київ) — 36 очок (7 перемог, 6 нічиїх, 3 поразки, м'ячі 33 : 24).

Наша команда по праву вважалася тоді однією з найсильніших у країні, ігри з її участю завжди подобалися глядачам, які високо цінували технічну майстерність та бійцівські якості киян, їхнє вміння кожен матч перетворити на цікаве видовище, футбольний спектакль. Київські динамівці по праву пишалися багатьма здібними футболістами.

Про Антона Ідзковського я вже розповідав. Один з організаторів колективу, він на той час мав уже десятирічний стаж виступів за команду. Наш воротар не уявляв собі життя без футболу, тому не збирався залишати ворота, хоча конкурувати з Миколою Трусовичем йому ставало дедалі важче.

Микола Трусович був моїм найкращим другом. Талановитий воротар, добрий товариш, справжній спортсмен-боєць, він невдовзі після приходу в «Динамо» став загальним улюбленцем колективу. Були в Миколи і свої дивні риси характеру, які давали нам привід для жартів. Яюсь під час матчу до мене підбіг Володимир Гребер:

— Костю! Глянь, щось з Миколою коїться...

Нам саме подавали кутовий, я підбіг до воротарського майданика і побачив, що Трусевич аж корчиться від нападів нудоти.

— Що сталося, Колю? Вдарили? Може, замінити?

— Та ні, — каже. — Ну, я йому цього не забуду...

— Кому? — питаю й бачу, як регочуть запасні гравці (у той час вони сиділи за воротами).

Виявляється, наш ошадливий адміністратор Рафаїл Фельдштейн (він і досі працює в команді), дбаючи про м'яч, змастив його риб'ячим жиром. А всі знали, що Трусевич не терпить навіть запаху оселедця, і де б він не їв, обов'язково спочатку обнюхував ніж і виделку. І ось зараз, тільки-но схопивши м'яч, він відчув осоружний запах.

— Грати можеш? — питаю.

— Так, але нехай поміняють м'яч.

Я підбіг до судді попросив замінити м'яч.

— Яка причина? — поцікавився той.

— Потім поясню...

М'яч замінили. Суддя, дізнавшись під час перерви про «примхи» Трусевича, довго сміявся.

Правим захисником грав у команді Василь Правовєров, також один з моїх найкращих друзів. Безкорислива, чиста душею людина, сміливий, обдарований футболіст. Знаменитий московський нападаючий Сергій Ільїн сказав якомсь:

— Мені завжди найважче було грати проти Правовєрова. Та й не лише мені. Нікому не було ходу на його фланзі.

Невисокий на зріст, Правовєров, природно, частенько програвав суперникам верхові м'ячі. Та він багато працював, удосконалював свою майстерність і став справді класним захисником.

Спортивний азарт, воля до перемоги завжди були притаманні нашому центральному захисникові Йосипу Ліфшицю. Раніше він грав в одеській команді на місці лівого напівсереднього, згодом — центрального півзахисника. Та йому бракувало вибухової швидкості.

Іван Кузьменко і Йосип Ліфшиць щодня опівдні виходили на доріжку стадіону й, натягнувши на себе по кілька светрів, бігали, щоб зігнати зайву вагу. Колоритний дует!

Киянин Олексій Клименко спочатку виступав за команду «Стахановець». Вдало зіграв проти нас, і ми запросили його в «Динамо». Та перші матчі в нашому складі він провів просто погано, і глядачі дивувалися: мовляв, навіщо цього футболіста запросили до Києва? Згодом Клименко розігрався, став справжнім патріотом динамівського клубу, багато робив для успішних виступів команди. Його всі любили за скромність, чуйне ставлення до товаришів, за відданість футболу. Не пригадую, щоб він хоч раз порушив спортивний режим.

Високотехнічним майстром півзахисту швидко зарекомендував себе Володимир Гребер. Ясне ігрове мислення робило його відмінним тактиком. З ним завжди було приємно грати в будь-якому важкому матчі, проти будь-якого сильного суперника. Добрий товариш, самовідданий гравець — таким він мені запам'ятався. Гребер у нас був, так би мовити, штатним пенальтістом, усі воротарі боялися його снайперських ударів.

Пригадую, як 1941 року ми грали в Москві з командою профспілок. При нічийному рахунку 3 : 3 захисник москвичів відбив м'яч, що летів у порожні ворота, руками. Час гри вже скінчився, лишалося пробити пенальті. Гребер спокійно попрямував до штрафного майданчика. В цю мить Олександр Пономарьов крикнув:

— Та він нізащо не заб'є!

Це був елементарний психологічний прийом. А Володимир, наче нічого й не чувши, звернувся до мене:

— У який кут забити? Присвячую гол тобі.

— Спасибі. Давай у правий...

Гребер ударив у правий від себе кут, і м'яч рикошетом від штанги влетів у сітку. Ми перемогли — 4 : 3.

Про Івана Кузьменка можна розповідати багато. Це був богатир з гарматним ударом. Він міг забити гол з сорока метрів. Якось під час підготовки до матчу чотирьох міст ми крадькома стежили з вікна, як Іван шліфує, вдосконалює свій удар. Він брав три камери (вкладав одну в одну), щоб зробити м'яч важчим, сам надував і шнуровав його, потім ставив на різних відстанях від воріт і години зо



дві знову й знову розбігався, щосили бив. Ми тільки переглядалися з друзями: оце сила, оце влучність, оце наполегливість. Нашому захопленню не було меж.

Мій приятель, ленінградський воротар Віктор Набутов (нині відомий спортивний коментатор) якось згадував:

— Під час нашого матчу з киянами суддя призначив у бік воріт штрафний метрів з тридцяти п'яти. Я знав, звичайно, що Іван Кузьменко може пробити сильно й точно, але цього разу чомусь був переконаний, що вийду переможцем у цій дуелі. Як завжди, киянин спрямував м'яч просто на воротаря, десь на половині висоти воріт. Я спокійно стежив за польотом м'яча, вже збирався схопити його руками і притиснути до грудей, але в останню мить він несподівано змінив напрямок і влетів у сітку...

Перед матчем з тбіліським «Динамо» Кузьменко дістав дуже серйозну травму: ушкодив гомілковостопний суглоб. Заміни не було, і я попросив:

— Протримайся якось, Ваню, потерпи...

— А я хіба що? — знизав він плечима. — От тільки знайди мені бутсу на два номери більшу, бо свою не надягну — глянь, як нога розпухла.

Бутсу знайшли, цей матч ми виграли. Заради команди Кузьменко був готовий стерпіти все. Він назавжди лишився в моїй пам'яті як самовідданий, чудовий спортсмен, вірний друг і справжній патріот Батьківщини.

Невеликий на зріст, в'юнкий, прудконогий правий крайній нападник Макар Гончаренко. Ніхто не вмів краще за нього звільнитися від опіки суперників. Французи кажуть: «Футбол — це гра без м'яча». Майстром такої гри був наш Макарчик. Коли команда наступала, він знаходив найкраще місце для продовження атаки. Ми з ним розуміли один одного без слів і розробили кілька стандартних комбінацій, які майже завжди завершували взяттям воріт. Макарчик знав: якщо м'яч потрапляє до мене, йому треба бігти в певну зону. Там він одержував від мене точний пас. Передачі я робив залежно від швидкісних можливостей партнерів. Прокоф'єву потрібен був один, Гончаренко-

ві — інший пас. Без урахування всіх природних та ігрових якостей товаришів по команді колективної гри не вийде.

Коли Гончаренко виходив сам на сам з воротарем, я вже не біг уперед, бо знав: буде гол. М'яч він посилав у ворота тихенько, але так підступно й точно, що воротарі були безсилі щось вдіяти. Досить нагадати, що Макар Гончаренко був найкращим бомбардиром чемпіонату СРСР 1938 року, забивши 19 м'ячів. Цей рекорд і досі не перевершив жоден з київських динамівців.

Гончаренко скрізь вважався грозою воротарів і захисників, а от у Москві йому не таланило. Проти столичних футболістів він діяв завжди скуто і не міг подолати цього психологічного бар'єра, хоч насправді це був безкомпромісний боєць, який згодом довів свою незламну силу духу під час легендарного «матчу смерті» в окупованому фашистами Києві.

Одним з найкращих нападаючих київського «Динамо» був Віктор Шиловський, швидкий, технічний гравець. Його природне обдарування розкрилося не відразу, і спортивна слава прийшла до цього форварда трохи запізно. 1934 року в Харкові, тоді ще столиці України, відбувалися матчі двох збірних команд республіки з метою огляду наших сил для створення одного міцного, боездатного колективу. Мені довелося брати участь в обговоренні кандидатур, і я підтримав пропозицію запросити із «Стахановця» (зараз «Шахтар») воротаря С. Роздороженюка і нападаючого В. Шиловського.

Спочатку перша збірна перемогла — 3 : 1, але обидва кандидати в цьому матчі нічим не відзначилися. Перед другою грою я запропонував включити Шиловського до складу першої збірної. Мені хотілося допомогти йому «розкритися», показати свою технічну майстерність, чудове розуміння гри. Я намагався зробити все, щоб підтримати його. Ми виграли з рахунком 5 : 2, і три м'ячі забив Віктор Шиловський. Ось тоді я й запропонував йому переїхати до Києва.

До речі, новачкам, дебютантам команди обов'язково потрібна підтримка старших товаришів. А от Роздороженюку, чудовому воротареві, тоді просто не пощастило, ніхто з ним по-дружньому не поговорив, не підтримав, і він не зумів показати, на що здатний.

У київському «Динамо» ми грали з Шилівським поруч у нападі до 1941 року. Самі, без вказівки тренерів, домовлялися про маневри, про те, як і коли мінятися місцями, як починати і завершувати комбінації. Дует вийшов дружний, зіграний. Той з нас, хто був ближчий до одинадцятиметрової позначки, робив до неї ривок, і партнери були зобов'язані в цю мить надіслати сюди м'яч з будь-якої — зручної чи незручної — позиції. У нас вироблялося відчуття ліктя, ми знали, кому, куди і з якою силою дати пас.

Коли до нашої команди перейшов Петро Лайко, Шилівський став грати на місці правого крайнього. Ми з ним розробили варіант подачі кутового. Якщо Віктор перед ударом кричав: «Номер один!», ми знали, що він нависить м'яч на дальню штангу. Його вигук: «Номер два!» означав, що нам треба відійти до лівого кута воротарського майданчика, звільняючи правий. Шилівський низом надсилав сюди м'яч сильним ударом, а я на великій швидкості вривався у звільнену зону і з ходу бив по воротах.

Віртуозно володів м'ячем наш правий півсередній Петро Лайко. Добре орієнтувався на полі, багато імпровізував. На жаль, його ставлення до спортивного режиму зразковим не назвеш. Через це він не давав команді все, що міг би дати як обдарований футболіст.

В центровій трійці грав ще й Микола Коротких — технічний, але покvapливий нападаючий. Ветерани частенько згадують його відданість колективу, яка часом просто зворушувала. Після матчів Микола збирав у нас спортивну форму, щоб самому випрати її.

— Мені це не важко, — запевняв він.

Лівий крайній напад у Микола Махія був сильний, витривалий гравець. Добре бігав, бив з обох ніг, але діяв трохи одноманітно, і захисники нерідко розгадували його наміри. Згодом він став захисником і надійно охороняв підступи до воріт.

Трохи пізніше з Ростова до нас перейшов В. Глазков. Швидкості цього правого захисника міг би позаздрити будь-який форвард. Він був досить технічний гравець, особливо вміло грав головою. Скромна людина, хороший товариш,

## ІСПАНСЬКИЙ УРОК

Подією в політичному й спортивному житті нашої країни став приїзд у другій половині червня 1937 року футбольної команди басків. Тоді Іспанія була в думках і серцях радянських людей. Все прогресивне людство із захопленням і тривогою стежило за героїчною боротьбою іспанського народу проти фашизму.

Команда Басконії мала в своєму складі сімнадцять гравців і тренера. Семеро з них не раз виступали за збірну Іспанії (воротар Грегоріо Бласко, захисники Серафим Аедо, Педро Аресу, правий півзахисник Леонардо Сілаурен, правий крайній нападку Гільєрмо Горостіца, центрофорвард Ісідро Лангара, правий інсайд і капітан команди Луїс Регейро, який провів за збірну країни 29 ігор).

Усі вони билися в загонах республіканської армії за незалежність своєї батьківщини. Їм наказали тимчасово змінити гвинтівки на бутси і футболки, і вони з великими труднощами вилетіли з оточеної столиці Басконії — Більбао.

У Європі іспанських футболістів не бачили більше року. А вони ж по праву вважалися чи не найсильнішими на континенті. В їхньому активі були перемоги над командами Австрії, Франції, Чехословаччини, Угорщини, Швеції, Італії, Німеччини. На початку тридцятих років Іспанці завдали поразки непереможним до того часу англійцям.

І ось збірна Басконії знову вирушила в турне по країнах Європи. Перший свій матч вона виграла в Парижі у відомої команди «Ресінг» з рахунком 3 : 0. Потім силу басків відчували на собі футболісти Праги і Варшави. Завдавши поразки суперникам, посланці героїчної Іспанії прибули з польської столиці в Москву. Вони виконували наказ батьківщини: своїми перемогами на футбольних полях привертати увагу світової громадськості до трагічної долі республіканської Іспанії, що вела боротьбу з контрреволюційними заколотниками, які спиралися на широку допомогу німецьких та італійських фашистів. Своєю чудовою грою баски завойовували симпатії мільйонів глядачів, сприяли зростанню лав добровольців Інтернаціональних бригад. Ве-

ликі прибутки від матчів команди йшли у фонд допомоги евакуйованим з Іспанії жінкам і дітям.

Іспанських спортсменів скрізь буквально засипали квітами, вітали популярним тоді гаслом героїв-республіканців «Но пасарані!», що означало: «Вони (тобто фашисти) не пройдуть!».

Гравцям київського «Динамо», які перебували тоді в Москві, почастило стати очевидцями першого тренування уславленої команди. Ми побачили все, чим відзначався так званий латинський стиль європейського футболу: спритність і швидкість, майстерне володіння м'ячем, поєднання індивідуальної гри з комбінаційною.

Вражали чудові фізичні дані гравців, їхні сильні і влучні удари по воротах. Тренер басків Педро Вальєно з лицьової лінії рукою викочував м'яч гравцям на удар, і футболісти без обробки, з ходу били по воротах. Ми підраховали, що правий крайній Горостиця зробив чотирнадцять ударів, після яких м'яч вісім разів влетів у сітку, п'ять разів влучив у штангу і лише один раз пролетів мимо. Таку ж влучність продемонстрував центр нападу Лангара, той самий «Червоний Лангара», який, за повідомленнями франкістської преси, начебто загинув при обороні Барселони.

Першими зустрілися з басками футболісти московського «Локомотива» — володарі Кубка СРСР 1936 року. За команду залізничників грали: В. Гранаткін, І. Андрєєв, І. Гвоздков, М. Ільїн, М. Жуков, В. Стрелков, В. Сердюков, Г. Андріасов, В. Лавров і П. Теренков.

Ця гра відбулася на московському стадіоні «Динамо» 23 червня. Ми в Києві слухали трансляцію матчу по радіо в себе на стадіоні. Після першої половини зустрічі, яка закінчилася з рахунком 4 : 1 на користь басків, хлопці засумували. Що ж буде далі? У другому таймі гості забили ще один гол і перемогли з рахунком 5:1.

У цьому матчі господарювали на полі гості. Вони грали за системою «дубль-ве», з трьома захисниками, відтягнутими назад напівсередніми і висунутими вперед центрфорвардом та крайніми нападаючими. «Локомотив» протиставив суперникам гру за старомодною системою «п'ять у лінію». Але ж ми грали так само. Невже доведеться розділити сумну долю залізничників? Ці думки не давали спокою.

Через 4 дні, 27 червня, баски зустрілися з переможцем весняної першості і другим призером осіннього чемпіонату СРСР 1936 р. — московським «Динамо». Ми вірили в досвід столичних динамівців, знали, що вони перебудують свою оборону. І справді, їхній тренер Віктор Іванович Дубинін вирішив персонально закрити центрову трійку нападу гостей.

Москвичі вийшли на поле в бойовому складі: М. Боженко, Л. Корчебоков, В. Тетерін, О. Лапшин, Г. Качалін, А. Чернишов, М. Семичастий, М. Якушин, В. Смирнов, Є. Єлисеєв, С. Ільїн. Багатьом з них уже довелося пройти випробування в міжнародних матчах. Динамівці їй справді показали себе гідними суперниками іспанців, навіть першими добилися успіху (гол забив С. Ільїн), але ще до перерви гості провели у в'орота москвичів два м'ячі і перемогли — 2 : 1.

Третій матч іспанські футболісти провели в Ленінграді проти збірної міста (!. Євранов, М. Денисов, П. Кисельов, А. Зябликов, Б. Івін, В. Федаров, К. Сазонов, П. Дементьев, О. Кряжов, якого замінив Шелагін, О. Федоров, П. Биков).

Тут мало не сталася сенсація. Сазонов і Кряжов забивали гостям два голи, рахунок міг збільшити Федоров, але він не реалізував пенальті, влучивши у штангу. Загроза поразки примусила басків активізуватися. В другому таймі вони повністю володіли ініціативою і зрівняли рахунок — 2 : 2.

На початку липня керівництво нашої команди одержало вказівку негайно відрядити В. Шилівського і мене до Москви в розпорядження Центральної ради «Динамо» для участі в грі проти басків.

Ранком ми затрималися з оформленням документів, а потім на машині помчали на аеродром. Через нас виліт затримали на півгодини. Пасажири згодом розповідали, що, за словами екіпажу, чекали на двох дипломатів. Усі весело сміялися, побачивши, як ці «дипломати» стрімголов біжать до літака. Раптом у Шилівського розчинився чемодан, і весь «дипломатичний багаж» у вигляді футбольної форми і особистих речей вивалився на траву...

5 липня іспанська команда знову виступала в Москві проти посиленого складу «Динамо», Ми з Шилівським не потрапили до основ-

ного складу, і довелося спостерігати всі перипетії гри, сидячи на лаві за воротами. А на поле вийшли О. Дорохов, Ш. Шавгулідзе («Динамо», Тбілісі), Г. Качалін, Л. Корчебоков, О. Лапшин, В. Федоров (Ленінград), А. Чернишов, М. Семичастний, М. Якушин, В. Смирнов, П. Дементьев (Ленінград), С. Ільїн.

За якихось двадцять хвилин рахунок став 4:0 на користь басків. Усі ланки гостей діяли напрочуд узгоджено й мобільно, команда справляла враження добре відрегульованого механізму. Попереду, як завжди, діяла трійка Горостиця, Лангара, Алонсо. Позаду розташувалися півсередні. Півзахист діяв по всій ширині поля, а оборона з центральним захисником контролювала зону.

Динамівці виявили неабияку волю до перемоги. Невдалий початок гри не збентежив їх, і до перерви вони забили три м'ячі у відповідь. Це зробили П. Дементьев, В. Смирнов і М. Семичастний.

Почався другий тайм, суддя Стрипіхеев призначає у ворота гостей одинадцятиметровий удар. Його чітко реалізує В. Смирнов. Рахунок зрівнявся. Баски рішуче пішли на штурм і забили ще три м'ячі у ворота господарів поля. Матч закінчився з рахунком 7:4.

З лави запасних за воротами я добре бачив дії іспанців. Центр нападу Лангара, двадцятидворічний атлет, просто таранив наш захист. Він володів вибуховою швидкістю і гарматним ударом з обох ніг. М'яч вів у ногах, не відпускаючи далеко.

Ось навперейми йому кинувся сухорлявий Качалін. Іспанець грудьми відкинув суперника з шляху. Так само розправився він і з Федоровим, який спробував відбити м'яч з-під його ніг. А потім Лангара метрів з двадцяти п'яти вдарив з такою силою, що ми й не помітили, як м'яч опинився в сітці воріт.

Згодом центрфорвард басків у повітрі зіткнувся з Карчебоковим, м'яч злетів угору і опустився перед обличчям Лангари, який встиг з льоту провести гарматний удар. Така була реакція у цього чудового футболіста.

Вражала витонченістю гра капітана басків Регейро. Диригент, диспетчер команди, її мозок, він діяв на полі з легкістю балерини, демонстрував віртуозну техніку. Це був гравець найвищого класу.

Правий півзахисник Сілаурен, здавалося, відчуває м'яч пальцями ніг. Він міг розмахнутися щосили, але вдарити так, що м'яч робив лише півоберта на місці. І водночас через усе поле з кута свого штрафного майданчика послав пас на кут протилежного майданчика, виводячи на удар Алонсо.

Відверто кажучи, мене гра басків приголомшила. Примусила переглянути деякі уявлення про тактику й манеру гри форвардів і команди в цілому, про атлетичну підготовку футболістів. У нас, зокрема, існувала раніше думка, що гравець, який хоче зберегти швидкість і вправність, повинен мати вагу не більше свого зросту мінус метр (наприклад, зріст 175 см — вага 75 кг). Баски спростували цей принцип. Лангара важив 84 кг при зрості 175 см, Сілаурен при тому ж зрості мав вагу 82 кг тощо. Причому вони переконали своєю грою на полі, що вага допомагає вигравати двобої за м'яч і не позначається на швидкості й вправності.

Коли гра басків з динамівцями наближалася до кінця, до мене й Шилівського підійшов Микола Старостін.

— Ну, що, хлопці, хочете пограти з басками? Поїдьмо в Тарасівку! Там, на спартаківській базі, потренуємось, і через три дні надягнете форму «Спартака».

Зустріли нас спартаківці чудово, ми почували себе, мов у своєму колективі.

На другий день розпочали тренування. Біль у моєму стегні ще не вщух, тому я попросив М. Старостіна не давати мені великих навантажень.

— Авжеж, авжеж, — лагідно сказав Микола Петрович. — Роби так, щоб тобі було добре.

Думками я вже був на полі, уявляв, як діятимуть іспанські віртуози, і що саме, яку гру зможемо їм протиставити ми.

Напередодні матчу на спартаківську базу в Тарасівці завітали перший секретар ЦК ВЛКСМ О. Косарев, керівники Комітету у справах фізкультури і спорту. На «Спартак» покладалися всі надії. Гості цікавилися станом команди, давали поради, бажали успіху. Тренерська рада спартаківців довго не наважувалась остаточно визначити склад



команди на гру з Іспанцями, ніяк не могла дійти згоди щодо системи гри, яку можна було б протиставити баскам.

— Друзі! — сказав перед грою наш керівник Микола Петрович Старостін, слово котрого багато важило для кожного з нас. — Втрачати нам нема чого. Такій команді, як збірна Басконії, програти не так уже й соромно. Та давайте-но поміркуємо, як усе-таки виграти в них. Урок, який вони дали в останній грі динамівцям, має піти нам на користь. Треба бити противника його ж зброєю.

М. Старостін запропонував грати з басками за системою «три захисники і два півзахисники». Крайні захисники, переконував він, не повинні триматися далеко на флангах. У момент атаки суперників їм слід підтягуватися ближче до центра. Лангара — найнебезпечніший форвард, але гравець, якому буде доручено його опікати, не повинен бігати за ним, мов тінь. Слід поєднувати персональну опіку з грою в зоні.

Звичайно, враз змінити роками засвоєну систему — справа дуже складна. Найбільше непокоїло наших футболістів те, що зміняться функції крайніх півзахисників: адже тепер їм доведеться тримати не крайніх нападаючих, а півсередніх.

Зрештою всі вагання було відкинуто. Тренерська рада і самі футболісти дивилися в майбутнє з оптимізмом.

— Костю, — звернувся до мене Микола Старостін, — ти зможеш грати відтягнутого напівсереднього?

Я відповів, що здатний діяти на будь-якому місці в центровій трійці. На таке ж питання так само відповів спартаківець Володимир Степанов. Завдання тримати Лангару, не дозволяти йому вільно діяти в зоні дістав Андрій Старостін. Потім його брат Микола розподілив обов'язки між рештою гравців. Слабкі місця в «Спартаку» зміцнили гравцями ряду інших клубів. Нічого дивного в цьому не було, бо грати нашим футболістам довелося з іспанською збірною, а не з клубною командою.

Спокійно, доброзичливо давав настанови Микола Петрович Старостін, і настрої у нас поліпшився. Я попередив Андрія Старостіна, нашого капітана:



**«Динамо» [Київ] — 1927 рік.**  
На фото [зліва направо]: 1-й ряд — С. Іванов, А. Ідзковський, П. Дишкант; 2-й ряд — М. Мурашов, С. Бардадим, Є. Пірохеті; 3-й ряд — М. Рейнгольд, В. Трофімов, особу футболіста, що стоїть середнім у третьому ряді, встановити не вдалося, І. Терентьєв, В. Бойко.



**«Динамо (Київ) — 1931 рік. На фото (зліва направо):**

**А. Ідзковський, Ф. Тютчев, Г. Бланк, Т. Пржепольський, С. Синиця, М. Малхасов,  
О. Шульц, К. Піонтковський, В. Садовський, М. Печений, В. Денисов.**



**Костянтин Шегоцький у формі збірної СРСР (1934 р.).**



**Футболісти київського «Динамо» — володарі Кубка СРСР 1964 року. На фото [зліва направо]:**

**1-й ряд — Ф. Медвідь, А. Біба, В. Серебряников, О. Базилевич, В. Каневський; 2-й ряд — тренер М. М. Коман, Л. Островський, ст. тренер В. О. Маслов, В. Сосніхін, Й. Сабо, В. Щегольков, В. Турянчик, В. Банников, тренер В. В. Терентьев, адміністратор команди Р. М. Фельдштейн.**

**Є. Д. Соловйов, тренер М. М. Коман, В. Каневський, О. Макаров, А. Біба, О. Базилевич, В. Трояновський, Ю. Войнов, В. Ануфрієнко, В. Щербаков, В. Лобановський.**





**«Динамо» [Київ] — чемпіон СРСР 1971 року. На фото [зліва направо]:  
1-й ряд — В. Матвієнко, В. Хмельницький, В. Веремєєв, С. Решко, В. Трошкін,  
А. Боговик; 2-й ряд — Ф. Медвідь, А. Пузач, В. Мунтян, С. Доценко, А. Бишовець;  
3-й ряд — В. Колотов, Р. Журавський, Є. Рудаков; 4-й ряд — тренер М. М. Коман,  
ст. тренер О. О. Севидов, тренер В. В. Терентьєв, В. Соснихін.**

— Якщо ти гриматимеш під час гри на мене, я в боргу не залишусь — ото й усе. Та ні в якому разі не спробуй кричати на Шилівського: він просто стане на полі, перестане грати.

— Чуєш, Андрію? — спитав Микола Старостін.

— Авжеж. Прикушу собі язика, — відповів йому брат.

До речі, реплік і покрику Андрія побоювалися не лише футболісти, а й судді. Не дивно, що й суддя наступного матчу І. Космачов попросив А. Старостіна не заважати йому проводити гру. Забігаючи наперед, хочу спростувати чутки, що поширювалися згодом не без допомоги деяких журналістів, начебто на нараді в Тарасівці спартаківці «натиснули» на арбітра, і це сприяло успіхові команди. Я був присутній на тій нараді, я був учасником того матчу, все чув, усе бачив, тому рішуче відкидаю будь-які вигадки. І. Космачов і справді був на нашій нараді, і коли Микола Старостін запитав його, як він судитиме, той відповів:

— Ми, арбітри, голів не забиваємо, а лише констатуємо факти на полі.

І ось настало 8 липня, день матчу. Не встигли від'їхати від Тарасівки, як мало не потрапили в катастрофу: в нашій машині на ходу відскочило колесо. Пересіли в інші машини. Заїхали за Миколою Петровичем Старостіним на Велику Черкаську, звідти, ледь посуваючись, рушили на стадіон: усі шосе й вулиці, що вели до стадіону, були забиті транспортом і пішоходами. На Тверській автомашини йшли суцільним потоком. Довелося Миколі Старостіну стати на підніжку і пробивати дорогу вигуками:

— Ми футболісти, ми спартаківці! Звільніть дорогу! «Спартак» записнюється на матч!

Допомогло. Почалася гонка без додержання будь-яких правил руху, під гудки машин і свистки міліціонерів.

Команда й справді спізнювалася. Нерви в усіх були вкрай напружені. На стадіон ми приїхали через шість хвилин після того, як матч уже мав розпочатися. Баски були готові до виходу на поле. У роздягальні Микола Старостін підганяв нас. Ми похапцем переодяглися.

Я перед матчами завжди бинтував вогким бинтом гомілку правої ноги, ушкоджену ще 1933 року під час гри з бакинцями. Та зараз про це ніколи було й думати.

Здається, нам пішла на користь уся ця історія із запізненням. Не лишилося часу на особисті переживання й хвилювання, обов'язкові перед кожною зустріччю, тим більше перед такою відповідальною.

Пролунав марш, і команди вийшли на футбольне поле. У нас починали гру такі футболісти: Анатолій Акимов, Віктор Соколов, Андрій Старостін, Олександр Старостін, Олександр Михайлов (усі — «Спартак»), Костянтин Малінін (ЦБЧА), Віктор Шиловський («Динамо», Київ), Володимир Степанов, Віктор Семенов («Спартак»), Костянтин Шегоцький («Динамо», Київ) і Григорій Федотов (ЦБЧА). Крім того, на заміну виходили також Петро Теренков («Локомотив»), Станіслав Леута, Петро Старостін і Георгій Глазков (усі — «Спартак»).

Ми відразу кидаємося у наступ. Одержую прекрасний пас від Степанова, мчу по центру до штрафного майданчика, б'ю низом у правий від себе кут воріт. Грегоріо Бласко, чудовий воротар басків, у стрибку ловить м'яч. Другий постріл по воротах гостей робить Степанов, але м'яч пролітає в кількох сантиметрах над перекладною.

На п'ятій хвилині гри Михайлов дістав травму, і замість нього на поле вийшов Леута. Він зайняв місце лівого півзахисника.

Відбивши кілька атак басків, ми знову рушили вперед. На чотирнадцятій хвилині лівим флангом стрімко прорвався Григорій Федотов. М'яч після його сильного удару влучає в штангу. А через хвилину я підхопив його на своїй половині поля і побачив тієї ж миті, що Федотов, відірвавшись від опікуна, біжить до штрафного майданчика. Назустріч мені кинувся правий півзахисник Леонардо Сілаурен. Я проштовхнув м'яч у нього поміж ногами до Федотова. Григорій наздогнав м'яч, відкинув його праворуч і вдарив у ближній від себе кут воріт. Трибуни вибухнули радісним криком. Ми повели в рахунку.

Правда, баски його незабаром зрівняли. Але ініціатива була на нашому боці. Ось Степанов сильно б'є з лінії штрафного майданчика по воротах, м'яч від штанги відлітає знову до нього, і він спрямовує його в сітку. 2 : 1. Баски ще раз відновлюють рівновагу. На перерву

Йдемо задоволені: ми нав'язали суперникам свою гру, примусили їх відіграватися. Виходить, і ми можемо грати за системою «дубль-ве», причому грати активно, узгоджено.

У роздягальні Микола Старостін сказав мені:

— Доведеться тобі, Костю, перебудуватися. Підеш на місце Семенова, а на твоє місце лівого півсереднього вийде Петро Теренков.

Микола Петрович зробив кілька слухних зауважень, і ми знову вийшли на поле. Почали другий тайм енергійними атаками на ворота гостей. Одержавши добру передачу від Леути, Григорій Федотов увійшов з м'ячем у штрафний майданчик. Його наздогнав захисник, хотів підкатом відібрати м'яч, але замість цього просто збив нашого нападаючого з ніг. Суддя Космачов цілком слушно призначив пенальті.

М'яч поставили на одинадцятиметрову позначку. Наш капітан Андрій Старостін дивився на нас, ніяк не наважуючись назвати виконавця. Тоді я вирішив підказати йому: «Шиловський!». Андрій з полегшенням звернувся до Шиловського: «Давай, Вікторе, бий!». Але тут з'ясувалося, що зробити це не так уже й просто. Капітан команди басків Луїс Регейро підскочив до м'яча і відсунув його в якусь ямку. Шиловський спокійно спитав у судді дозволу підправити м'яч. Баски оточили Віктора, і він пішов на вихідну позицію в супроводі «вартових», які вирішили збити його з пантелику. Гості щось вигукували, розмахували руками перед обличчям Шиловського. Один схопив його за футболку, другий — за руку. Посміхаючись, Віктор вивільнився від них, зробив кілька кроків до м'яча і спокійнісінько забив гол у нижній кут воріт.

Ми продовжували атакувати, зберігаючи територіальну перевагу. Щось у механізмі басків зіпсувалося, гра у них явно не клеїлась, вони явно не чекали з нашого боку такої агресивності, такого сильного опору. Через кілька хвилин центральний захисник басків схопив м'яч рукою на лінії штрафного майданчика. Суддя призначив штрафний удар. Володимир Степанов поставив м'яч і завагався: кому віддати?

— Володю, ворота! — вигукнув я і кинувся вбік, щоб відвести за



собою центра захисту. Степанов зрозумів мене. Він без розбігу сильно вдарив, і м'яч влетів у правий верхній кут воріт.

Після цього в команді суперників почалося безладдя, вони сварилися, кричали один на одного. А наступ «Спартак» тривав під овації трибун. Окрилені успіхом, ми безперервно штурмували ворота басків і забили ще два голи, вигравши матч з рахунком 6 : 2.

У цій грі Андрій Старостін, уперше виступаючи в ролі центрального захисника, діяв самовіддано, цупко і цілком упорався зі своїм завданням. Матч він провів блискуче.

Тоді ж перед десятками тисяч глядачів розкрився яскравий талант Григорія Федотова. В його зовні простій, але дуже змістовній грі була помітна тенденція до імпровізації, до експромту, до тієї творчої ініціативи, яка властива гравцям, вихованим у висококласному футболі. Мені дуже сподобалася його невимушена робота з м'ячем, скрадлива манера гри і блискавичні ривки, які він завершував снайперськими ударами.

У першому таймі ми з Федотовим порівняно легко проходили правого півзахисника Сілаурена. У нас із Григорієм одразу налагодився контакт, він ніби відчував момент, коли я подумки просив пас, і посилав мені точну передачу.

Після матчу, коли я сказав про це Федотову, він відповів, що і в нього таке ж саме відчуття, хоч ми з ним до того ніколи раніше не грали разом.

У роздягальні, прикрашеній квітами, нас гаряче привітали представники громадськості, керівні працівники. Настрій у всіх радісний, святковий. Ще б пак: ми довели, що у нашій країні є футболісти міжнародного класу. А ось і організатор нашої перемоги — Микола Петрович Старостін.

— Своїх потім поздоровлятиму, — сказав він і підійшов до мене з Шиловським, до Федотова, Теренкова, Малиніна, кожного розцілував, дякуючи за допомогу, кожному сказав теплі слова.

Іх дуже приємно було почути саме від нього. Адже Микола Петрович узяв на себе всю відповідальність за матч, у критичну хвилину, коли навіть серед болільників наші шанси розцінювалися дуже низь-

ко, він насмівився прийняти на озброєння нову систему гри, зумів згуртувати команду, надихнути футболістів на перемогу.

Після матчу «Спартака» з басками нам дуже приємно було почути від самих суперників про те, що їх приголомшили і технічна озброєність наших футболістів, і легкість, невимушеність, з якою ми обробляли м'яч, і запал в атаках. «Ви грали красиво!» — сказав капітан басків Регейро. І додав: «Цілком сучасна, зріла тактика — ось що принесло вам успіх».

Так, нова схема розташування гравців на полі виправдала себе на практиці, дала змогу стримати наступ грізних басків, у нападі яких діяла п'ятірка найсильніших форвардів нашого континенту: Горостиця, Регейро, Лангара, Іррагоррі, Алонсо.

Повернувшись з Віктором Шилоським до Києва, ми в усіх подробицях розповідали товаришам по команді про московський матч, про нову систему гри, яка дала змогу «Спартаку» перемогти. На жаль, більшість наших гравців дійшла висновку, що для київського «Динамо» ця система непридатна.

Період тактичної перебудови нашої команди затягнувся, що й позначалося на її результатах.

Матч київського «Динамо» з басками було призначено на 15 липня. На цю гру всі види перепусток скасували: адже зібрані кошти йшли на допомогу іспанським патріотам. Навіть нам, гравцям, запропонували придбати квитки. Спортсменів мобілізували для розповсюдження квитків на підприємствах. Ми з Миколою Трусевичем рушили на завод «Арсенал» і в обідню перерву біля прохідної за кілька хвилин продали всі квитки. Інтерес до матчу був надзвичайний.

Зустрічали басків на вокзалі всією командою. Я підійшов до Регейро з великим букетом квітів. Він мене впізнав одразу і закричав: «Спартак», «Спартак!» Я відповів йому: «Динамо», Київ — капітані! Ми дружно засміялися.

15 липня київське «Динамо» і збірна Басконії під оплески вщерть переповнених трибун вишикувалися в центрі поля. У складі нашої команди були: М. Трусевич, В. Глазков, Й. Ліфшиць, І. Гвоздков («Ло-

комотив», Москва), І. Кузьменко, М. Табачковський («Динамо», Оdesa), В. Шиловський, П. Лайко, К. Шегоцький, П. Комаров, М. Махія.

Баски вийшли на гру в своєму звичайному бойовому складі. Найбільше нас хвилювала «проблема Лангари». У спартаківців його взяв під свою опіку Андрій Старостін. Він діяв як центральний захисник і зустрічав грізного центрфорварда басків у своїй зоні, сковував усі його дії. Наш Йосип Ліфшиць не зумів нейтралізувати Лангару, бо вважав за необхідне йти вперед, на допомогу нападаючим, і потім щоразу змушений був наздоганяти свого підопічного, що йому не завжди вдавалося.

Тільки-но пролунав перший свисток арбітра, ще не всі глядачі встигли зайняти свої місця на трибунах, як Регейро дав пас на Лангару, той вдарив низом з кута штрафного майданчика і на 48-й секунді матчу відкрив рахунок.

Хвилин через двадцять той же Лангара забив другий гол. Він на якусь мить випередив Трусевича під час боротьби за м'яч і пробив його повз воротаря у сітку. Після цього нам якийсь час вдавалося стримувати натиск іспанців. На тридцятій хвилині я обвів двох захисників, вийшов сам на сам з голкіпером Бласко. Він кинувся до мене, а я в цю мить віддав м'яч вільному Шиловському, і той спрямував його в порожні ворота. Трибуни привітали цей успіх динамівців дружними оплесками.

Нова атака господарів поля — і знову гол! 2 : 2. Та суддя Чорнобильський не зарахував цей м'яч, вважаючи, що його забито з положення «поза грою». Він не помітив захисника поблизу штанги. Після матчу самі баски сказали нам, що гол забито було правильно, та нам від цього легше не стало. Хтозна, як пішла б далі гра...

Баски здобули перемогу — 3 : 1. Третій гол також забив Ісідро Лангара.

Дуже невдало провів цю гру надісланий нам на допомогу з Москви І. Гвоздков. Не внесла змін на краще в наші дії заміна після перерви П. Лайка на М. Гончаренка. Головна причина нашої поразки в тому, що ми не наважилися взяти на озброєння нову систему гри з трьома захисниками.

Після матчу тренер іспанців Педро Вальєно, неабиякий авторитет у футболі, сказав мені:

— Нападаючі київського «Динамо» нагадують технічних шотландців. Перебудуйте тактику, і ви зможете суперничати з будь-якою європейською командою. «Спартак», наприклад, уже зараз готовий до такого суперництва.

Під час дружньої вечері футболісти зібралися за спільним столом. Ліворуч від мене сидів Лангара, праворуч — Регейро, напроти — Сілаурен, Бласко. Це були прості, веселі, товариські люди — сини республіканської Іспанії.

Ми обмінювалися думками про зіграні матчі, в основному за допомогою жестів. Регейро знову сказав, що йому дуже сподобалася гра «Спартака». Причиною поразки він вважав недооцінку цієї класної команди. Після гри з московським «Динамо» баски гадали, що кращої команди у нас немає. Капітан басків зазначив також, що суддя невірно призначив штрафний, після якого в їхні ворота було забито четвертий гол. Довелося мені пояснювати на пальцях, що їхній третій номер зіграв рукою, і все було вірно. Здається, я переконав свого співрозмовника.

Мене здивувало, що в Лангари бутси латані-перелатані. Запропонував йому свої в подарунок. Коли він зрозумів мене, почав сміятися, хитати головою. Я зрозумів, що він чудово почувається у своїх стареньких бутсах і не проміняє їх на будь-які нові.

Наступного дня всією командою поїхали на вокзал проводити басків у Тбілісі. Там вони виграли у збірної міста з рахунком 2 : 0, а потім завдали поразки збірній Грузії — 3 : 1. Закінчили своє турне наші гості перемогою над збірною Мінська — 6 : 1.

Отже, з дев'яти матчів у нашій країні баски виграли сім, зробили одну нічию і одну зустріч прогнали. Вони забили загалом 32 м'ячі, а пропустили сімнадцять. Коментарі навряд чи потрібні. Нагадаю лише, що перед приїздом до нас баски у Франції, крім уже згаданого «Ресінга», завдали поразки чемпіонам країни — футболістам «Олімпік Марсель» — 5 : 2, зробили нічию в Чехословаччині і перемогли збірну Польщі — 4 : 3.

У виконанні збірної Басконії ми вперше побачили нову тактичну систему «дубль-ве», яку поступово взяли на озброєння найкращі команди світу. Почали відмовлятися від гри «п'ять у лінію» і радянські команди.

Зустрічі з басками запам'яталися мені на все життя. Хіба можна забути цих чудових футболістів і мужніх, вольових людей! Тренер команди Педро Вальяно розповів таке: перед матчем з московським «Динамо» воротар Грегоріо Бласко дізнався, що містечко поблизу Більбао, де мешкали його дружина, двоє дітей, батько й мати, варвари-фашисти знищили вщент, розправившись з усім населенням. Бласко качався по підлозі, кусав собі губи, але вийшов на матч заради Іспанії, заради радянських людей, які прийшли на стадіон привітати мужніх патріотів.

## НАЗРІЛІ РЕФОРМИ

Той літній місяць 1937 року пам'ятний для мене не лише зустрічами з футболістами Басконії. Визначною подією для всього нашого спорту, зокрема, для нас, футболістів, стала вже згадувана мною постановка ЦВК СРСР від 22 липня про нагородження добровільних спортивних товариств, працівників і майстрів фізичної культури і спорту.

Країна Рад уперше відзначила своїх спортсменів урядовими нагородами. Ордени Леніна засяяли на прапорах всесоюзних спортивних товариств «Динамо» і «Спартак».

Серед нагороджених були 11 радянських футболістів. Орденом Леніна удостоєно М. Старостіна, орденом Трудового Червоного Прапора — О. Старостіна, С. Ільїна, орденом «Знак Пошани» — І. Андрєєва, А. Акімова, П. Дементьєва, Л. Корчебокова, С. Леуту, А. Старостіна, Ш. Шавгулідзе, К. Шеґоцького.

Коли розпочалася підготовка до сезону 1938 року, я вже почував себе непогано. Наш тренер М. Товаровський, на жаль, переїхав до Москви, і ми почали тренування без нього. Команда обрала тренерську раду в складі Ідзковського, Шилівського, Лайка, Махіні і мене.



**Зустріч на Червоному стадіоні між командами Києва і Харкова в 1934 році.  
Праворуч — К. Шегоцький.**



**«Динамо» (Київ) — 1937 рік. На фото (зліва направо):  
К. Шегоцький, М. Трусевич, Й. Ліфшиць, Ф. Тютчев, В. Шиловський, П. Комаров,  
М. Махія, І. Кузьменко, В. Правосєров, О. Клименко, М. Гончаренко.**

**Футболісти київського «Динамо» — переможці Кубка України. На фото (зліва направо):  
П. Вільковатов, К. Скрипченко, В. Севастьянов, В. Жилін, М. Чаплигін, З. Гершин,  
О. Принц, В. Рогозянський, Ф. Дашков, А. Жиган, П. Дементєв.**



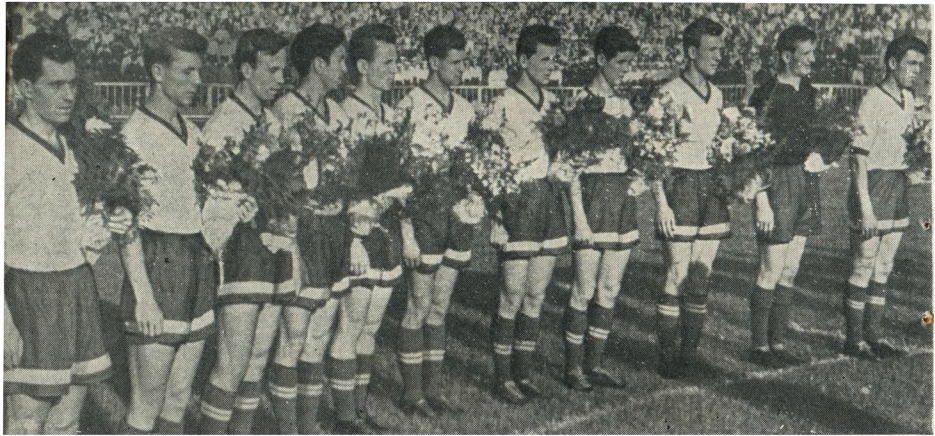


**Відкриття пам'ятника футболістам-динамівцям, розстріляним фашистськими окупантами в Києві. На передньому плані — ветерани команди (зліва направо): В. Правозеров, учасник «матчу смерті» М. Гончаренко, А. Ідзовський.**

**«Динамо» [Київ] — 1952 рік. Срібні призери чемпіонату СРСР. На фото (зліва направо): адміністратор команди Р. М. Фельдштейн, А. Зубрицький, О. Макаров, А. Лерман, І. Грищенко, Е. Юст, В. Жилін, З. Сенгетовський, В. Голубев, А. Зазроєв, П. Віньковатов, В. Журавльов, М. Коман, М. Голяков, В. Богданович.**







Київський республіканський стадіон. Динамівці перед початком чергової гри в 1958 році. На фото (зліва направо): А. Гелодець, І. Диковець, В. Сорокін, В. Фомін, Т. Попович, Ю. Войнов, А. Біба, В. Каневський, В. Єрохін, О. Макаров, В. Голубєв.

«Динамо» [Київ] — чемпіон СРСР 1961 року. На фото (зліва направо): ст. тренер левич, В. Турянчик, В. Щегольков, А. Сучков, Й. Сабо, А. Кольцов, В. Серебрянников,



Одностайності серед нас не було. Особисто для мене стало цілком ясно, що за старою системою «п'ять у лінію» грати не можна. Потрібна перебудова. Настав час відмовитися від «українських мережив» і перейти на нову систему, перевагу якої так переконливо довели футболісти Басконії, а також московський «Спартак» під керівництвом Миколи Старостіна. Проте перебудова вимагала зміни амплуа багатьох наших гравців, залежно від їхніх здібностей і підготовленості. На жаль, єдиної думки щодо цього тренерська рада не мала. Це позначилося на результатах виступів команди в чемпіонаті країни 1938 року.

На відміну від попередніх років у четвертому чемпіонаті країни взяли участь 26 команд, які розіграли першість в одне коло. Змінилася й система заліку: за перемогу команди діставали 2 очка, за нічию — 1 і за поразку — 0. Ця система збереглася до наших днів.

У боротьбу за чемпіонські титули вступили команди: «Динамо», «Спартак», «Металург», ЦБЧА, «Локомотив», «Торпедо», «Сталінець»; «Харчовик», «Крила Рад», «Буревісник» (усі — Москва), «Динамо», «Сталінець», «Електрик», «Спартак» і «Зеніт» (усі — Ленінград), «Динамо» і «Локомотив» (Тбілісі), «Динамо» і «Локомотив» (Київ), «Стахановець» (Сталіно), «Трактор» (Сталінград), «Динамо» (Одеса), «Динамо» (Ростов-на-Дону), «Темп» (Баку), «Сільмаш» і «Спартак» (Харків).

Поки наша та інші команди вагалися, футболісти московського «Спартака» своєчасно перейшли на гру з трьома захисниками. Тактичне новаторство і висока індивідуальна майстерність гравців зробили цей клуб найсильнішим у країні. Він установив своєрідний рекорд, який і досі не вдалося нікому побити, завоювавши протягом двох сезонів підряд і чемпіонське звання, і Кубок СРСР. У спартаківців однаково добре діяли всі ігрові лінії, вони агресивно атакували і надійно оборонялися. Чемпіони країни 1938 року забили у ворота суперників сімдесят чотири м'ячі, а пропустили лише дев'ятнадцять. Другий результат за кількістю пропущених голів мали армійці Москви — 24, а третій — московський «Металург» — 29. Ці дві команди й зайняли відповідно друге і третє місця в чемпіонаті. А динамівці

Києва, хоч і показали найкращу результативність (сімдесят шість забитих голів), зайняли четверте місце, бо надто вже багато ми пропустили — 35 м'ячів. Наша команда ніяк не наважувалася перейти на систему трьох захисників.

Ми тоді збиралися в поїздку до Франції. Гра з торпедівцями мала стати для нас своєрідним іспитом, оглядом сил. Кияни про це добре знали і вийшли на матч з великим бажанням показати хорошу гру і перемогти. Нічого у нас не вийшло. Висунутий вперед центральний нападаючий «Торпедо» Синюков буквально розтерзав наш захист і забив три голи. До Франції поїхали торпедівці.

В сезоні 1938 року радянські футболісти багато й плідно попрацювали над питаннями тактики, фізичної підготовки, індивідуального тренування, спортивного режиму. Клас гри провідних команд помітно зріс. На полі частіше можна було побачити цікаві тактичні комбінації, значно посилювався темп гри. Різноманітнішими стали прийоми обробки м'яча, майже всі гравці навчилися грати головою (а не відбивати м'ячі). У складі провідних команд з'явилася здібна молодь. Футбол ставав дедалі популярніший.

Після завершення сезону в нашій команді тривали дискусії з питань тактики гри. Власне, всі вже бачили перевагу системи трьох захисників, і нам, як це вже зробили провідні команди, треба було перекваліфікувати центрального півзахисника на центрального захисника.

В чому полягала наша система «п'ять у лінію»? Нападаючі розташовувалися попереду ланцюжком, робили передачі один одному здебільшого на короткі відстані. Крайні півзахисники грали переважно позаду крайніх нападаючих. На центрального півзахисника припадало велике навантаження, бо він діяв проти трійки центрових нападаючих, ішов уперед для допомоги своїм і повертався назад під час атак суперників. Крайні захисники грали в своїй зоні майже на одній лінії, підстраховуючи своїх півзахисників і стримуючи півсередніх нападаючих суперників.

Ігрова система «дубль-ве», яку першими запровадили англійці, мала багато відмінностей. Вона дістала свою назву від англійської

назви літери W. Саме малюнок цієї літери нагадувало розташування гравців за новою схемою.

Основною ударною силою була трійка нападу, що грала на одній лінії. Це крайні нападаючі і центрфорвард, який діяв на вістрі атаки, у зоні, найнебезпечнішій для воріт суперника. Це тріо, як правило, в захисних діях не брало участі. Двоє напівсередніх нападаючих (інсайди) розташовувалися позаду лінії нападу, підтримуючи зв'язок із захистом, допомагаючи йому в разі потреби. Вони, мов човники, пересувалися від одного штрафного майданчика до другого. Крайні півзахисники стримували напівсередніх нападаючих суперника і розпочинали атакуючі комбінації своєї команди. Крайні захисники діяли проти крайніх нападаючих суперника, а центральний захисник — у найнебезпечнішій зоні перед воротами, виконуючи тільки оборонні функції, опікаючи центра нападу суперника і підстраховуючи своїх крайніх захисників.

Як бачимо, за системою «дубль-ве» кожен гравець опікав одного із суперників. Гра загострилася, бойові порядки команд розтяглися, зросла довжина передач, вони стали більш загрозливі.

Невдачі команд, які грали за системою «п'ять у лінію», у матчах з суперниками, що застосовували систему «дубль-ве», пояснювалися тим, що центральні захисники передусім підтримували нападаючих, ішли вперед і не встигали повертатися назад, щоб нейтралізувати атакуючого центрфорварда суперників.

Ось чому Лангара забив стільки м'ячів під час зустрічей з нашими командами, ось чому торпедівець Синюков забив нам три м'ячі, хоч класним гравцем він не був.

Почин у нас зробив спартаківець Андрій Старостін. Він перший серед радянських футболістів у матчі з басками відійшов назад, діяв як центральний захисник і, граючи в зоні захисту, зустрічав Лангару віч-на-віч, зв'язував його гру. І все-таки більшість наших команд, маючи в своєму складі класних гравців, продовжувала грати за старою тактикою. Ще довго тривали дискусії про доцільність чи недоцільність переходу на систему «дубль-ве». Ясна річ, це не сприяло згуртуванню колективів, підривало їхню боєздатність.

Як правило, футболісти не мали тоді кваліфікованих, досвідчених тренерів, що могли б на практиці здійснити перебудову ансамблю за новою системою. Ось чому з таким задоволенням було прийнято звістку про те, що в грудні 1938 року має відбутися всесоюзний збір тренерів. Він був корисний для розвитку радянського футболу. Шістдесят тренерів дістали тут різні категорії, обмінялися досвідом роботи, підвищили свою кваліфікацію. Ці люди згодом багато зробили для піднесення загального рівня гри футболістів, для підвищення їхньої тактичної грамотності. Вони не лише опанували і впровадили систему «трьох захисників», а й модернізували її. Свою, радянську школу футболу створювали М. Товаровський, Б. Аркадьєв, К. Квашнін, М. Сушков, О. Дангулов, А. Жорданія, М. Окунь, О. Соколов, М. Бутусов та інші.

У довоєнні роки найяскравіше продемонстрували нову систему футболісти московського «Торпедо», тбіліського й московського «Динамо». Саме в цих командах зародилися перші ідеї про зміну місця у нападі. Віднині головне завдання покладалося не на гравця з м'ячем, а на гравця без м'яча, на безперервні переміщення нападаючих, що дезорганізувало захист суперників, на вибір вільного місця, куди буде подано м'яч для останнього, завершального удару. Так було вдосконалено систему трьох захисників. Радянські футболісти почали грати не лише в своєму стилі, сповненому вогню, енергії, безперервного натиску, волі до перемоги, а й за своєю, радянською системою, розробленою тренером московського «Динамо» заслуженим майстром спорту Б. А. Аркадьєвим та іншими нашими футбольними фахівцями. Тому перемога московських динамівців у розигранні першості СРСР 1940 року була водночас перемогою нової системи гри у футбол.

Коротко ця система полягала ось у чому. Під час атаки нападаючі мінялися місцями, заплутуючи захист суперників. Один із півзахисників підтримував нападаючих, а другий займав суто оборонну позицію, цементуючи захист. У деяких командах футболісти навчилися точно розпасовувати м'яч в один дотик, опанували передачі не в ноги партнерові, а на вільне місце. Загалом у передвоєнні роки наші провідні

команди показували справді колективну гру, чудову атлетичну підготовку, високу технічну майстерність, велику волю до перемоги.

## НОВІ ВИПРОБУВАННЯ

Літо 1938 року принесло мені велику радість і страшну біду.

У червні Михайло Іванович Калінін вручив мені в Кремлі орден. Ми вийшли на Красну площу з нагородами на грудях. Мені здавалося, що всі перехожі тільки й дивляться на мене, я летів, поспішав додому, до матері. Купив по дорозі пляшку вина, найдорожчих цукерок. Побачивши орден, мати пригорнулася до мене й заплакала. Посиділи трохи за столом, пригадали минуле, моє дитинство, захоплення футболом, мій перший ганчір'яний м'яч, мої перші команди...

У серпні, після матчу з ленінградцями, до мене підійшли двоє, представилися працівниками органів внутрішніх справ і сказали, що мене викликають на прийом. Я поїхав з ними. «Прийом» цей тривав... п'ятнадцять місяців.

...Кволий, схудлий, але щасливий від того, що справедливість перемогла і мене повністю реабілітовано, вийшов я на волю. Передусім попрямував на телеграф, аби якнайшвидше сповістити матір про те, що живий, здоровий і скоро побачуся з нею.

Через два дні мені повернули документи, орден.

Першим прибіг до мене дорогий друг Василь Правозеров, почалося паломництво. Десятки запитань — що, як, чому, де? Товариші розповіли про невдачі команди, яка в сезоні 1939 року виступала погано і зайняла в чемпіонаті країни лише восьме місце.

Мені кортіло подивитися на Київ. Узяв таксі й об'їхав усі пам'ятні місця. Завітав і на стадіон «Динамо», походив по полю. Наступного дня виїхав до Москви. Настрій був кепський: довелося починати нове життя. Я втратив сім'ю, спортивну славу, квартиру. В рідному домі мати не відходила від свого «мізинчика», сестри й брат підбдьорювали мене, жартували, розважали, як могли, втішали.

Було дуже важко. Я уникав людей, знову й знову згадував усе

своє життя, повертаючись до безрадісного фіналу. Що робити, з чого починати в 28 років?

У цей скрутний для мене час я не лишився без підтримки. З почуттям безмежної вдячності пішов до Миколи Петровича Старостіна, коли дізнався, що він запрошує до себе, хоче побачитись, поговорити зі мною. Передусім він вилаяв мене за те, що я ховаюся від людей, опустив руки. Порадив вище тримати голову, з вірою дивитися в майбутнє. Мені й справді полегшало, але я відверто розповів Старостіну, що фізично почуваю себе погано, і саме це мене найбільше пригнічує, бо без футболу не уявляю собі життя. У відповідь почув:

— Звичайно, Костю, грати у футбол ти вже, мабуть, не зможеш. Але ж колиш усім доводиться прощатися з м'ячем і зеленим полем. Приходь до нас, у «Спартак». Підшукаємо тобі роботу, дамо квартиру. Ти ж молодий ще, тримайся бадьоро!

Микола Петрович запропонував мені й гроші. Та я відмовився від них, подякував за підтримку і попросив тиждень на роздуми.

Друзі, рідні умовляли мене не вагатися, прийняти цю пропозицію. Здається, я вже й сам був схильний пристати на неї. Не давала спокою лише одна думка: невже з футболістом покінчено, невже втрачено всі надії, і я не зможу відновити спортивну форму?

Важко було змиритися з цим. Ось чому я страшенно зрадів, коли одержав телеграму з Києва, в якій керівники товариства запрошували мене приїхати для переговорів. Я поїхав.

Понад три години тривала ця розмова. Товариші розвіяли мої сумніви, переконали в тому, що я ще можу бути корисний команді. Говорили про те, як люблять мене київські шанувальники футболу. Тож добре буде, якщо в наступному сезоні зіграю бодай кілька матчів. Коли ж відчую, що грати неспроможний, мене відпустять.

Я залишився. Правда, дехто з гравців і керівництва команди скептично поставилися до мого повернення в основний склад «Динамо», висловлювали сумнів щодо того, чи побачать на полі «колишнього Шегоцького». Та це ще більше підливало масла у вогонь, викликало в мене бажання довести собі самому і всім скептикам, що є ще порох у порохівницях, що я зможу грати навіть краще, ніж раніше.

Я попросив направити мене на лікування в Сочі: мацестинські ванни дуже допомагали мені. Під час перебування в санаторії поставив собі за мету якнайбільше їсти, щоб поправитися. Здійснити цей задум було нелегко, бо я завжди мав поганий апетит, їв дуже мало, і за столом товариші по команді часом жартома називали мене «горобчиком». Але ж тепер стояло питання про повернення у великий футбол, повернення в команду. І я не виходив з-за столу, поки не з'їдав усе, що подавали, та ще й додаткову порцію.

В санаторії я зміцнів, поправився на радість собі й лікарям. Навесні 1940 року, коли команда виїхала на передсезонний збір до Одеси, я вже був цілком здоровий, бадьорий і фізично дужий. Під час кросів, ігрових тренувань не відставав від товаришів, і вони з подивом поглядали на мене, згадуючи, що зовсім недавно я ледве ноги переставляв.

На той час у складі команди було двадцять чоловік: воротарі — Антон Ідзковський і Микола Трусевич, захисники — Анатолій Савицький, Василь Глазков, Микола Махиня, Олександр Фесенко, Олексій Клименко, півзахисники — Борис Афанасьєв, Володимир Гребер, Іван Кузьменко, нападаючі — Юрій Чернега, Йосип Качкін, Макар Гончаренко, Петро Лайко, Павло Комаров, Віктор Шилівський, Микола Коротких, Микола Балакін, Костянтин Шегоцький. Тренером був колишній гравець «Динамо» Михайло Печений.

Працював я завзято, наполегливо, мене тоді буквально доводилося відривати від м'яча, за яким я так скучив під час вимушеної перерви. Радісно було відчувати, що він мені підкоряється, як і раніше. Треба лише відновити швидкість, витривалість, силу удару. І я лишався на полі, коли всі закінчували тренування, бігав з м'ячем, обводив удаваних суперників, десятки, сотні разів бив по воротах.

Через два тижні я вперше вийшов у складі команди на товариський матч проти збірної Одеси. Гру провів не на повну силу, але відчував, що зможу відновити форму. Відчували це й партнери.

Увесь сезон я виступав за основний склад. На жаль, гра у нас, як кажуть, не пішла. Колективу бракувало згуртованості, єдності. Після того, як М. Печений пішов з «Динамо», командою знову керувала



тренерська рада, в якій не було одностайності. Відчувалася потреба в молодих, свіжих силах. Результати нашого виступу в чемпіонаті 1940 року були невтішні — 6 перемог, 9 нічиїх і 9 поразок, 21 очко з 48 можливих, 32 забитих і 49 пропущених м'ячів. Ми посіли восьме місце.

Найкраще провели цей турнір новатори модернізованої системи трюх захисників — динамівці Москви. Відмовившись від прямолінійних дій нападаючих, вони демонстрували добре продумані переміщення форвардів по всьому фронту атаки. Діставши свободу маневрування, обдарований динамівський диспетчер М. Якушин зав'язував хитромудрі тактичні комбінації. Не менш тонко й майстерно вели атаки два інших чудових нападаючих — С. Ільїн і М. Дементьєв. Вміло завершували зусилля партнерів С. Соловйов і М. Семичастний. На допомогу нападаючим столичні динамівці кинули й своїх півзахисників. О. Лапшин, М. Палиска і дебютант В. Блинков багато разів у ході матчу йшли вперед і вносили паніку в лави суперників. Висока активність нападаючих «Динамо» давала їм змогу й своєчасно страхувати півзахисників, що підключалися в атаку.

В тому чемпіонаті московські динамівці набагато переважали всіх суперників і в тактиці, і в техніці, і в мобільності, що й принесло їм заслужений успіх. Вони завершили чемпіонат з 36 очками (16 перемог, 4 нічиїх, 4 поразки), забили 74 м'ячі, а пропустили 30. Москвичам вручили прапор чемпіона (медалей тоді ще не було). На друге місце вийшли футболісти тбіліського «Динамо» — 34 очка, третіми призерами стали московські спартаківці — 31 очко. Вище від киян у турнірній таблиці стояли також команда ЦБЧА, «Динамо» (Ленінград), «Локомотив» (Москва) і «Трактор» (Сталінград).

Наприкінці сезону 1940 року в нашу команду прийшов новий тренер — видатний футболіст, заслужений майстер спорту М. П. Бутусов.

Перед приходом у нашу команду Михайло Павлович тренував ленінградське «Динамо» (1936—1938) і тбіліське «Динамо» (1939—1940). Саме під його керівництвом динамівці Тбілісі двічі завойовували друге місце в чемпіонатах країни. Грамотний тренер, здібний орга-

нізатор, принципова людина, М. Бутусов, очоливши київське «Динамо», передусім подбав про комплектування команди. Навесні 1941 року на передсезонний збір до Одеси вирушили тридцять чоловік: воротарі — М. Трусевич, А. Ідзковський, О. Лаєвський, А. Горінштейн; захисники — В. Глазков, Б. Афанасьєв (Москва), М. Махиня, Р. Газда (Чернівці), В. Габер (Львів), О. Клименко; півзахисники — В. Гребер, І. Кузьменко, М. Гурський, Й. Єдинак (Львів), В. Садовський (Дніпропетровськ); нападаючі — В. Онищенко, В. Шиловський, Й. Качкін, Я. Борисов (Миколаїв), М. Мельник, А. Лерман, П. Комаров, П. Лайко, М. Балакін, П. Віньковатов, К. Шегоцький, львів'яни О. Скоцен, М. Матіас. Тренер — М. Бутусов, адміністратор — Р. Фельдштейн.

Серед дебютантів команди були й досвідчені гравці, і новачки. Учбово-тренувальний збір пройшов успішно, було визначено основний склад, який і розпочав ігри чемпіонату країни 1941 року: М. Трусевич, В. Глазков, Б. Афанасьєв, М. Махиня, В. Гребер, І. Кузьменко, В. Онищенко, М. Матіас, О. Скоцен, К. Шегоцький і П. Віньковатов. Капітаном команди знову призначили мене.

Сьомий чемпіонат СРСР з футболу розпочався 27 квітня. Перші матчі ми провели вдало, поразок не зазнали. Проте в команді не було дружби, згуртованості, почалося розмежування. Дехто з ветеранів ображався, бо їх не ставили на ігри в основному складі. Дехто чинив опір тактичній перебудові, бо нова тактика вимагала підвищення майстерності, і не кожен міг витримувати великі тренувальні навантаження.

Перед важливим матчем з динамівцями Тбілісі тренер і я довго радилися з приводу складу на цю гру і тактики. Вирішили грати за новою системою. Я поговорив з кожним гравцем про значення цього матчу, про нову тактику. Вийшли на поле добре підготовлені психологічно, з палким бажанням довести свою ігрову перевагу над сильними суперниками.

У першому таймі Матіасу і мені вдалося чотири рази вивести нашого центра нападу Олександра Скоцена сам на сам з воротарем, але забити гол він так і не зумів. Давалася ознака відсутність турнірного досвіду. В перерві ми заспокоїли молодого футболіста, під-

казали, як краще діяти, порадили не поспішати із завершальним ударом. Другий тайм починається нашими атаками, тбіліські захисники відчайдушно одбиваються. Ось Матіас б'є по воротах, а я тієї ж миті роблю ривок уперед, до воротаря, сподіваючись, що він не утримає м'яч, відіб'є його в поле. Так і сталося: воротар випускає м'яч, і я метрів з шести відкриваю рахунок. Ми утримували ініціативу до фінального свистка. Павло Віньковатов забив ще два голи, і матч закінчився нашою перемогою з рахунком 3:0. Такої поразки від нас тбілісці ще не зазнавали.

Проте цілковитої перемоги нова тактика в нашій команді ще не здобула. В колективі ще лишалося чимало її противників, і при нагоді вони намагалися зводити рахунки з її прихильниками.

## ГРІЗНИЙ ЧАС

У сьомому чемпіонаті країни виступали 15 команд: «Динамо», «Спартак», ЦБЧА, «Профспілки-I» і «Профспілки-II» (усі — Москва), «Динамо», «Зеніт» і «Спартак» (усі — Ленінград), «Динамо» (Тбілісі), «Динамо» (Київ), «Динамо» (Мінськ), «Спартак» (Харків), «Спартак» (Одеса), «Трактор» (Сталінград) і «Стахановець» (Сталіно).

Найбільш успішно стартували чемпіони країни 1940 року — динамівці Москви і другі призери — динамівці Тбілісі. Між ними й розгорілася боротьба за лідерство. Особливо приваблювала гра тбілісців. Висока техніка, гарячий південний темперамент і артистичність гри лідерів команди Шота Шавгулідзе, Бориса Пайчадзе і Гайоза Джеджелави були тими основними рисами грузинського колективу, які висунули його в лави найсильніших.

Загалом до 22 червня 1941 року було зіграно 73 матчі чемпіонату. Після десяти турів лідирували динамівці Москви і Тбілісі, які набрали по 15 очок.

У неділю 22 червня в Києві мало відбутися урочисте відкриття нового стадіону на 50 тисяч місць. Цього дня футбольний Київ очікував з нетерпінням: адже афіші закликали глядачів подивитися цікавий матч на першість країни між київським «Динамо» і московським клу-

бом ЦБЧА. Досі ми ніколи не програвали армійцям: з дев'яти матчів сім закінчилися нашою перемогою і два — внічию. Та це не розходжувало киян, ми готувалися ретельно до гри, сподіваючись порадувати своїх вірних шанувальників, показати красивий футбол на новому стадіоні.

Напередодні я рано ліг спати, щоб добре відпочити перед відповідальним поєдинком. Десь близько шостої ранку мене розбудив телефон. Ще не зовсім прокинувшись, я взяв трубку і роздратовано спитав:

— Кому це не спиться?

У відповідь почув схвильований голос свого приятеля адвоката Гуревича:

— Костю, війна!

— Облиш свої дурні жарти! — розсердився я. — Ти що, загуляв десь?

— Костю! — кричав Гуревич. — Я не жартую. Ти чуєш — війна! Німці напали на нас!

Трубка замовкла. Я виглянув у вікно: тихо, спокійно. Двірник прибирає вулицю. Раптом десь зовсім недалеко стало чути вибухи. Невже й справді війна?! Швиденько одягнувся і помчав до готелю «Континенталь», де зупинився мій давній знайомий — московський радіокоментатор Вадим Синявський, який приїхав на матч київського «Динамо» з ЦБЧА. Він напевно щось знає...

Вадим лежав на підвіконні і кричав у телефонну трубку:

— Б'ють зенітки! Мимо... От, здається, влучили... Знову мимо!

Отакий репортаж вів футбольний радіокоментатор вранці 22 червня 1941 року... Він поклав трубку, привітався зі мною і на моє запитання схвильовано відповів:

— Так, війна. Фашистська негідь на нас напала! Щойно дзвонив у Москву.

Попрощавшись із Синявським, я побіг на стадіон «Динамо». Тут уже зібралось чимало людей, схвильованих, суворих. Опівдні в цілковитій тиші прослухали виступ по радіо В. М. Молотова. І все-таки ми ще не могли збагнути всього, що сталося, не уявляли собі маш-

табів війни. Нам здавалося, що ніхто й ніщо не може перешкодити проведенню такого важливого матчу, урочистому відкриттю стадіону.

Перейшли до буденних справ. Визначили склад команди на гру: О. Лаєвський, В. Глазков, Б. Афанасьєв, М. Махиня, В. Гребєр, М. Гурський, В. Онищенко, М. Матіас, О. Скоцен, К. Шегоцький, П. Війнковатов.

Вийти на поле в такому складі нам ніколи не вдалося. Лише через чверть віку цій події, що не відбулася 22 червня 1941 року, було присвячено матч ветеранів київського «Динамо» і ЦСКА, і на нього прийшли любителі футболу, які зберегли квитки на Центральний стадіон, датовані 22 червня 1941 року.

Хто ж мав грати в день, коли почалася війна? Розповім коротенько про наших молодих гравців.

Коли воротар Олег Лаєвський почув, що його включили до основного складу на гру з армійцями, він аж збліднув. Довелося мені заспокоювати молодого голкіпера.

— Гратимеш, як на тренувальних матчах, і все буде гаразд.

Лаєвський мав чудову реакцію, був сміливий, технічний, перспективний воротар.

У центр захисту було призначено Бориса Афанасьєва, рухливого, швидкого, самовідданого футболіста. На жаль, він не міг впевнено боротися за верхові м'ячі, бо був невисокий на зріст.

Півзахисник Михайло Гурський відзначався непоганою швидкістю, досить високою технікою, широким ігровим мисленням. От тільки сили йому бракувало.

Володимир Онищенко грав на правому краю нападу. Це був різкий, швидкий гравець, який зміло підкоряв собі м'яч. Добре розумівся на ігрових ситуаціях.

На місці правого півсереднього виступав Михайло Матіас, який до переходу в київське «Динамо» вісім років грав за національну збірну Польщі, кілька разів був її капітаном. Він віртуозно володів м'ячем, чудово розумів гру. Проте Матіасу бракувало агресивності, бойовитості, на полі він був надто обережний, м'який. Давалися визна-

ки травми — переломи обох гомілкових кісток, а також операції обох колінних суглобів. Чудовий футболіст і добрий товариш.

Олександр Скоцен, центральний нападаючий, добре орієнтувався в ігрових ситуаціях, умів грати без м'яча, уникати опікунів, виходити на ударні позиції. Проте по воротах бив неточно, переоцінював свої можливості, у колективі тримався відокремлено.

Павло Віньковатов діяв на лівому краю нападу. Завжди був готовий відкритися, запропонувати себе для паса, завершити комбінацію таранним проривом і сильним ударом.

Незадовго перед війною до команди прийшов молодий воротар А. Горінштейн з Чернівців. У центрі захисту грав не дуже технічний, але надійний Р. Газда. Швидкому й вправному Й. Єдинаку бракувало фізичної сили. Впертим, але не дуже швидким гравцем був М. Мельник. До самозабуття любив футбол молодий лівий крайній нападник Й. Качкін. Центральний нападаючий А. Лерман прийшов до нас із дитячої команди. Це був справжній боєць, але в нападі йому бракувало спритності й технічної майстерності. Коли його перевели на місце центрального захисника, він проявив себе з найкращого боку.

За час моїх виступів у київському «Динамо» побували у нас також центр нападу Я. Борисов, півзахисник А. Садовський, правий крайній нападник М. Балакін, лівий крайній нападник Корнілов, його товариш по амплу Шацький. Грали за команду Калач, Крилов, Цимрін, Ілюхін. Хочеться бодай одним словом згадати тих, хто колись був у довоєнному складі київського «Динамо», бо війна розкидала їх по нашій землі, і зараз мало хто пам'ятає спортсменів тих часів.

...До третьої години дня 22 червня ми ще чекали на стадіоні «Динамо» повідомлення, чи відбудеться матч. Та гру відмінили. О пів на сьому пролунав сигнал повітряної тривоги. Ми попрощалися один з одним і розійшлися по своїх військкоматах.

Я ще хворів на нервову хворобу, що вражала шкіру тіла, лікарі у військкоматі дали мені навіть відстрочку на місяць.

Ніхто з киян не міг собі навіть уявити, що доведеться залишати чудове місто ворогові. Проте фашисти наближались до Києва. Нам з Михайлом Павловичем Бутусовим потрібно було подбати про ева-

куюацію родин футболістів, які пішли в армію. А через кілька/днів я проводжав і самого тренера з дружиною і сином. Обійнялися на пероні, побажали один одному якнайшвидше знову зустрітися.

То був важкий час прощань. Ось востаннє сигналить з кабіни автомашини мій друг Василь Правосеров, який на той час працював шофером на стадіоні. Серед державного майна, що він вивозив у тил, були й усі призи та нагороди, здобуті за багато років спортсменами товариства...

На стадіоні «Динамо» утворився своєрідний штаб, до якого ввійшли заступник голови Української ради «Динамо» П. Бурдуков, І. Ячменников, який приїхав до Києва з Львова, де він до початку війни був директором стадіону «Динамо», легкоатлет Н. Макарон і я. Ми підтримували тут порядок, взяли під свій контроль магазин «Динамо» на Хрещатику, допомагали спорядженням, одягом, інвентарем співробітникам, які вирушали до партизанських загонів.

Якось завітав до нас один з керівних працівників Наркомату внутрішніх справ УРСР і голова Української ради «Динамо», майбутній начальник Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкач. Ми розповіли йому про діяльність штабу, про допомогу партизанським загонам. Тимофій Амвросійович наказав нам зайнятися динамівською базою спортивних товарів, кинуту напризволяще, і забезпечити евакуацію найбільш цінного майна останньою баржею по Дніпру. Зробити це треба було терміново, бо решта шляхів з Києва вже були перерізані німцями.

На той час у гуртожитку на стадіоні жили наші футболісти Матіас, Скоцен, Гурський, Горінштейн, Газда, Єдинак, дехто з них — з дружинами. Строкач наказав усіх відправити в тил. Ми з Ячменниковим посадили їх на баржу, а самі кинулися на базу спорттоварів. Порозчинивши всі приміщення, ми жахнулися: самих лише ящиків з інвентарем тут було кілька тисяч. Крім того, ми нарахували близько трьох тисяч пар лиж, а полиці вздовж стін аж ломилися од різноманітних спортивних товарів.

Як усе це вивезти? Ми швидко зорієнтувалися, подзвонили військовому комендантові міста, запропонувавши йому взяти з бази ве-

лику кількість ящиків з волейбольними, тенісними, футбольними сітками. Їх можна було використати у бойовій обстановці як маскувальні сітки. Через годину до бази прибули машини. Ми допомогли навантажити їх. Військовий комендант щиро подякував нам і залишив у наше розпорядження грузовик. Працювали швидко і встигли до вечора відвантажити на баржу все цінне спорядження.

Пізно ввечері того дня до нас знову приїхав Т. А. Строкач. Доповіли про зроблене за день, а потім я спитав, що маю робити, військкоматів у місті вже немає, моя заява з проханням призначити мене інспектором фізичної підготовки партизанських загонів лишилася без відповіді, і я опинився поміж «небом і землею».

Тимофій Амвросійович пообіцяв усе з'ясувати і направити мене в один із підрозділів НКВС. Під час нашої розмови на стадіон повернулася машина з боєприпасами для партизанів. Строкачу доповіли, що пробитися до них уже неможливо.

Наступного дня я одержав письмовий наказ прибути до керівництва четвертого загону воєнізованої пожежної охорони НКВС на Микільську слобідку для проходження служби на посаді інструктора військово-фізичної підготовки. Тоді ж на стадіоні з'явився боєць і передав мені записку від Миколи Трусевича. Той просив надіслати йому «чогось смачного», бо сам прийти не може — ходив у розвідку і дістав поранення. Ми запросили бійця на обід і збилися з ніг, збираючи для Трусевича передачу.

Згодом Микола сам прийшов до нас. Він аж згинався від різноманітної зброї, яку понавешував на себе. Цибатий, худючий, у військовій формі, в обмотках, він здавався ще вищим, ніж звичайно. Мені сумно було дивитися на нього. Все здавалося, що ось він скине з себе гвинтівку, гранати, кулеметні стрічки, кинджал, лопатку, переодягнеться і вийде на поле у своєму традиційному червоному з чорними смугами светрі, стане у воротах і гукне: «Гей, форварди! Спробуйте забити!».

За обідом я спитав його:

— Як же ти, Миколо, сам до нас придибав? Адже тебе поранено!



— Пусте, — відповів він. — Зачепило маленьким осколком ногу. Та як я міг не прийти, знаючи, що у вас тут стільки смачного!

Ми розсміялися, а Ячменников розчинив шафу і сказав:

— Забирай все, що зможеш донести, для себе і товаришів.

Ми навантажили нашого воротаря пакунками з їжею, вийшли з ним за ворота стадіону і обійнялися востаннє. Я довго проводжав його очима, не знаючи, що більше вже ніколи не побачу його.

За розпорядженням Т. А. Строкача я став до роботи в пожежній охороні. Відверто кажучи, мені не подобалася моя нова «посада», та довелося підкорятися наказові. Втішало те, що Тимофій Амвросійович наказав підтримувати зв'язок з динамівським штабом стадіону.

В середині вересня я приїхав на стадіон і дізнався, що наші війська залишають Київ. Важко було в це повірити. Ми з Ячиком (так звали в команді Ячменникова) по-своєму попрощалися із стадіоном. Дістали м'яч і вийшли з ним удвох на поле. Хвилин десять пограли, посиділи на трибуні мовчки, згадуючи товаришів, з якими провели тут стільки незабутніх днів. Стояла чудова київська осінь, бабине літо. Найкраща пора футбольної зрілості. Війна порозкидала по світу всіх, для кого цей стадіон був рідний і дорогий. Пригадалися в ті хвилини чудові спортсмени-динамівці, які не раз прославляли Київ на великих змаганнях. Ось у цей сектор виходила металниці Зінаїда Борисова. Де вона зараз? Де рекордсменка країни Зоя Синицька? Де прудконога Віра Піжуріна? Де чудова тенісистка Ольга Калмикова, ушавлений бар'єрист Олександр Безруков, фанатичний Гаврило Расвський, який, здається, навіть спати лягав з жердиною?

Згадали з Ячменниковим атмосферу дружби й товариськості, що завжди торжествували попри будь-які тимчасові труднощі в нашому динамівському колективі. Пригадали й кумедну історію про те, як побилися об заклад спринтер Дмитро Підгаєцький і штангіст-важковаговик Аркадій Касперович, хто з них найшвидше пробіжить сто-метрівку... Дорогі, незабутні епізоди наших щасливих динамівських буднів, такі недавні й такі далекі...

Я дивився з трибуни на порожній, мовчазний стадіон, футбольне поле, легкоатлетичні доріжки й сектори і прощався з усім, що було

до того, як пролунало страшне слово «війна», котре внесла в наше життя проклята гітлерівська Німеччина.

До Микільської слобідки рушив пішки, востаннє милуючись міс- том, яке стало мені таким рідним. О 10-й ранку 19 вересня наш загін був готовий до евакуації. Чекали, поки настануть сутінки, а потім приєдналися до колони військ, які залишали Київ.

Просуватися вночі по забитому машинами шосе було дуже важко. Всі поспішали, намагалися обігнати один одного. Керувати рухом було неможливо. Якщо машина псувалася, її буквально на руках виносили з дороги і кидали в кювет. Поблизу Борисполя не обми- нула ця доля й машину, в якій я їхав разом з начальником загону і комісаром. Саме в цю мить над колоною з'явилися німецькі літаки, які почали обстрілювати шосе.

Коли повітряний наліт закінчився, я не міг знайти своїх товаришів. Стояв у розпачі на дорозі і раптом почув знайомий голос:

— Костю, Костю, сюди!

З «емки» вискочив Іван Кузьменко. Радісна й водночас сумна була ця зустріч. Він попросив мене допомогти скинути його машину з до- роги і пояснив, що попереду йде вантажна автомашина, на якій роз- містився його підрозділ. Побіг разом з ним, Іван попросив і мене забрати, але начальник відмовив. Кузьменко насилу вмістився в ку- зові, а для мене місця не було.

— Прощай, Костю!

Ми помахали один одному руками і розлучилися назавжди.

Знову почався повітряний наліт, на шосе посипалися бомби. В цю мить з легкової машини, що зупинилася, хтось покликав мене. Обер- нувся — Ячменников. Я скочив на підніжку машини, в якій, крім ньо- го, сиділи П. Бурдуков, якийсь міліціонер і шофер. Я був щасливий, що в таку важку хвилину знайшов товаришів.

Раптом попереду знялася паніка. Машини поверталися назад. На шосе з'явилися німецькі танки. Бурдуков запропонував перетягти «емку» через кювет і податися просто через рілля. Так і зробили. А тим часом над нами кружляли фашистські літаки. На великій швид- кості помчали далі від шосе, на якому лунали вибухи.

Проїхавши кілька кілометрів, знову вибралися на шосе, наздогнали якусь колону і приєдналися до неї. Під час зупинки роздобули їжу, поснідали. Після сніданку майор міліції, що їхав з нами, критично глянув на мої розірвані туфлі, дістав з-під сидіння новенькі хромові чоботи.

— Надягни, футболісте, ноги тобі ще знадобляться...

З вдячністю взявши несподіваний подарунок, я заходився перевзуватись, але в цю мить довелося знову стрибати в машину: спереду на шосе пролунали гарматні й кулеметні постріли. На колону напали ворожі танки. Ми розвернулися і помчали машиною степом, поки не влетіли з ходу в болото. Фашисти продовжували обстрілювати нас із кулеметів. Я пірнув у воду і пройшов кілька кроків по дну, поки вистачило повітря. Коли висунув голову з води, танки вже проскочили мимо. Неподалік побачив Ячика.

— А де ж усі наші?

— Не знаю, — відповів той.

## **ВІД КИЄВА ДО РОСТОВА**

Бурдукова і міліцейського майора ми не могли розшукати. Можливо, вони так і не вибралися з болота. Вранці рушили далі. Спроба йти по шосе мало не коштувала нам життя: нас обстріляли патрулі. І тоді ми з жахом усвідомили, що опинилися у ворожому тилу. Пішли пувіцями. Стомившись, вирішили сховатися в сіні, відпочити. З-за стогу почули голос.

— Хто тут?

Познайомилися. Павло Агєєв був військовослужбовцем, який потрапив у оточення. Дізнавшись, що ми давненько нічого не їли, поділився з нами продуктами. Вирішили триматися разом. Мене обрали командиром нашого невеличкого загону. Ячик віддав мені свій наган, а я йому — маленький бельгійський браунінг.

Хутори і села обминали, бо в першому ж нас обстріляли. Вдень переховувалися в стогах чи копах, уночі прямували на схід. Після тривального нічного переходу через якесь болото страшенно змерзли і

зголодніли. Вирішили навмання зайти в будь-яке село, розташоване подалі від головної магістралі. Треба було поїсти, переодягтися в цивільний одяг.

Вночі пробралися на околицю села, сховалися у сіннику. Вранці мене розбудив голос Ячика. Він розмовляв з дівчиною. Повернувшись до нас, сказав, що вона тут з матір'ю. Обіцяють нагодувати, спробують дістати одяг. Крізь отвір у солом'яному даху було видно, як німці розгулюють селом, ходять по хатах.

Вдень стара жінка дала нам поїсти молока з хлібом, городини. Ще не закінчили свою трапезу, коли прибігла перелякана дівчина і повідомила, що до хати йдуть німці. Сховалися серед соняшників на городі. Коли стемніло, покинули село, не маючи навіть змоги подякувати нашим рятівникам.

Я ніколи не уявляв собі, що на українських землях стільки болотистих місць. Після подолання чергового болота я примусив друзів робити гімнастичні вправи, щоб хоч трохи зігрітися. Адже у перспективі була не одна ночівля в копі серед поля. Ячик так змерз, що почав благати мене відпустити його в село. Мовляв, він у цивільному, якось дістане трохи теплого одягу, продуктів. Він показав мені свої подерті ковзанярські черевики, в яких уже й справді не можна було йти далі. Довелося його відпустити.

Серце стискається, коли згадую це. Мені й досі здається, що я не дуже наполегливо умовляв його не ходити в село. Більше я ніколи не бачив Ячменникова. Вже по війні колишній воротар, а згодом інструктор республіканського комітету по фізкультурі і спорту В. Ямковий розповів мені, що зустрівся з Ячиком у страшному Дарницькому німецькому таборі для військовополонених. Той був у самій лише близьні, мав жахливий вигляд. Поговорити їм не вдалося...

Ми чекали на Ячика дві доби і рушили далі. Безперервні нічні блукання, голод, відчуття, що навкруги вороги, — все це виснажувало фізично й морально, та ми йшли, йшли з останніх сил, ішли до наших. Якось після ночівлі в ожереді я почув чийсь кроки і побачив дідуся. Він став нашим рятівником: приніс молока, води, вареного сала, хліба. Вночі провів нас до своєї хатини, де жив із сином.

Дід Яким Лиховид дав мені селянську білизну. Я хотів надягнути її на труси і футболку, але Яким умовив мене зняти хоча б футболку, бо якщо німці затримають нас, то, напевне ж, поцікавляться й білизною. Я зняв футболку, а до трусів пригвинтив свій орден. Дід довго розглядав його, умовляв залишити йому на збереження.

— Ні, — відповів я, — для того мені, діду, й дали цей орден, щоб я з ним і вмирав.

Дістав мені Лиховид ще й блаженські штани, чорну сорочку, піджак, картуза, черевики. Так само «обмундирував» дід Павла Агеєва, тільки на ноги дав сандалії. Тепер ми нічим не відрізнялися од селян. У бляшанку я поклав свою орденську книжку і адресу матері, а також записку з проханням повідомити, де мене бачили востаннє. Коробку закопав біля порога хати.

На світанку дід розбудив нас, ще раз прискіпливо оглянув і сказав:

— От ніби тут ви й народилися. Справжні селюки.

Яким Лиховид зібрав нам харчів, дав ще кілька порад і побажав щасливої дороги. Ми пішли, назавжди зберігши в пам'яті образ цієї доброї, мужньої людини — хлібороба з села Мазинки на Київщині. За порадою діда Якіма ми з Павлом не заходили у великі села, прямували від одного маленького хутора до другого, якщо можна було, обминали й їх. Де б не зупинялися, ніхто нам у їжі не відмовляв.

По дорозі до Харкова ми частенько зустрічали таких, як і ми, «селян». Вони поспішали в тому ж самому напрямку. Та згодом дедалі частіше натрапляли на людей, що йшли назад. З'ясувалося, що на Харків пробитися не вдасться — всі шляхи перетяли німці. Я запропонував Павлові йти повз Дніпропетровськ на Донбас.

Незабаром у нас з'явився ще один попутчик. Якось до мене підійшов «мальовничо» одягнений хлопець: мав на голові чорну кепку без козирка, на плечах — коричневу діряву свитину, коротенькі штанці, на правій нозі — жіночий бот, на лівій — калошу, підв'язану бинтом. Невисокий на зріст, кремезний, круглолидий. Він уважно оглянув мене з ніг до голови і, зареготавши, спитав:

— Костянтин Васильовичу, це ви чи не ви?

З'ясувалося, що хлопець займався боротьбою в юнацькій секції київського «Динамо». Звали його Семен Мордерер, а прямував він до... Чернігова; хтось сказав йому, що там німців немає. Ми посміялися з нього, бо на Чернігів усі шляхи вже було відрізано. Запропонували йти разом. Хлопець охоче погодився.

Семен виявився добрим попутником, веселим і винахідливим, витривалим і сміливим. Він чудово володів українською мовою, і поки, скажімо, я насмілювався попросити у хазяйки сухарів, Семен уже гукав з хати:

— Друзі, не затримуйтеся! Борщ прохолодне.

Дякував Сеня за гостинність так щиро, так лагідно, притуляючи обидві руки до серця, що господиня, проводжаючи нас, неодмінно давала хоч трохи харчів ще й на дорогу.

Поблизу станції Ігрень німці відбудовували міст через річку Самару. Ми довго шукали можливості переправитися на другий берег, поки якась дівчина не підказала мені:

— Діду, йдіть он туди, під кручу. Там хлопці вас перевезуть.

Мене вперше назвали дідом, бо й справді я вже мав досить солідну борідку, та й вигляд у мене був такий, що можна було дати не тридцять, а всі шістдесят.

Біля берега у човні сиділи двоє хлопців років чотирнадцяти. Вони швиденько перевезли нас і відмовилися від плати.

— Таких «селян», як ви, перевозимо безкоштовно!

Хлопці розповіли, що в Ігрені дуже багато німців. Порадили йти до залізничного селища Одиноківки. Скористалися з цієї поради — треба було десь переночувати.

В Одиноківці на вулиці я звернувся до юнака років шістнадцяти-сімнадцяти, спитав, де тут можна влаштуватися на ночівлю. Той похмуро мовчав. Тоді я, глянувши на його струнку, міцної будови постать, спитав:

— А ти спортом часом не займався? Може, й у футбол граєш?

— Звичайно ж, граю — здивовано відповів юнак.

— Синку, — сказав я, — а чи не знав ти кого-небудь з дніпропетровських футболістів?

— Авжеж, — Лайка, Гребера, Кузьменка...

— А з киян кого знаєш?

— Та бачив і їх. Знаю Шегоцького — капітана команди. Шилоського, Трусевича...

І він перелічив увесь склад київського «Динамо».

— А мене ти не впізнаєш?

Хлопець придивився:

— Ой! Та ви ж, здається, Шегоцький!

Юнак повів нас до себе. З радістю розповів він матері, кого зустрів на дорозі. Жінка прийняла нас дуже гостинно. Нагріла воду, і вперше за багато-багато днів ми викупалися. Павло і я вирішили лишитися «дідами», а от Семена ми вправно погодили, залишивши маленькі вуса, намагаючись надати йому вигляду кавказця. Віднині ми називали його не інакше, як «генацвале».

Тут, у затишному будиночку в залізничному селищі Одиноківка біля станції Ігрень Дніпропетровської області, у гостинних господарів на прізвище Чернухи, ми почували себе серед своїх, серед рідних радянських людей. Крім картоплі й сухарів, вони нічого не мали, але для нас це була царська вечеря. До пізньої ночі розповідала хазяйка, як лютують ненависні фашисти навколо, як знущаються з місцевого населення, розправляються з патріотами. Тієї ночі ми з Павлом Агєвим і Семеном Мордерером дали один одному слово будь-що подолати всі перешкоди, йти і йти якомога швидше до своїх, щоб влитися в лави бійців. Треба пробитися крізь усі німецькі застави, триматися, не втрачати бадьорості й гумору, незважаючи на холод і голод, скалічені ноги і втому.

Вранці, тепло попрощавшись із господарями, ми залишили цей гостинний будиночок на вулиці Самарській, 88, селища Одиноківка.

Зовні ми нічим не відрізнялися від тисяч інших біженців, що блукали дорогами в пошуках їжі, притулку і прямували на схід, до лінії фронту. Переодягнені, зарослі, із змарнілими обличчями, ми й справді стали невпізнаними. Важко було впізнати і в Семені Мордерері того здорового, якого ми зустріли вперше на дорозі. Та він, як і раніше, був веселий і винахідливий. Чудовий єврейський хлопець

розумів, яка смертельна небезпека чатує його на кожному кроці. Але він так блискуче увійшов у свою роль молодого вірменина, що й ми з Павлом самі починали в це вірити, коли Семен з акцентом допитувався щось у зустрічних. Нас щохвилини могли схопити, і тоді б найпершим доказом проти мене був мій орден. Але у своєму рішенні я не вагався й хвилини: коли вже мені судилося загинути, то помру разом з орденом, а якщо пощастить пробитися через лінію фронту, то теж із ним.

Нас виручали, нас підтримували під час важких мандрів свої, справжні радянські люди, хоч знали, як це небезпечно. В одному селі нам дали теплий одяг, і тепер ночами ми не так мерзли.

Ми видавали себе за робітників, що були мобілізовані на риття окопів і тепер повертаються у своє село (назва його щоразу мінялася залежно від місця нашого перебування). Лінія фронту була далеко, і на нас не дуже звертали увагу. Мабуть, тому ми трохи послабили пильність і мало не поплатилися за це.

Спочатку вирішили обійти стороною велике село, а потім махнули рукою і подалися навпростець головною вулицею. Якось дивним видалося, що на ній зовсім немає людей. Коли наблизилися до невеликого сільського майдану, раптом почули постріли і посвист куль над головами. Стріляли явно по нас.

— Мерщій за хату! — скомандував я, і ми прожогом кинулися до найближчої оселі.

Звідси городами пробралися на околицю. Тут спитали в якоїсь жінки:

— А що діється на майдані? Чому нас обстріляли?

— Ідьте звідси швидше. Там німецький госпіталь, от вони й розважаються — стріляють з вікон у перехожих. Та ще й регочуть, кляті! Вчора двох убили...

Жінка дала нам сухарів і показала шлях на схід.

Ми твердо вирішили будь-що дістатися до Ростова, а звідти — за Дон, до своїх. На жаль, Павлові не пощастило. Коли до Ростовської області лишилося кілометрів шістдесят, він сказав, що далі йти неспроможний. Ноги його справді були страшні: ступні скривавлені,



розпухлі. Взування і роззування черевиків перетворилося для нього на тортури. Подолали ще кілометрів з тридцять і вирішили знайти якесь спокійне місце, де Павло міг би відлежатися, підлікувати ноги і відпочити перед вирішальним походом до Ростова.

Зраділи, побачивши вітряк серед поля. Попросилися до мірошника. Він сховав нас у сарайчику. Стеля буквально зависала над головою, і тут можна було тільки сидіти, але для нас цей затишний притулок зараз був любіший за розкішний палац. Підлогу встелили соломою, сіном, вкрили цю «перину» рядном і, стомлені, лягли відпочити. Мірошник приніс воду, і я промив хворі ноги Агеєва. Потім зробили компрес із старого рушника й сіна.

Години через три Захар Захарович (так звали мірошника) розбудив нас і передав на горище кошик з їжею, а для Павла — ще й пару вовняних шкарпеток, половину чистого простирадла і подорожник. Ми зробили нашому товаришеві справжній компрес, надягнули шкарпетки і з полегшенням зітхнули: тепер, мовляв, справа піде на краще. Та оптимізм наш виявився передчасним. Наступного дня наш господар привів на млин фельдшера, і той, оглянувши ногу, сказав, що Агеєву доведеться два-три тижні полежати. Можливо, й операція потрібна.

Домовилися з мірошником, що він забере Павла до себе під виглядом далекого родича, а ми з Семеном рушимо далі — до Ростова. Востаннє обійнялися з Агеєвим, вклонилися прекрасній людині — мірошникові і пішли.

Через три доби ми дісталися до великого села Чалтир. Тут було повно гітлерівців, тому довелося село обминати і провести ніч у зруйнованому хуторі, де не вціліло жодної хати. Вранці на шляху Таганрог — Ростов почули радісну звістку: Радянська Армія визволила Ростов! Треба було поспішати до міста.

Коли обминули невеличкий гай, почули гуркіт артилерійської конади. Пішли назустріч пострілам. Центральною вулицею робітничого селища, де ми вирішили хоч годину перепочити, мчали танки. Сили покидали мене, я притулювся до якоїсь стіни і поволі сповазав на землю. Раптом Семен підхопив мене, почав цілувати і закричав:

— Наші, наші!

Це були радянські танки. Я розплющив очі і побачив на башті танка бійця з червоною зірочкою на шапці...

Так завершилася наша одіссея, що тривала шістдесят сім днів. Ми знову були на рідній землі, серед своїх людей.

Можливо, коли-небудь ці рядки доведеться прочитати дорогим, рідним людям, які так допомогли нам під час важкого переходу, не раз рятували життя мені і моїм друзям-супутникам. Низько вклоняюсь їм — радянським патріотам, вірним синам і дочкам своєї соціалістичної Вітчизни.

## ТРЕНЕРСЬКА ДОЛЯ

Потім були Куп'янськ, Ворошиловград, Махачкала, Казань. Тут мене включили до динамівської команди, якою керував москвич заслужений майстер спорту В. Дубинін. У Казані я зустрів чимало футболістів з Києва (А. Ідзковського, М. Махину, П. Лайка), Москви, Ленінграда.

Провели кілька спільних тренувань і виїхали на ігри в Омськ, Алма-Ату, Фрунзе. Ясна річ, чемпіонат країни під час війни не проводився, але в східних районах, у Середній Азії відбувалося чимало турнірів і товариських зустрічей. Народ любив футбол і не хотів розлучатися з ним навіть у важкі воєнні роки. Вже сам цей факт свідчив, що радянські люди впевнені в перемозі над ненависним фашизмом, що буде й на нашій вулиці свято.

До речі, своє турне ми провели досить вдало, не програли жодній зустрічі. Тоді мені вперше довелося побачити серед омських футболістів ще зовсім молодого Всеволода Боброва — майбутню гордість нашого футболу і хокею. Ми виграли з рахунком 5 : 2, і два голи у наші ворота забив саме Бобров. У своїй книзі «Найцікавіший матч» він теж згадує, як виступав за команду Омського військового училища, як його викликали згодом до Москви і зарахували до складу ЦСКА. «Я зійшов на перон столичного вокзалу, вийшов на гомінку площу, і перше, що впало мені в очі, була афіша про наступний матч

на Кубок Радянського Союзу між лєнінградським «Зєнітєм» і армійською командєю Москви на Центральнєму стадієні «Динамє». Біля афіші юрмиється багато людєй, особливиє військових, чути жарти. Хтєсь переконливиє каже:

— Ну, братці, скажу я вам, якщо вже на «Динамє» знову футболу почалися — значить Гітлєрові достєменно капут!..»

Пізніше мене призначили на посаду інструктора з військово-фізичної підготовки великого підрозділу пожежної охорони Ташкєнта, а за сумісництвом — тренерєм усіх динамівських команд Узбекістану.

Тут, у далєкому тилу, все було підпорядковано потребам фронту. Та поступєво налагоджувалося мирне життя, в тому числі й спортивне. Зокрема, відбувся розиграш Кубка Узбекистану з футболу, переможцєм якого стала наша динамівська команда.

Хіба можна забути День Перемоги 9 травня 1945 року! Все населєння міста вийшло на вулиці. То було всєнародне торжєство. Незнайємі люди обіймалися, співали, танцювали, плакали з радєщів. Нарєштї фашистського звіра було добито в його лїгві!

На початку серпня Центральна рада товариства «Харчєвик» надає мені посаду начальника і старшого трєнера команди майстрів класу «Б» — одєського «Харчєвика». Я повернувся на Україну і почав працювати в Одєсі.

Наприкінці сезону 1946 року мене викликали до Києва і запропонували стати начальником і старшим трєнером команди «Динамє», тєєї самої, в якій починався мій шлях у великий футбол, де я був капітанєм у довоєнні роки, за яку провів шість чемпіонатів країни. Але на той час від уславленєго колективу залишилася сама тільки назва. У чемпіонаті СРСР 1945 року динамівці Києва посіли передостаннє, одинадцятє мїсце. Щє гірше виступили вони в сезоні 1946 року, скєтившись на останнє, дванадцятє мїсце. Самє після цьєго мені й довелося очєлити команду.

Моєму тєдїшньєму настроєу ніхто б не позаздрив. Гравці, що були в команді, не відзначалися ні фізичною підготовкою, ні технїкою. Набагато лєгше стало мені, коли до Києва приїхав М. Бутєсов і ми з ним

удвох взялися за важку роботу по відродженню київського «Динамо». Адже з довоєнного складу майже нікого не лишилося. З невимовним болем ми згадували імена Миколи Трусевича, Івана Кузьменка, Олексія Клименка, Миколи Коротких, страчених гітлерівськими недолюдками.

Так, не всім судилося дожити до світлого дня Великої Перемоги. Чимало наших товаришів склали голови в боях з фашистською нечистю. Ми з гордістю думали й говорили про те, що в ті страшні роки окупації Києва футболісти-динамівці показали себе справжніми патріотами, вірними синами Батьківщини. Вони не скорилися фашистам.

Коли гітлерівці примусили їх — голодних, змучених і виснажених — зіграти матч із своєю добірною командою, наші земляки-динамівці перетворили цю гру на яскраву демонстрацію незламності волелюбного духу і радянського патріотизму.

Партія і уряд удостоїли загиблих героїв-футболістів і тих учасників «матчу смерті», хто залишився живий, високих нагород. Ці нагороди — знак того, що зроблене динамівцями на футбольному полі не забуто, не загубилося в героїчних ділах нашого народу. Нині на київському стадіоні «Динамо» на честь того легендарного «матчу смерті», на честь мужніх наших футболістів, розстріляних катами 24 лютого 1943 року, споруджено пам'ятник.

...Наші організаційні зусилля перед початком сезону 1947 року не лишилися марні. До команди прийшло чимало нових гравців, серед яких були здібні футболісти. Ось який вигляд мав тоді склад київського «Динамо»: А. Зубрицький, З. Гершин, А. Лерман, А. Жиган, О. Принц, В. Севастьянов, В. Жилін, П. Дементьев, М. Чаплигін, П. Віньковатов, Ю. Пономарьов. У дублюючому складі грали К. Скрипченко, М. Горбунов, О. Цаповецький, М. Бабков, М. Гаврилюк, А. Садовський, В. Рибалов, В. Рогозянський, Ф. Дашков, О. Щанов, Є. Кудименко, А. Шевцов.

Під час весняного збору я й сам надягав футбольну форму і ходив на поле. Зіграв навіть у матчі з одеським «Харчовиком». Ми тоді перемогли, і Михайло Павлович Бутусов довго умовляв мене знову стати гравцем, допомогти команді в скрутний для неї період. Але ж

мені було вже 36 років! То був мій останній виступ у складі київського «Динамо».

В чемпіонаті СРСР 1947 року наша команда виступила загалом непогано, здобувши четверте місце (після останнього, дванадцятого в попередньому сезоні). Та нас не дуже тішив цей зовні пристойний результат. Адже в 24 матчах (9 перемог, 9 нічиїх і 6 поразок) кияни забили тільки 27 м'ячів, а пропустили в свої ворота 31. Від чемпіонів країни — армійців Москви ми відстали на 13 очок. Крім того, цей відносний успіх ми завдячували не так ігровій майстерності, як великому напруженню. Відчувалася потреба в новому поповненні.

До сезону 1948 року мені довелося готувати команду самому: Бутусов після відпустки до Києва не повернувся. Нелегка у тренерів доля. Від них вимагають перемог незалежно від того, чи здатний на це колектив. Коли динамівці програли команді ЦБЧА, мені запропонували стати помічником М. Сушкова, якого призначили старшим тренером. Я відмовився. Не в тренерах тоді була справа, а в наявних силах гравців. У чемпіонаті країни 1948 року київські динамівці посіли десяте місце. Але вже без мене. Я прийняв пропозицію очолити команду київського «Спартака», що виступала в класі «Б».

Мені й зараз доводиться зустрічати людей, для яких єдиною оцінкою роботи тренера є черговий результат. Програла команда — тренер нічого не вартий, виграла — тренер чудовий. Це, відверто кажучи, несерйозне ставлення до серйозного питання.

У подальшій тренерській роботі мені допомагала школа, яку я пройшов у Михайла Павловича Бутусова. Я багато чого навчився в нього. Це був ерудований, грамотний тренер, який мав багату практику особистої участі в чемпіонатах країни і міжнародних зустрічах. М'який і водночас принциповий, зовні суворий, але щирий, чуйний товариш — таким запам'ятався він усім, хто працював тоді разом з ним.

А в пам'яті любителів футболу старшого покоління Михайло Бутусов залишився неперевершеним майстром сильних і влучних ударів по воротах. Свій досвід цей уславлений форвард уміло передавав футбольній молоді. Він часто повторював: «Нападаючому не конче

потрібно пробиватися у штрафний майданчик. Не бійтеся ударів з далеких дистанцій, готуйтеся до них заздалегідь, працюйте, не шкодуючи сил, зате потім глядачі вам будуть вдячні за насолоду, яку вони дістали від красивого, сильного й влучного удару по воротах. Ніколи не забувайте про глядачів. Не підрахунок очок приваблює їх на стадіони. Це можна зробити і вдома, почувши результат матчу по радіо. Болільник хоче бачити цікаве видовище.

Ці слова актуальні й сьогодні. Я бачив на своєму віку багато матчів. Нині видовищний бій футболу далеко не завжди дає задоволення. Завершальних ударів обмаль. Гравці вперто намагаються скоротити відстань до воріт, обрати найзручнішу позицію в штрафному майданчику, довго товчуться з м'ячем, підправляючи його під «ударну» ногу, а вже потім, якщо за цей час перед ними не виросла стіна захисників, б'ють по воротах.

У київському «Динамо» завжди були майстри ударів з далеких дистанцій — Іван Кузьменко, Юрій Войнов, Йосип Сабо. Проте зараз у них мало послідовників. Я розумію, що в сучасному футболі нелегко обрати момент для удару навіть з далекої дистанції, особливо гравцям атакуючої ланки. Але відновити втрачений смак до таких ударів, на мою думку, необхідно.

І ще одне. Михайло Павлович Бутусов завжди прагнув урізноманітнити гру, він був одним з перших творців тактики «організованого безладдя». Що це таке?

Нині універсалізм, інтенсифікацію футболу дехто розуміє примітивно. Звичайно ж, це дуже добре, коли гравці більше й швидше пересуваються, але при цьому не слід забувати про розміри поля і розумне використання всіх його ділянок. Ви бачили, як перелітають з місця на місце зграї горобців? Отак і наші футболісти іноді, мов ті зграйки, скупчуються то в одному, то в другому місці.

Широкий фронт атаки — ось що надає футболу краси й привабливості. І водночас — ефективності. Крайній нападаючий може, звичайно, завершувати свої прориви через центр. Але розпочинати рейди він мусить з флангу. Коли ж він покидає своє місце, його обов'язково має замінити на краю хтось із партнерів, щоб постійно за-

безпечувати фронт атаки по всій ширині поля. Тоді ніхто не бігтиме допомагати гравцеві, який володіє м'ячем, а навпаки, всі поспішатимуть від нього, «розтаскуючи» оборону суперника і вшир, і вглиб. Оце і є найкраща допомога, і саме вона породила колись відомий афоризм: «Коли я з м'ячем, усі — від мене!».

Можна багато сперечатися з приводу того, яка система краща: «чотири—два—чотири» або «чотири—чотири—два» або «г'ять у лінію». Але цілком очевидно, що тактика «всі до м'яча», тобто тактика «горобиної зграї», перекреслює будь-яку з них.

Хай футболісти міняються місцями, хай маневрують, ідуть на зближення, дезорієнтуючи суперника. Цю тактику «організованого безладдя» застосовував і в нашій команді, і в тбіліському «Динамо» М. П. Бутусов. Насправді таке «безладдя» має продуманий характер, базується на тонкому розумінні сенсу цих переміщень, поєднаному з умілим використанням усього простору футбольного поля в момент розвитку атаки. Малюнок гри стає масштабний і ефектний. Саме таку гру демонструють нині п'ятиразові чемпіони країни — динамівці Києва.

Я й досі пишаюся, що грав і працював у динамівському клубі. Приємно відчувати, що команда, якій я віддав стільки років, добилася нині тріумфальних успіхів і стала провідною в країні. Протягом останнього десятиліття (1961—1971 рр.) кияни, демонструючи гру високого класу, стали законодавцями футбольних мод у країні. За цей час вони п'ять разів здобували чемпіонські титули, двічі ставали срібними призерами, двічі вигравали Кубок СРСР. Такої стабільності, такої майстерності не показувала жодна команда найвищої ліги!

Київське «Динамо» на футбольній вершині. У сходженні на цей пік брали участь представники багатьох поколінь. І я щасливий з того, що й моя гра та організаційна діяльність були закладені у фундамент нинішніх перемог динамівців.

## **З М І С Т**

- 3 Від автора**
- 5 ЛПЧМ і «Полянські»**
- 9 Кумири і партнери**
- 11 Найдорожчі бутси**
- 13 Як ми тренувалися**
- 15 Перше турне**
- 20 На порозі великого футболу**
- 26 Чемпіони Москви**
- 28 З АМО — в «Динамо»**
- 33 Перед новим сезоном**
- 35 Харківські іспити**
- 38 У складі збірної**
- 45 Дуелі з воротарями**
- 53 Капітан команди**
- 57 Найважчий рік**
- 61 Пека**
- 65 Приймаємо гостей**
- 68 Наш наставник**
- 72 Суперник киян — «Ред-стар»**
- 80 Вдома і в гостях**
- 85 Перший чемпіонат СРСР**
- 91 На полі й на екрані**
- 98 Призери**
- 107 Іспанський урок**
- 120 Назрілі реформи**
- 125 Нові випробування**
- 130 Грізний час**
- 138 Від Києва до Ростова**
- 145 Тренерська доля**



*Константин Васильевич Шегоцкий*

**В игре и вне игры**

(На украинском языке)

Редактори Ю. О. Авдеев, Н. Й. Фірсель

Оформлення художника М. Д. Зельдес

Художній редактор М. Ф. Кормило

Технічний редактор В. П. Бойко

Коректори О. А. Дорич, Н. К. Сопіженко

БФ 10425. Зам. 629. Здано до набору  
6. 1. 1972 р. Підписано до друку 24. V.  
1972 р. Формат 70×108<sup>1</sup>/<sub>32</sub>. Тираж 30 000.  
Обл.-видавн. арк. 8,46. Фіз. друк. арк.  
4,75+вкл. 0,25=5,0. Умовн. друк. арк.  
6,65+вкл. 0,35=7,0 Папір № 1. Ціна  
34 коп.

Видавництво «Здоров'я», м. Київ,  
вул. Кірова, 7.

Білоцерківська книжкова друкарня Ко-  
мітету по пресі при Раді Міністрів  
УРСР, вул. К. Маркса, 4

34 коп.

